

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Кафедра права

Попенко Я.В., Солов'євич І.В., Беседіна І.В.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Запоріжжя, 2023

УДК 342.1+340(091)(075.8)

Попенко Я.В., Солов'євич І.В., Беседіна І.В. Історія держави і права. Навчально-методичний посібник у 2-х ч. Ч. 1: Історія держави і права зарубіжних країн. Запоріжжя : МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2023. 190 с.

Навчально-методичний посібник укладено з урахуванням вимог кредитно-модульної системи. Навчально-методичний посібник містить зміст першого блоку освітнього компоненту «Історія держави і права», конспект лекцій, плани семінарських занять, методичні рекомендації для засвоєння самостійних тем, питання для самоконтролю, глосарій найуживаніших термінів та понять, список основної та рекомендованої літератури.

Розрахований для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми Право першого курсу денної та заочної форми навчання.

Рецензенти:

Шатіло Володимир Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету, Заслужений юрист України;

Срібняк Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка, Заслужений діяч науки і техніки України;

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, протокол № від 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	7
РОЗДІЛ 2. «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА» ЯК ОBOB'ЯЗКОВИЙ ОСВІТНІЙ КОМПОНЕНТ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ 081 ПРАВО	10
2.1. Опис освітнього компоненту	10
2.2. Мета та завдання освітнього компоненту	11
2.3. Перелік компетентностей, які набуваються під час опанування освітнім компонентом	11
2.4. Результати навчання	12
2.5. Обсяг освітнього компонента	12
2.6. Політика	12
2.7. Методи навчання	13
2.8. Методи та форми контролю	14
2.9. Критерії оцінювання поточного, періодичного та підсумкового (семестрового) контролю	14
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ	19
3.1. Програма освітнього компоненту (Блок 1. Історія держави і права зарубіжних країн)	19
3.2. Структура освітнього компонента (лекційний блок)	27
3.3. Структура освітнього компонента (семінарське заняття)	28
3.4. Структура освітнього компонента (теми для самостійного опрацювання)	29
РОЗДІЛ 4. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС	31
4.1. Лекція 1. «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу	31
4.2. Лекція 2. Держава і право Античного світу	43
4.3. Лекція 3. Держава і право доби феодалізму	66
4.4. Лекція 4. Держава і право періоду Нового часу	77
4.5. Лекція 5. Держава і право періоду Нового часу	89
4.6. Лекція 6. Держава і право Новітнього періоду	95
4.7. Лекція 7. Держава і право Новітнього періоду	104
РОЗДІЛ 5. ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	114
5.1. Семінарське заняття № 1: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу	114
5.2. Семінарське заняття № 2: Держава і право Античного світу	118
5.3. Семінарське заняття № 3: Держава і право доби феодалізму	121
5.4. Семінарське заняття № 4: Держава і право періоду Нового часу	125
5.5. Семінарське заняття № 5: Держава і право періоду Нового часу	129
5.6. Семінарське заняття № 6: Держава і право Новітнього періоду	135
5.7. Семінарське заняття № 7: Держава і право Новітнього періоду	140

РОЗДІЛ 6. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ	145
6.1. Тема 1: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу	145
6.2. Тема 2: Держава і право Античного світу	148
6.3. Тема 3: Держава і право доби феодалізму	151
6.4. Тема 4: Держава і право періоду Нового часу	155
6.5. Тема 5: Держава і право періоду Нового часу	160
6.6. Тема 6: Держава і право Новітнього періоду	162
6.7. Тема 7: Держава і право Новітнього періоду	165
РОЗДІЛ 7. ГЛОСАРІЙ НАЙУЖИВАНІШИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ	171
РОЗДІЛ 8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	187
8.1. Основна література	187
8.2. Допоміжна література	187
РОЗДІЛ 9. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ	189

ВСТУП

Говорячи про необхідність вивчення такого освітнього компоненту як «Історія держави і права», слід акцентувати увагу та тому, що це потрібно, в першу чергу, для того, щоб глибше зрозуміти справжню цінність власної сучасної державності та незалежності. Більше того вміти прогнозувати основні тенденції її розвитку в найближчому майбутньому. Фактично сьогодення, втілюючи в собі різнопланові, складні, часом надто суперечливі тенденції минулого, заперечує віджиле, наділяє перспективне іншою якістю, породжуючи тим самим нові тенденції та явища, які, у свою чергу, закладають передумови майбутнього.

Відповідно, для того щоб зрозуміти сучасні держави і правові системи, слід знати, яким чином вони виникали, які основні історичні етапи у своєму розвитку вони пройшли, які причини (географічні, економічні, політичні, соціально-культурні тощо) впливали на їхнє утворення, становлення, розвиток, зміну їх форми та змісту. Сам предмет історії держави і права як обов'язків освітній компонент визначається з урахуванням вищезазначених реалій. Під час його вивчення досліджуються наступні питання:

1. Виникнення, розвиток та функціонування держави і права, які в певну епоху втілювали найбільш характерні риси державності конкретного історичного часу та регіону;
2. Аналіз змісту державно-правових процесів, що відбувалися в певному часі та просторі;
3. Розкриває властиві причинно-наслідкові зв'язки, а також закономірності державно-правової історії, так само як і найбільш типові її особливості, які проявлялися в різних країнах в різні часи.

Історія держави і права серед найважливіших конкретно-історичних проблем дає можливість враховувати досягнення минулого і вчитися на зроблених помилках, щоб їх не допустити їх повторення вже на сьогоденному етапі. Окремо, слід зазначити, що загальна історія держави і права вивчає історію державно-правових інститутів окремих країн хронологічно, в рамках чотирьох основних періодів:

1. Стародавній світ;
2. Доба Середньовіччя;
3. Новий період;
4. Новітній час.

Зрозуміло, що запропонована періодизація значною мірою є досить умовною, але в кінцевому підсумку саме вона відповідає чотирьом основним епохам розвитку суспільства, найважливішою частиною якого є держава і право. Кожна з цих епох характеризується складністю і неоднозначністю соціально-економічних та державно-правових процесів. Важливим моментом є і те, що не всі країни проходили основні періоди суспільного розвитку, а якщо і проходили, то далеко не завжди синхронно та однозначно.

Отже, актуальність вивчення освітнього компоненту «Історія держави і права» зумовлена як соціальними, так і фаховими причинами. На сьогоденний

день є необхідність ґрунтовно та об'єктивно дослідити й узагальнити історичні та правові матеріали, нагромаджені в різних країнах світу, позбутися фальсифікацій та перекручень – саме такими знаннями та підходами мають володіти фахівці ХХІ ст. Адже знання історії держави і права різних країн має виключно важливе значення для формування світогляду та підвищення загальнокультурного рівня, розширення загальнотеоретичної та спеціальної підготовки на основі залучення до загальнолюдських цінностей.

Безумовним є і те, що освітній компонент має тісний зв'язок із іншими освітніми компонентами як історичного, так і юридичного спрямування. Відповідно, зважаючи на цей аспект, автори у своєму навчально-методичному виданні намагалися вдосконалити методику подання матеріалу. Зокрема, теми «супроводжуються» хронологічними таблицями, термінологічним апаратом, для закріплення матеріалу запропоновані питання для самоконтролю тощо.

Зважаючи на значний за обсягом фактологічний матеріал, наявний в освітньому компоненті, авторський колектив запропонованого видання визначив для себе, що доцільно подавати його у двох окремих частинах:

1. Історія держави і права. Ч. 1. Історія держави і права зарубіжних країн.
2. Історія держави і права. Ч. 2. Історія держави і права України.

Запропонований навчально-методичний посібник розрахований для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право, аспірантів та викладачів історичних та юридичних факультетів, а також читачів, які цікавляться минулою історією держави і права різних народів та країн.

Автори цілком свідомі того, що дане видання не вичерпує всього наявного матеріалу з цих хронологічних періодів. На майбутнє передбачається доповнення матеріалу та розширення «географії» держав. Будемо щиро вдячні всім, хто, ознайомившись із запропонованим виданням, висловить слушні зауваження та побажання, які будуть обов'язково враховані авторським колективом в майбутньому.

РОЗДІЛ 1. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Навчальний матеріал з освітнього компоненту побудований за регіонально-цивілізаційним, історико-хронологічним, проблемно-правовим та порівняльно-правовим підходами. В університеті використовуються наступні види навчальних занять¹:

1. Лекція;
2. Лабораторне заняття;
3. Практичне заняття;
4. Індивідуальне практичне заняття;
5. Семінарське заняття;
6. Консультація;
7. Факультатив (факультативні заняття).

Основні форми роботи під час опанування освітнього компоненту «Історія держави і права»:

Лекція – основний вид проведення навчальних занять в університеті, призначених для засвоєння теоретичного матеріалу. Лекція є елементом курсу лекцій, який охоплює основний теоретичний матеріал окремої або кількох тем навчальної дисципліни. Перелік тем лекцій наводиться у силабусі та робочій програмі. Лекції читають НПП (*науково-педагогічні працівники*) університету, а також провідні науковці або фахівці, представники роботодавців, запрошені для читання лекцій. Лекції проводяться у відповідно обладнаних приміщеннях – аудиторіях. НПП, за яким закріплено освітній компонент і який забезпечує викладання лекцій, перед початком навчального року:

1. Подає на розгляд кафедри силабус та робочу програму дисципліни;
2. Електронний контент робочої програми розміщує на сайті Центру освітніх дистанційних технологій;
3. Електронний контент силабуса – на сторінці кафедри офіційного сайту університету;
4. Проводить семестрові екзамени, підводить підсумки періодичного і підсумкового контролів, результати яких фіксує у журналі обліку академічної групи та в електронному журналі на сайті Центру освітніх дистанційних технологій.

Завдання лекційних занять з освітнього компоненту «Історія держави і права»:

1. Сприяти оволодінню здобувачами вищої освіти основними поняттями, категоріями та методологічними підходами науки і освітнього компоненту;
2. Ознайомити здобувачів освіти з конкретними державними інституціями та системами права;

¹ Відповідно до «Положення про організацію освітнього процесу в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького. П-435-52-25-2021. (наказ від 31.08.2021 р. № 30/01-05. URL: https://drive.google.com/file/d/1OMtCdZsTSSudgxmMu206ffea4Kjx3_Q/view)

3. Сформувати систему знань та уявлень про генезис державно-правового досвіду різних країн і народів світу;

4. Формування у здобувачів вищої освіти вмінь та навичок володіння поняттями, категоріями і термінами, які увійшли до арсеналу загальнолюдської політичної і правової культури, розвиток креативного мислення.

Завдання семінарських занять поглибити і систематизувати вивчення найбільш важливих і складних тем освітнього компоненту. Саме семінарські заняття – ефективна форма закріплення знань і виявлення творчих здібностей здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право. Важливим аспектом є те, що вони не повторюють лекційний курс.

Семінарське практичне заняття – вид навчального заняття, на якому НПП організовує дискусію з попередньо визначених проблем, до яких здобувачі вищої освіти готуються заздалегідь відповідно до плану семінарських занять. Семінарські заняття проводяться в аудиторіях або навчальних кабінетах з однією академічною групою. Перелік тем семінарських занять наводиться у силабусі та робочій програмі навчальної дисципліни. На семінарському занятті НПП оцінює виступи і активність здобувачів вищої освіти у дискусії, уміння формулювати й відстоювати свою позицію тощо.

НПП, який проводить семінарські заняття розробляє методичне забезпечення (індивідуальні завдання різної складності, методичні прийоми розгляду окремих теоретичних положень або розв'язання практичних задач, контрольні завдання (тести) для виявлення ступеня сформованості необхідних умінь тощо), розміщує його на сайті Центру освітніх дистанційних технологій, здійснює поточний контроль, результати якого фіксує у журналі обліку академічної групи та в електронному журналі на сайті Центру освітніх дистанційних технологій.

Завдання семінарських занять:

1. Розвинути навички роботи здобувачів вищої освіти з першоджерелами з історії держави і права різних країн;

2. Навчити здобувачів освіти аналізувати навчальну та наукову літературу з освітнього компоненту;

3. Формувати досвід самостійного осмислення головних питань та проблем тем освітнього компоненту.

Консультація – вид навчального заняття, під час якого здобувачі вищої освіти отримують відповіді від НПП на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування.

Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи здобувачів вищої освіти, залежно від того, чи НПП консультує студентів з питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань, чи з питань навчальної дисципліни.

Факультатив (факультативні заняття) – заняття, які спрямовані на розширення науково-теоретичних знань і практичних умінь шляхом:

1. Поглибленого вивчення навчальних дисциплін;

2. Вивчення додаткових дисциплін у межах чи поза межами фаху. Факультативні заняття є додатковою освітньою послугою, не є обов'язковими

для осіб, які навчаються, і не мають наслідків для присвоєння передбачених освітньою програмою освітніх кваліфікацій.

Самостійна робота

Самостійна робота здобувача вищої освіти є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових академічних занять. Метою самостійної роботи здобувача вищої освіти є засвоєння в повному обсязі освітньої програми та послідовне формування у здобувача вищої освіти навичок ефективної самостійної професійної (практичної й науково-теоретичної) діяльності на рівні світових стандартів.

Зміст самостійної роботи здобувача вищої освіти над конкретною навчальною дисципліною визначається освітньою програмою, наводиться у силабусі та робочій програмі навчальної дисципліни, супроводжується методичними матеріалами, завданнями та вказівками НПП.

Самостійна робота здобувача вищої освіти забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для опанування конкретним освітнім компонентом: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, інструкціями до виконання практичних робіт, комп'ютерними навчальними комплексами тощо.

Для самостійної роботи здобувачеві вищої освіти також рекомендується відповідна наукова та професійна монографічна і періодична література.

Основні види самостійної роботи здобувачів вищої освіти:

1. Підготовка до аудиторних занять;
2. Опрацювання матеріалу лекцій;
3. Пошуково-аналітична робота щодо винесених для самостійного опрацювання окремих тем, змістового модуля тощо відповідно до силабусу та робочої програми даного курсу;
4. Підготовка та складання контрольних заходів (поточного, періодичного, підсумкового контролів), які враховуються як складові самостійної роботи освітніх компонентів;
5. Науково-дослідна робота, збір та обробка матеріалів для виконання курсових та дипломних робіт тощо.

Форми самостійної роботи здобувачів вищої освіти наводиться у силабусі та робочій програмі дисципліни, програми практики в залежності від мети, завдань та змісту освітнього компонента. Матеріально-технічне й інформаційно-технічне забезпечення самостійної роботи здобувача вищої освіти включає: бібліотеку; комп'ютерні класи з можливістю роботи в мережі Internet; аудиторії для самостійної роботи під керівництвом НПП; місця проходження практики (бази практики) відповідно до укладених договорів; навчально-методичне забезпечення та інші додаткові матеріали. Контроль за виконанням завдань до самостійної роботи здійснюється у формах і видах, перелік яких визначає кафедра, відповідно до змісту освітнього компоненту. Експертиза якості результатів навчання, набутих здобувачем вищої освіти під час самостійної роботи, здійснюється в ході поточного, періодичного та підсумкового контролів (семестровий контроль).

РОЗДІЛ 2.
«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА» ЯК ОБОВ’ЯЗКОВИЙ ОСВІТНІЙ
КОМПОНЕНТ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ 081 ПРАВО

2.1. Опис освітнього компоненту

Найменування показників	Рівень вищої освіти, галузь знань, спеціальність, спеціалізація	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 6	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський) Галузь знань <u>08 Право</u> Спеціальність <u>081 Право</u> Освітня програма <u>Право</u>	Обов’язкова	
Блоків – 2 у тому числі: курсова робота «–» навчальна практика «–»		Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 180		I-й	I-й
		Семестр	
		I-й	I-й
		Лекції	
		32 год.	6
Тижневих годин – 4		Практичні, семінарські	
		28 год.	6
		Лабораторні	
		–	–
		Навчальна практика	
		–	–
		Самостійна робота	
120 год.		168	
Вид контролю:			
екзамен			

2.2. Мета та завдання освітнього компоненту

Вивчення освітнього компоненту «Історія держави і права» потрібне для поглиблення знань здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право щодо закономірностей та особливостей виникнення, становлення та розвитку державно-правових інститутів в різних країнах світу. Вивчаючи дисципліну, здобувач вищої освіти розширює та збагачує знання про історико-правові передумови та причини виникнення різних держав, про основні пам'ятки права як держав світу в цілому, так і України зокрема, про особливості державного і суспільного устрою тощо.

Історія держави і права має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає розуміння сучасних суспільно-політичних і державно-правових явищ та інститутів, допомагає у минулому знаходити історичні корені сучасності, певною мірою передбачити майбутнє цих явищ, з'ясувати роль сучасної держави і права у суспільстві, їх соціальну значимість.

Метою освітнього компоненту є вивчення виникнення, розвитку, суті та причин змін різних історичних типів держав і систем права, форми цих держав і права, їх характерні риси в різних країнах. Вивчення освітнього компоненту дозволяє з'ясувати причини, суть та наслідки організаційно-структурних змін в державному апараті, системі права різних країн в певних історичних, політичних та економічних обставинах.

Завдання освітнього компоненту:

- здобувач вищої освіти повинен знати основні етапи розвитку держави і права;
- вироблення навичок вміння самостійно працювати з навчальним та науковим матеріалом;
- вміння визначити основні зміни в державному та правовому устрої держав світу;
- використовуючи історичні джерела, закони, нормативні акти, здобувачі вищої освіти повинні вміти характеризувати політичний та правовий устрій різних держав, спираючись на отримані знання та додаткову інформацію щодо різних аспектів життєдіяльності конкретної країни;
- формування у здобувачів вищої освіти ґрунтовного обсягу державно-правових знань щодо становлення та розвитку Української держави;
- вироблення навичок аналізу вітчизняних державно-правових явищ, подій, інститутів та виявлення їх причинно-наслідкових зв'язків;
- самостійне узагальнення історико-правової інформації;
- сприяння формуванню правової культури і правосвідомості майбутніх бакалаврів права.

2.3. Перелік компетентностей, які набуваються під час опанування освітнім компонентом

1. Інтегральна компетентність (ІК):

- здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі у галузі правничої діяльності.

2. Загальні компетентності (ЗК):

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК 1);
- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК 3);
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК 7);
- здатність бути критичним і самокритичним (ЗК 8);
- цінування та повага різноманітності та мультикультурності (ЗК 14).

3. Спеціальні (фахові, предметні компетентності) (СК):

- здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему (СК 2);
- цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи (СК 3);
- здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення (СК 16).

2.4. Результати навчання

Результати навчання (РН):

- визначати переконливість аргументів у процесі заздалегідь невідомих умов та обставин (РН 1);
- проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел (РН 3);
- оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів, аналізуючи відому проблему (РН 6);
- мати базові навички риторики (РН 11);
- пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів (РН 19);
- виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки (РН 20).

2.5. Обсяг освітнього компонента

Вид заняття	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
Кількість годин	32	28	120

2.6. Політика

Політика щодо відвідування:

- відвідування та відпрацювання пропущених занять є обов'язковим;
- допускається пропуски занять з поважних причин, які підтверджується документально;
- відпрацювання пропущених занять відбувається в дні згідно графіку консультацій викладача кафедри.

Політика щодо проведення аудиторних занять:

- дотримуватися встановленого порядку та зберігати відповідний рівень тиші для роботи в аудиторії;
- активна участь під час обговорення різних питань з теми заняття;
- висловлювання та вміння відстоювати власну думку, повага та толерантність до думки іншого;
- вміння визнавати помилковість;
- при відстоюванні власної позиції використовувати першоджерела та рекомендовану літературу;
- за потреби дозволяється залишати аудиторію на короткий час;
- мобільні пристрої, під час проведення аудиторних занять дозволяється використовувати лише з дозволу викладача.

Політика щодо академічної доброчесності:

- усі види письмових робіт перевіряються на наявність плагіату і є такими, що виконані при наявності не менше 60 % оригінальності авторського тексту;
- списування під час виконання письмових контрольних видів робіт заборонено;
- користуватися мобільними пристроями, під час проведення різних видів контролю успішності, дозволяється лише з дозволу викладача (напр., аналіз тексту відповідного закону чи правової пам'ятки);
- політика щодо академічної доброчесності базується на основі:

Положення «Про академічну доброчесність у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького» від 30.10.2020 р., № 31/01-05 (https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/akademichna-dobrochesnist_2020.pdf);

«Кодексу академічної доброчесності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького» від 30.10.2020 р., № 31/01-05 (https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/Kodeks-akadem-dobrochesnosti_2020.pdf);

Положення № 352 «Про запобігання академічного плагіату в освітній діяльності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького» від 01.11.2019 р. № 36/01-05 (https://drive.google.com/file/d/10RJA1I__bMKp-kIqNq7894oAO6bnxwiP/view).

Політика щодо оцінювання успішності:

- результати підсумкового контролю успішності навчання оцінюються за 100-бальною шкалою та перераховуються в оцінки академічної успішності за шкалою ECTS/національною шкалою.

2.7. Методи навчання

1. Аудіовізуальний метод навчання.
2. Бесіда.
3. Демонстрування.
4. Діалог Сократа («Сократів діалог»).
5. Ділова (рольова) гра.
6. Ілюстрування.

7. Індуктивні та дедуктивні.
8. Лекція.
9. Метод конкретизації.
10. Метод конкретних ситуацій (МКС) або кейс-метод.
11. Метод публічного виступу.
12. Метод роботи в малих групах.
13. Метод творчого пошуку (дослідження).
14. Метод узагальнення.
15. Методичний прийом «Займи позицію».
16. Навчальна дискусія.
17. Пояснення.
18. Проблемна ситуація.
19. Творчі завдання.

2.8. Методи та форми контролю

Поточний: ➤ усні опитування на семінарських заняттях; ➤ інтерактивні методи навчання; ➤ розв'язання практичних задач; ➤ підготовка оглядів сучасної спеціальної літератури; ➤ поточне тестування за окремими розділами освітнього компоненту; ➤ підготовка рефератів з тем освітнього компоненту; підготовка авторських електронних презентацій з тем освітнього компоненту.
Періодичний: Складається з двох контрольних робіт (перший та другий періодичний контроль). Контрольна робота включає тестові завдання та відповіді на теоретичні розгорнуті питання. Перша контрольна робота включає питання з тем Блоку 1, друга контрольна робота включає питання з тем Блоку 2.
Підсумковий (семестровий): Екзаменаційний білет включає тестові завдання та відповіді на розгорнуті питання з усіх тем, які входять до програми освітнього компоненту «Історія держави і права»

2.9. Критерії оцінювання поточного, періодичного та підсумкового (семестрового) контролю

Контроль за видами діяльності здобувачів вищої освіти здійснюється шляхом поточного оцінювання знань (під час семінарських занять), контролю виконання завдань самостійної роботи (презентації, реферати, розв'язання практичних задач тощо), періодичного контролю, екзамену. За результатами суми двох періодичних контрольних робіт, оцінки за поточний контроль та

екзаменаційної оцінки виставляється підсумкова оцінка за національною, 100-бальною шкалами і ECTS.

Загальна система оцінювання курсу здійснюється згідно з Положенням про бально-накопичувальну систему оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького № 34/01-05 від 28.10.2019 р.

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ (СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ)

«5 балів» – здобувач вищої освіти в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому нормативну, обов’язкову та додаткову літературу.

Правильно вирішив усі тестові завдання. Здатен виділяти суттєві ознаки вивченого за допомогою операцій синтезу, аналізу, виявляти причинно-наслідкові зв’язки, формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати фактами та відомостями з освітнього компоненту «Історія держави і права».

«4 бали» – здобувач вищої освіти достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, в основному розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов’язкову та допоміжну літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки.

Правильно вирішив більшість тестових завдань. Здобувач вищої освіти здатен виділяти суттєві ознаки вивченого за допомогою операцій синтезу, аналізу, виявляти причинно-наслідкові зв’язки, у яких можуть бути окремі несуттєві помилки, формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати фактами та відомостями з освітнього компоненту «Історія держави і права».

«3 бали» – здобувач вищої освіти в цілому володіє навчальним матеріалом, викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки.

Правильно вирішив половину тестових завдань. Має ускладнення під час виділення суттєвих ознак вивченого; під час виявлення причинно-наслідкових зв’язків і формулювання висновків з освітнього компоненту «Історія держави і права».

«2 бали» – здобувач вищої освіти не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності.

Правильно вирішив окремі тестові завдання. Безсистемно відділяє випадкові ознаки вивченого. Не вміє зробити найпростіші операції аналізу і синтезу; робити узагальнення, висновки з освітнього компоненту «Історія держави і права».

ПЕРІОДИЧНИЙ КОНТРОЛЬ	
Контрольна робота включає тестові завдання та відповіді на розгорнуті теоретичні питання. Максимальна кількість балів – 30. Десять тестових завдань по 1 балу – 10 балів. Два розгорнуті теоретичні питання по 10 балів кожне (в підсумку 20 балів). Розгорнуті відповіді на два питання оцінюються за 10-бальною шкалою:	
«10-9 балів» – здобувач дає вичерпну відповідь на поставлене питання і виявляє глибокі ґрунтовні знання з певної теми. Спроможний мислити нестандартно, давати оригінальне тлумачення проблем, здатність самостійно інтерпретувати, узагальнювати, робити висновки на основі конкретного матеріалу.	
«8-7 балів» – здобувач правильно і майже в достатньому обсязі дав відповідь на поставлене питання, що підтверджує його глибокі знання з предмета, показав розуміння теми, але ще не зовсім правильно може використати знання на практиці. Має незначні помилки у викладі матеріалу.	
«6-5 балів» – здобувач недостатньо орієнтується в матеріалі, не завжди може самостійно проаналізувати запропонований матеріал; не дає вичерпної відповіді на контенті питання.	
«4-3 бали» – здобувач допускає суттєві помилки у викладі матеріалу, порушує логіку відповіді, відтворює матеріал на елементарному рівні.	
«2-1 бали» – здобувач не зміг викласти зміст питання, погано орієнтується в матеріалі, допускаючи при цьому суттєві неточності.	
«0 балів» – відповідь відсутня	
ПІДСУМКОВИЙ (СЕМЕСТРОВИЙ) КОНТРОЛЬ	
Загальна максимальна сума за екзамен – 100 балів. З них три теоретичні (усні) питання максимально оцінюються у 90 балів. I-е питання – 30 балів; II-е питання – 30 балів; III-е питання – 30 балів; Тестові питання максимально оцінюються у 10 балів. Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал. Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з з освітнього компоненту «Історія держави і права»:	
Рівень, шкала ECTS, бали	Теоретична підготовка та практичні уміння і навички
A 90 – 100 відмінно – 5	Теоретична підготовка: здобувач вищої освіти має глибокі, міцні і систематичні знання всіх положень історії, може не лише вільно володіти матеріалом, але й самостійно довести існування певних закономірностей, принципів, використовує здобуті знання і вміння в нестандартних ситуаціях, здатний вирішувати

	проблемні питання. Відповідь здобувача вищої освіти відрізняється точністю формулювань, логікою, достатнім рівнем узагальненості знань з освітнього компоненту «Історія держави і права». Практичні уміння і навички: здобувач вищої освіти самостійно розв’язує типові ситуаційні задачі різними способами, стандартні, комбіновані та нестандартні казуси з історії права та державних інституцій, здатний проаналізувати й узагальнити отриманий результат. При виконанні індивідуальних завдань та самостійних робіт здобувач вищої освіти дотримується усіх вимог, передбачених програмою з освітнього компоненту «Історія держави і права». Крім того, його дії відрізняються раціональністю, вмінням оцінювати помилки й аналізувати результати.
В 82 – 89 С 74 – 81 добре – 4	Теоретична підготовка: здобувач вищої освіти знає і може самостійно сформулювати основні історичні підходи, принципи функціонування системи управління та права, пов’язати їх з реальними історичними явищами, може привести вербальне формулювання основних положень права певної історичної епохи, навести приклади їх застосування в практичній діяльності, але не завжди може самостійно здійснити критичний аналіз. Здобувач вищої освіти може самостійно застосовувати знання в стандартних ситуаціях, його відповідь логічна, але розуміння не є узагальненим. Практичні уміння і навички: здобувач вищої освіти самостійно розв’язує типові завдання з історії права і державних інституцій, що стосуються системи управління в певні історичні епохи, володіє базовими навичками з виконання необхідних логічних операцій та перетворень, може самостійно сформулювати типову задачу за її словесним описом, скласти схему та обрати раціональний метод розв’язання, але не завжди здатний провести аналіз і узагальнення результату.
Д 64 – 73 Е 60 – 63 задовільно – 3	Теоретична підготовка: здобувач вищої освіти відтворює основні поняття і визначення курсу, але досить поверхово, не виділяючи взаємозв’язок між ними, може сформулювати з допомогою викладача основні історико-правові положення, знає істотні ознаки (засади) основних інститутів держави та їх відмінність, може записати окремі термінологічні дефініції теоретичного положення за словесним формулюванням і навпаки; допускає помилки, які повною мірою самостійно виправити не може. Практичні уміння і навички: здобувач вищої освіти може розв’язати найпростіші типові

	задачі за зразком, виявляє здатність виконувати основний елементарний аналіз розвитку держави і права в конкретних соціально-економічних обставинах, але не спроможний самостійно сформулювати задачу за словесним описом і визначити метод її розв’язання. При вирішенні завдань виконує роботу за зразком, але з помилками; робить висновки, але не розуміє достатньою мірою мету власної роботи.
FX 35 – 59 F 1 – 34 незадовільно – 2	Теоретична підготовка: відповідь здобувача вищої освіти при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлена нечіткими уявленнями про закони і правові явища в різні історичні періоди. У відповіді цілком відсутня самостійність. Здобувач вищої освіти знайомий лише з деякими основними поняттями, датами та визначеннями, з допомогою викладача може сформулювати лише деякі основні положення з освітнього компоненту «Історія держави і права». Практичні уміння і навички: здобувач вищої освіти знає основні терміни, дати та вміє розрізняти окремі історичні закономірності. Вміє розв’язувати задачі лише на відтворення основних подій, здійснювати найпростіші логічні операції. При вирішенні конкретних завдань здобувач вищої освіти вміє користуватися окремими законодавчими положеннями тієї чи іншої історичної епохи, але не може самостійно виконати роботу і зробити висновки.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

3.1. Програма освітнього компоненту (Блок 1. Історія держави і права зарубіжних країн)

ТЕМА: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна

Предмет історії держави і права зарубіжних країн. Місце науки та навчального курсу в системі історичних, загальноюридичних та спеціальних дисциплін, співвідношення з іншими правовими дисциплінами, теоретичне і практичне значення для підготовки бакалаврів права.

Загальнонаукові та спеціальні методи пізнання та вивчення історії держави та права зарубіжних країн. Періодизація навчальної дисципліни, джерела її вивчення. Структура освітнього компоненту.

ТЕМА: Рабовласницька держава і право

Виникнення та загальні закономірності становлення й розвитку рабовласницької держави і права. Види рабовласницьких держав. Основні риси рабовласницького права. Основні риси рабовласницьких держав.

ТЕМА: Історія держави і права країн Стародавнього Сходу

Поняття «Стародавній Схід». Визначальні особливості держав Стародавнього Сходу. Соціально-класова структура та політична організація давніх східних суспільств, їх взаємовплив. Роль жрецтва у державному апараті. Джерела та основні риси права держав Стародавнього Сходу.

Особливості виникнення та розвитку держави у Стародавньому Вавилоні. Джерельна база. Утворення та розвиток Вавилонської держави. Основні риси Царства Шумеру й Аккаду. Особливості Касситської Вавилонії. Суспільний лад. Державний устрій. Судова система. Збройні сили.

Джерела права. Право власності. Зобов'язальне право. Сімейне право. Спадкове право. Кримінальне право. Судовий процес. Закони царя Хаммурапі – один з найдавніших пам'ятників права.

Історія держави і права Стародавнього Єгипту. Джерела історії. Періодизація стародавньої історії. Природно-кліматичні умови. Населення. Зародження Єгипетської державності. Раннє Царство (Архаїчний Єгипет). Стародавнє Царство. I-й Перехідний період. Середнє Царство. Нове Царство. Пізнє Царство.

Джерела права. Право власності. Зобов'язальне право. Сімейне та спадкове право. Кримінальне право. Судовий процес. Центральне та місцеве управління. Армія. Поліцейська служба.

Історія держави і права Стародавньої Індії. Джерельна база. Періодизація історії. Утворення та розвиток Стародавньої Індії. Суспільний лад. Державний устрій. Структура вищих органів управління. Структура місцевих органів управління. Судова система. Збройні сили.

Джерела права. Закони Ману. Закони Наради. Право власності. Зобов'язальне право. Шлюбно-сімейне право. Кримінальне право.

Історія держави і права Стародавнього Китаю. Джерельна база. Природно-кліматичні умови. Населення. Періодизація давньої китайської історії. Характеристика держави Шань-Інь. Характеристика держави Західне Чжоу. Характеристика держави Східне Чжоу. Характеристика імперії Цін. Характеристика Західної Хань. Характеристика Східної Хань.

Джерела та характерні риси права. Zobов'язальне право. Сімейне право. Кримінальне право. Кримінальний процес.

Давньоєврейська держава та особливості правової системи. Юдейське царство. Синедрион. Законодавство Мойсея. Сімейно-шлюбне право. Майно і zobов'язання в праві. Кримінальне право і суд. Тора.

ТЕМА: Держава і право Стародавньої Греції. Афінська держава та право

Гомерівська Греція. Органи влади Гомерівської Греції. Зародження грецької державності. Утворення Афінської держави. Реформи Тезея. Реформи Солон. Реформи Клісфена. Розвиток Афінської держави з V ст. до н.е. та її падіння. Реформи Перікла.

Суспільний лад періоду демократії. Державний устрій періоду демократії.

Джерела та характерні риси права. Право власності. Zobов'язальне право. Шлюбно-сімейне право. Спадкове право. Кримінальне право. Судовий процес.

ТЕМА: Історія держави і права Стародавньої Спарти

Утворення Стародавньої Спарти. Розвиток Спарти з V ст. до н.е. Суспільний лад. Державний устрій. Судові органи. Збройні сили.

Джерела та риси права. Право власності. Сімейне право. Кримінальне право.

ТЕМА: Історія держави і права Стародавнього Риму

Джерела римської історії. Періодизація історії держави і права. Природні умови. Населення. Виникнення Риму. Суспільний лад додержавного Риму. Органи управління римським суспільством у додержавний період. Реформи Сервія Туллія. Виникнення Римської держави. Кінець царського періоду.

Виникнення республіки. Римська держава у період Республіки. Суспільний лад у період Республіки. Державний устрій Риму у період Республіки. Судова система Риму періоду Республіки.

Криза та падіння Римської республіки. Зовнішня політика у період кризи Республіки. Внутрішня політика Риму. Громадянські війни. Кінець Римської Республіки.

Повстання Спартака. Тріумвірати. Принципат. Соціально-економічний стан Римської імперії. Домінант. Падіння Римської імперії. Суть реформ Діоклетіана. Реформи Костянтина.

Джерела та характерні риси римського права. Джерела права періоду Республіки. Збірник «Законо XII таблиць». Право народів.

Джерела права періоду Імперії.

Кодифікація Юстиніана.

Основні риси римського права періоду Республіки. Суб'єкти права. Речове право. Права на чужу річ. Zobов'язальне право. Шлюбно-сімейне та спадкове право. Кримінальне право.

Судочинство у період Республіки. Римське право періоду Імперії. Суб'єкти права. Речове право. Зобов'язальне право. Кримінальне право. Інституції Гая.

ТЕМА: Загальна характеристика феодалізму. Держава і право Візантійської імперії

Загальна характеристика епохи феодалізму. Дофеодальна держава. Походження, розвиток та періодизація історії держави і права Східної Римської імперії. Правове становище населення. Державний устрій Візантійської імперії.

Джерела візантійського права. Характеристика права Візантійської імперії.

ТЕМА: Історія держави і права франків та англосаксів

Виникнення Франкського королівства. Правління Хлодвіга I. Держава франків періоду правління Карла Мартелла. Розвиток Франкського королівства за Карла Великого.

Право салічних франків. «Салічна правда» (право власності, зобов'язальне право, сімейні звичаї, кримінальне право, судовий процес). Англосаксонські держави. Правова система англосаксів.

ТЕМА: Історія держави і права феодальної Франції

Утворення феодальної Франції. Франція на етапі станово-представницької монархії. Франція на етапі абсолютної монархії.

Характеристика права феодальної Франції. «Звичаї Бовезі». «Нантський едикт» (1598 р.).

ТЕМА: Історія держави і права феодальної Німеччини

Утворення феодальної Німеччини. Священна Римська імперія німецької нації. «Золота Булла». Початок правління династії Габсбургів.

Реформація та Селянська війна. «12-ть статей» та «Статейне письмо». Вестфальський трактат. Німеччина на етапі абсолютної монархії.

Джерела німецького феодального права. «Саксонське зерцало». «Кароліна».

ТЕМА: Історія держави і права феодальної Англії

Утворення Англії. Суспільний лад Англії в англосаксонський період. Державний лад Британії у англосаксонський період.

Феодальна Англія у період станово-представницької монархії. «Баронські статті». «Велика Хартія вольностей». Суспільний лад Англії у період станово-представницької монархії. Державний лад Англії у період станово-представницької монархії.

Феодальна Англія у період абсолютної монархії. Зоряна палата.

Право феодальної Англії. Кримінальне право. Шлюбно-сімейне право. Судовий процес.

ТЕМА: Феодальна держава і право у країнах Сходу

Основні риси східного феодалізму. Виникнення і розвиток феодальних держав Далекого Сходу. Феодальна держава і право Китаю. Династії середньовічного Китаю. Династія Сун. Династія Юань. Династія Мін (1368-1644 рр.). Імператор Хонью. Перші реформи. Суспільний лад та державний устрій середньовічного Китаю. Місцеве управління. Судова система та армія.

Правова система середньовічного Китаю.

Феодална держава і право Індії. Делійський султанат. Імперія Великих Моголів. Суспільний та державний устрій.

Основні риси права. Власність, обов'язки, шлюб та родина. Злочин та покарання.

Феодална держава і право Японії. Династична історія Японії. Дзьомон (13 тис. років до н.е. – III ст. до н.е.). Яйой (III ст. до н.е. – III ст. н.е.). Ямато (300-710 рр.). Джерела з історії Середньовічної Японії. Держава Ямато. Дзимму – імператор, якого не було. Монобе та Сога. Сьотоку Та асі. Сетоку Тайсі. Падіння Сога. Котоку. Переворот Танка. Рабовласницькі пережитки після перевороту Тайка. Надільна система. Правління Фудзивара. Державне управління. Тайра і Мінамото. Сьогунат Мінамото (1185-1333 рр.). Реставрація Кемму (1333-1336 рр.). Період Муроматі. Сьогунат Асикага (1336-1573 рр.). Період Адзуті-Монояма (1573-1603 рр.). Об'єднання Японії. Тоетомі Хідеесі. Імперська політика. Період Едо. Сьогунат Токугава (1603-1868 рр.). Реформи Токугава. Сьогунат і провінції. Сьогун та імператор. Феодалне суспільство Японії. Даймьо. Самураї (бусі).

Надільна система і селяни. Синтоїзм – «шлях богів». Бусидо. Сепуку. Державний устрій і право періоду феодалізму. Сьогунат і даймо.

Державний апарат. Місцеве управління. Організація армії. Основні риси права. Цивільне право. Шлюбно-сімейне право. Карне право. Судовий процес.

ТЕМА: Історія держави і права Арабського Халіфату

Виникнення та розвиток держави Арабський Халіфат та світової релігії ісламу. Органи влади Арабського Халіфату. Джерела мусульманського права. Відмінності у розумінні державно-правових питань у різних течіях ісламу.

Риси основних течій ісламу. Суніти. Шіїти. Правовий статус особи за шаріатом.

Речове право. Зобов'язальне право. Шлюбно-сімейне та спадкове право. Кримінальне право. Суд і судочинство. Судовий процес. Система покарання.

Турецький султанат (Османська імперія).

ТЕМА: Історія держави і права Нового часу: загальна характеристика періоду

Буржуазні революції і виникнення буржуазної держави та права. Різноманітність шляхів становлення влади буржуазії та буржуазних національних правових систем у різних країнах.

Війни за незалежність – складові світової буржуазної революції. Еволюція та пристосування старих державно-правових інститутів до нових умов. Принцип буржуазного демократизму. Ідея народного представництва, конституціоналізму та її реалізація.

Принцип буржуазного права. Стабільність і наступальність правової надбудови, її гнучкість. Кодифікація права.

ТЕМА: Виникнення та розвиток буржуазної держави та права в Англії

Формування капіталізму. Правління Карла I. Англійська революція. Протекторат О. Кромвеля. Правління Карла II Стюарта. Зовнішня політика Карла II. Релігійна політика Карла II. Падіння престижу Карла II і посилення опозиції (1674-1678 рр.).

Престолонаслідування і політична криза (1679-1681 рр.). Безпарламентське правління. Правління Якова II Стюарта. «Славетна революція». Зовнішня політика Вільгельма II Оранського.

«Білль про права». Промислова революція. Боротьба за права пролетаріату. «Народна хартія».

Вікторіанська епоха. Розвиток Великобританії на початку XX ст. Колоніальна політика Великобританії. Ірландське питання.

Характеристика права буржуазної Англії. Джерела англійського права.

ТЕМА: Утворення та розвиток буржуазної держави і права у Франції

Причини революції. Початок Французької буржуазної революції. «Декларація прав людини і громадянина» (1789 р.). Конституція 1791 р. та проголошення конституційної монархії.

Перша Французька республіка. Якобінська диктатура. Термідоріанський переворот. Декрет Національного Конвенту про знищення королівської влади 1792 р. Конституція 1795 р. Конституція 1799 р. Особливості політики Наполеона. Перша французька імперія. Реставрація Бурбонів. Друга Французька республіка. Друга французька імперія.

Характеристика права буржуазної Франції. Цивільний кодекс Наполеона. Кримінальний кодекс Наполеона.

Паризька Комуна та утворення Третьої Французької республіки. Становлення Паризької Комуни. Державний лад Комуни. Характеристика основних нормативних актів Комуни. Судові та каральні органи Комуни. Повалення Паризької Комуни.

Третя республіка. Конституція 1875 р.

ТЕМА: Виникнення і розвиток держави та права США

Заснування та соціально-економічний розвиток північно-американських колоній. Війна колоній за незалежність і утворення США. Декларація незалежності США (1776 р.).

«Статті конфедерації». «Прокламація про звільнення рабів» 1863 р. Акт для захисту торгівлі та комерції від протизаконних обмежень і монополій (Закон «Шермана» 1890 р., «Сполучені Штати проти Дебса» 1894 р. Конституція Конфедеративних штатів Америки 1861 р. «Білль про права».

Розвиток США у XIX ст. адміністративно-територіальний поділ і органи управління. Правова система США.

ТЕМА: Виникнення та розвиток буржуазної Німеччини. Об'єднання Німеччини

Виникнення буржуазної держави. Окупація Німеччини Наполеоном I. Віденський конгрес. Німецький Союз. Північно-німецький Союз. Договір про Німецький союз (1815 р.).

Німецька правова система. Баварський кримінальний кодекс 1813 р. Пруський кримінальний кодекс 1851 р. Кримінальне Уложення 1871 р. Імперська Конституція 1849 р. Конституція 1871 р.

ТЕМА: Історія держави і права буржуазних держав Азії

Державний лад Японії до середини XIX ст. Революція Мейдзі. Суперечності Мейдзі. Реформа уряду. Реформа станів.

Конституція 1889 року. Цивільне і карне законодавство. Японія після прийняття Конституції.

Імперія Цін в Китаї. Зовнішня експансія Цин. «Опіумні війни». «Небесна держава» тайпінів та «Сто днів реформ». Револуція 1911 р. і створення Китайської Республіки.

Колоніальний режим в Індії. Режим управління та початок національно-визвольного руху.

ТЕМА: Історія держави і права країн Латинської Америки

Індіанське населення доколумбівської Америки. Давні цивілізації Індіанської Америки. Особливості господарського життя та суспільно-політичного устрою давніх цивілізацій доколумбівської Америки.

Іспанська та португальська колоніальні імперії в Америці. Відкриття Америки та її завоювання іспанцями та португальцями. Особливості конкісти та колонізації іспанцями Центральної та Карибської Америки. Іспанські завоювання Мексики та Перу. Іспанська колоніальна система у XVI – першій половині XVIII ст. Управління колоніями та адміністративний устрій. Монополія колоніальної торгівлі, зміст та соціальна спрямованість колоніального законодавства. Інститут енкомьєнди у Іспанській Америці. Роль католицької церкви у колонізації Америки та у житті колоніального суспільства. Діяльність ордену єзуїтів у Парагваї. Португальська колонізація Бразилії та її особливості. Встановлення колоніального режиму. Адміністративний устрій. Боротьба з голландським та французьким вторгненням та їх наслідки. Освоєння внутрішніх територій.

Визвольна війна 1810-1826 рр. та утворення незалежних держав. Передумови, характер та рушійні сили війни за незалежність. Основні райони та етапи війни. Проголошення незалежності Мексики. Заснування республіки. Центральна Америка та війна за незалежність. Підсумки війни за незалежність у Мексиці та Центральній Америці. Створення Бразильської імперії.

Перші конституції країн Латинської Америки. Центральноамериканська федерація та її розпад. Характерні риси економічного та політичного розвитку країн Латинської Америки після війни за незалежність. Проникнення європейських держав в економіку країн Латинської Америки. Роль англійського капіталу. Політична нестабільність та її причини. Кауділ'їзм та його зміст. Консерватори та ліберали. Утопічні соціальні ідеї. Концепція «цивілізація – варварство» та її варіанти.

«Консервативна хвиля» середини XIX ст. та її характер. «Ліберальні революції» та громадянські війни 50-60-х рр. XIX ст.

ТЕМА: Історія держави і права Новітнього часу: загальна характеристика періоду

Різноманітність шляхів розвитку національних правових систем у різних країнах Європи та світу у новітньому періоді. Війни за незалежність. Еволюція та пристосування старих державно-правових інститутів до умов новітнього часу.

Демократизм, народне представництво, конституціоналізм. Принцип розвитку права новітнього періоду.

Кодифікація права.

ТЕМА: Історія держави і права Німеччини новітнього часу

Листопадова революція 1918 р. Веймарська Конституція. Наслідки Першої Світової війни для Німеччини.

Зародження нацизму. Мюнхенський путч 1923 р. («Півний путч»). «Майн кампф» 1924 р. Режим Третього Рейху. Підготовка до Другої Світової війни та її наслідки для Німеччини. Нюрнберзький процес 1945-1946 рр.

Розвиток НДР. Проблема Західного Берліна. Проблема об'єднання Німеччини.

Структура органів влади ФРН. Парламент Німеччини. Президент. Законодавство Німеччини після Другої Світової війни.

Механізм і структура органів правосуддя ФРН. Соціальне законодавство Німеччини. Формування соціальної держави. Особливості розвитку ФРН після об'єднання Німеччини.

ТЕМА: Історія держави і права новітньої Франції

Результати Першої Світової війни. Паризька мирна конференція 1919-1920 рр. Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. Нейїський мирний договір 1919 р., Тріанонський мирний договір 1920 р. Ліга Націй.

Розвиток Франції між двома світовими війнами. Локарнські угоди 1925 р. «Велика депресія» 1929-1933 рр. Франція у Другій Світовій війні. «Віші».

Четверта республіка. Конституція 1946 р. Зовнішня політика Франції. Встановлення П'ятої республіки. Конституція 1958 р. Політичний курс Ф. Міттерана. Референдум 1992 р. Франція першого періоду президентства Ж. Ширака. Президентські та парламентські вибори.

Право Франції у новітній період. Система державної влади у Франції.

ТЕМА: Історія держави і права новітньої Великої Британії

Розвиток Великої Британії між двома світовими війнами. Виборчі реформи 1918 та 1928 рр. Британська співдружність націй.

Велика Британія в роки Другої Світової війни.

Повоєнна урядова політика лейбористів. Урядування консерваторів. М. Тетчер. Політичний курс Дж. Мейджора. Урядування Т. Блера. Ольстерське питання. Структура органів влади.

Особливості права новітньої Англії. Сімейне право. Законодавство про соціальний захист населення. Кримінальний процес.

ТЕМА: Історія держави і права США новітнього періоду

Розвиток США після Першої Світової війни. «Новий курс». Розвиток США після Другої Світової війни.

Структура органів влади США. Поправки до Конституції США 1913, 1919, 1920, 1933, 1961, 1964, 1967, 1971 рр.

Законодавство США новітнього періоду.

ТЕМА: Історія держави і права країн Азії новітнього періоду

Розвиток Японія після Другої світової війни. Конституція 1947 р. Право Японії новітнього періоду.

Китайська держава до утворення Китайської Народної Республіки. Конституційний процес в КНР 1954-1982 рр.

Визвольний рух та проголошення Республіки Індія.

ТЕМА: Історія держави і права Латинської Америки новітнього часу

Латиноамериканські держави на в перші десятиліття XX ст. Право країн Латинської Америки в середині – наприкінці XX ст. Ліберальний реформізм у Латинській Америці та його особливості.

Особливості соціально-політичного розвитку окремих країн. Режим «революційного кауділ'їзму» в Мексиці у 1920-1928 рр.

«Велика депресія» 1929-1933 рр. та загострення ситуації у регіоні. «Ліберальна революція» 1930р. та прихід Ж. Варгаса до влади в Бразилії. Участь країн Латинської Америки у Другій Світовій війні та розвиток міжамериканської співпраці у 1939-1945 рр. Основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку держав регіону у 40-50-ті рр. Пероністський уряд в Аргентині. Кубинська революція.

Характерні риси та основні напрямки політики неоконсервативної модернізації у Латинській Америці 70-80-х рр. та її наслідки. Встановлення військово-терористичної диктатури А. Піночета в Чилі. Процес деколонізації у Карибському басейні наприкінці 70-80-х рр. Нові тенденції у політичному та соціально-економічному житті Латинської Америки наприкінці XX – на початку XXI ст. Наслідки розвитку країн Латинської Америки у 2000-ні роки.

ТЕМА: Виникнення та розвиток незалежних держав у Центрально-Східній Європі

Утворення незалежної Польщі. Її розвиток між двома світовими війнами. Основні норми Малої Конституції. Польща під час Другої Світової війни. Початок виступів за демократизацію Польщі. Діяльність «Солідарності». Перехід Польщі до демократичного розвитку. Сучасна система держави і права Польщі.

Виникнення Чехословаччини. Її розвиток між двома світовими війнами. Норми Конституції Чехословаччини. «Празька весна». Оксамитова революція 1989 р. В. Гавел. «Хартія 77». Сучасний етап розвитку системи держави і права.

Утворення Югославії. Югославська криза 1991-1992 рр. Боснійська криза 1992-1995 рр. Сучасна система держави і права.

Угорщина в роки Першої світової війни. Королівство Угорщина (1920-1946). Угорська Радянська Республіка. Угорщина в роки Другої світової війни. Угорська Народна Республіка та революція 1956 р. Третя Угорська республіка. Сучасна система держави і права.

Королівство Румунія в роки Першої світової війни. Ідея «Великої Румунії». Румунія між двома світовими війнами. Румунія в роки другої світової війни. Соціалістична республіка Румунія. «Різдвяна революція» 1989 р. Румунія на сучасному етапі розвитку. Сучасна система держави і права.

Болгарія в роки Першої світової війни. Нейтський мирний договір. Болгарія між двома світовими війнами. «Радянізація» Болгарії. Прийняття конституції 1989 р. та початок демократизації. Болгарія на сучасному етапі розвитку. Сучасна система держави і права.

Спільне у повоєнному розвитку держави і права країн Центрально-Східної Європи.

3.2. Структура освітнього компонента (лекційний блок)

№ з/п	Назва теми лекції та питання, що вивчаються
1	Тема 1. «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу 1. Предмет, мета, періодизація дисципліни «Історії держави і права». 2. Історія держави і права Стародавнього Єгипту. 3. Історія держави і права Стародавнього Вавилону.
2	Тема 2. Держава і право Античного світу 1. Зародження римської державності. Реформа Сервія Туллія. 2. Перехід до монархії. Принципат. 3. Домінат. Суспільний лад та державний устрій. Реформи Діоклетіана. 4. Джерела римського права.
3	Тема 3. Держава і право доби феодалізму 1. Утворення феодальної Франції. Реформи Людовіка IX. 2. Формування станово-представницької монархії. 3. Абсолютна монархія у Франції. 4. Правова система феодальної Франції.
4	Тема 4. Держава і право періоду Нового часу 1. Передумови, етапи та особливості англійської буржуазної революції. Проголошення республіки. Державний устрій. Реставрація монархії. 2. Розвиток конституційної монархії і парламенту в XVII-XIX ст. 3. Зміни в державному устрої в кінці XIX – на початку XX ст. 4. Основні джерела і риси права. Англосаксонська система права та її вплив на право інших країн.
5	Тема 5. Держава і право періоду Нового часу 1. Війна колоній за незалежність і утворення США. 2. Розвиток США у XIX ст. 3. Правова система США Нового часу.
6	Тема 6. Держава і право Новітнього періоду 1. Листопадова революція 1918 р. та Веймарська Конституція. 2. Зародження нацизму. Режим Третього Рейху. 3. Особливості розвитку ФРН після об'єднання Німеччини. 4. Право Німеччини новітнього періоду.
7	Тема 7. Держава і право Новітнього періоду 1. «Новий курс» Ф. Рузвельта. 2. Регулятивна функція держави у сфері соціально-економічних відносин. 3. Поправки до Конституції США. 4. Правова система США новітнього періоду.

3.3. Структура освітнього компонента (семінарське заняття)

№ з/п	Назва теми та питання, що вивчаються	Форми контролю
1	Тема 1. «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу 1. Виникнення та загальні закономірності становлення й розвитку рабовласницької держави і права. 2. Види рабовласницьких держав. Основні риси рабовласницького права та держави. 3. Історія держави і права Стародавньої Індії. 4. Історія держави і права Стародавнього Китаю.	Індивідуальне опитування
2	Тема 2. Держава і право Античного світу 1. Зародження грецької державності. Утворення Афіняської держави. 2. Реформи Тезея. Реформи Солона. Реформи Клісфена. 3. Суспільний та державний лад періоду демократії.	Індивідуальне опитування
3	Тема 3. Держава і право доби феодалізму 1. Становлення та розвиток англосаксонської ранньофеодальної монархії. 2. Розвиток Англії у період сеньйоріальної та станово-представницької монархій. 3. Велика Хартія вольностей та її значення для розвитку англійської феодальної держави. 4. Англія у добу абсолютної монархії. 5. Англійське право доби феодалізму.	Фронтальне опитування. Підготовка реферату або електронної презентації.
4	Тема 4. Держава і право періоду Нового часу 1. Державний устрій. Королівська влада і центральні органи управління. 2. Територіальна роздробленість Німеччини. 3. Реформація та Селянська війна у Німеччині. 4. Німеччина за часів абсолютної монархії. 5. Характеристика німецького феодального права.	Індивідуальне опитування
5	Тема 5. Держава і право періоду Нового часу 1. Початок Французької буржуазної революції та «Декларація прав людини і громадянина» (1789 р.). 2. Якобінська диктатура та Термідоріанський переворот. 3. Характеристика права буржуазної Франції. 4. Паризька Комуна та утворення Третьої	Індивідуальне опитування. Виконання практичних завдань.

	Французької республіки.	
6.	Тема 6. Держава і право Новітнього періоду 1. Повоєнна урядова політика лейбористів та консерваторів. 2. М. Тетчер та особливості політичного курсу Дж. Мейджора. 3. Особливості права новітньої Англії.	Фронтальне опитування. Підготовка реферату або електронної презентації.
7	Тема 7. Держава і право Новітнього періоду 1. Історія держави і права новітньої Польщі. 2. Історія держави і права Чехословаччини. 3. Спільне у повоєнному розвитку держави і права держав Центрально-Східної Європи.	Підсумковий тестовий контроль

3.4. Структура освітнього компонента (теми для самостійного опрацювання)

№ з/п	Теми і перелік питань, що винесені на самостійне вивчення
1	Тема 1. «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу 1. Давньоєврейська державність. 2. Джерела права часів давньоєврейської державності. 3. Характеристика давньоєврейського права (сімейне, майнове, кримінальне право)
2	Тема 2. Держава і право Античного світу 1. Утворення Стародавньої Спарти. 2. Розвиток Спарти з V ст. до н.е. 3. Суспільний лад та державний устрій Стародавньої Спарти.
3	Тема 3. Держава і право доби феодалізму 1. Державний устрій Візантійської імперії. Джерела візантійського права. 2. Характеристика права Візантійської імперії. 3. Виникнення та розвиток держави Арабський Халіфат та світової релігії ісламу. 4. Відмінності у розумінні державно-правових питань у різних течіях ісламу. Правовий статус особи за шаріатом. Галузі мусульманського права. 5. Основні риси східного феодалізму. 6. Виникнення і розвиток феодальних держав Далекого Сходу (Китай, Індія, Японія)
4	Тема 4. Держава і право періоду Нового часу 1. Буржуазні революції і виникнення буржуазної держави та права. 2. Ідея народного представництва, конституціоналізму та її реалізація.

	3. Кодифікація права.
5	Тема 5. Держава і право періоду Нового часу 1. Виникнення буржуазної держави та об'єднання Німеччини. 2. Німецький Союз та Північно-німецький Союз. 3. Німецька правова система.
6	Тема 6. Держава і право Новітнього періоду 1. Державно-політичні наслідки Першої світової війни. Соціалістичний революційний рух в Європі та світі. 2. Народження фашистського руху. Авторитаризм. 3. Розвиток Франції між двома світовими війнами. Проголошення та розвиток П'ятої республіки. 4. Право Франції новітнього періоду.
7	Тема 7. Держава і право Новітнього періоду 1. Королівська Румунія в роки та після закінчення Першої світової війни. Держава і право Соціалістичної Республіки Румунія. «Різдвяна революція» 1989 р. Сучасна система держави і права Румунії. 2. Болгарія в роки та після закінчення Першої світової війни. Прийняття конституції 1989 р. та початок демократизації. Сучасна система держави і права Болгарії. 3. Розвиток Японія після Другої світової війни. Конституція 1947 р. Право Японії новітнього періоду. 4. Китайська держава до утворення Китайської Народної Республіки. Конституційний процес в КНР 1954-1982 рр. 5. Визвольний рух та проголошення Республіки Індія. 6. Тенденції розвитку держав і правових систем Латинської Америки у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

РОЗДІЛ 4. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

Лекція № 1.

Тема: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу.

Мета: отримання знань про предмет, мету, періодизацію дисципліни; ознайомитися з основними особливостями зародження та розвитку держави та правової системи країн Стародавнього Сходу на прикладі Стародавнього Єгипту та Вавилону.

План лекції

1. Предмет, мета, періодизація дисципліни «Історії держави і права».
2. Історія держави і права Стародавнього Єгипту.
3. Історія держави і права Стародавнього Вавилону.

Зміст лекції

Предмет історії держави і права. Місце науки та освітнього компоненту в системі історичних, загальноюридичних та спеціальних дисциплін, співвідношення з іншими правовими дисциплінами, теоретичне і практичне значення для підготовки бакалаврів права.

Загальнонаукові та спеціальні методи пізнання та вивчення історії держави та права зарубіжних країн. Періодизація навчальної дисципліни, джерела її вивчення. Структура освітнього компоненту.

Поняття «Стародавній Схід». Визначальні особливості держав Стародавнього Сходу. Соціально-класова структура та політична організація давніх східних суспільств, їх взаємовплив. Роль жрецтва у державному апараті. Джерела та основні риси права держав Стародавнього Сходу.

Історія держави і права Стародавнього Єгипту. Джерела історії. Періодизація староегипетської історії. Природно-кліматичні умови. Населення.

Зародження Єгипетської державності. Раннє Царство (Архаїчний Єгипет). Стародавнє Царство. I-й Перехідний період. Середнє Царство. Нове Царство. Пізнє Царство.

Джерела права. Право власності. Зобов'язальне право. Сімейне та спадкове право. Кримінальне право. Судовий процес.

Центральне та місцеве управління. Армія. Поліцейська служба.

Особливості виникнення та розвитку держави у Стародавньому Вавилоні. Джерельна база.

Утворення та розвиток Вавилонської держави. Основні риси Царства Шумеру й Аккаду. Особливості Касситської Вавилонії. Суспільний лад. Державний устрій.

Судова система. Збройні сили.

Джерела права. Право власності. Зобов'язальне право. Сімейне право. Спадкове право. Кримінальне право. Судовий процес. Закони царя Хаммурапі – один з найдавніших пам'ятників права.

Термінологічний словник з теми

Стародавній Єгипет

Атон – бог сонця, зображувався у вигляді сонячного диску, промені якого закінчувалися розкритими долонями.

Баку – приватні раби, які становили частину особистого майна власника у Стародавньому Єгипті.

Бальзамування – процес підготовки тіла людини до поховання.

Будинок життя – школа.

Візир (джаті, тсаті) – сановник у Стародавньому Єгипті, найближчий помічник фараона. В історичній та історико-юридичній літературі його називають «візир» (єгипетське найменування «джаті» або «тсаті»), а іноді – «верховний сановник». Він уподібнювався богові Тоту, що у єгиптян спочатку був богом місяця, а з часом став богом мудрості й писемності.

Егіда – скульптурні голови богів.

Жрець – служитель храму. Жрець головного культу носив титул Верховного жерця.

Імсі – титул бога.

Імхотеп – божественний покровитель зодчих, писців та лікарів. Його символізує сидяча фігура вченого з розкритим папірусним сувоєм на колінах.

Кенбети – спеціальні судові колегії в Стародавньому Єгипті, які поділялися на центральну (30 членів), окружні та міські.

Лотос – символ Верхнього Єгипту Додинастичного періоду.

Мемфіс – столиця Стародавнього Єгипту за часів правління I-XII династій. Грецький варіант назви – Летополь.

Немес – спеціальна царська головна хустка, біла з червоними смугами.

Нефер – 1. Давньоєгипетський варіант слова бог. 2. У словотворенні означає «прекрасний» або «божественний».

Нехсі – загальне позначення земель, що лежали на південь від Єгипту, де мешкали чорношкірі африканці.

Ном (номос) – грецька та римська назва адміністративної одиниці в Стародавньому Єгипті, що затвердилася з елліністичного періоду і використовується в науці відносно давніх епох історії Єгипту, коли області держави носили назву *септ, спат, сепат*.

Номархи – місцеві царські чиновники в Стародавньому Єгипті.

Нуб – давньоєгипетський варіант слова «золото».

Очерет – символ Нижнього Єгипту Додинастичного періоду.

Перема – піраміда.

Пер-о – давньоєгипетський варіант слова «фараон».

Повчання гераклеопольського царя своєму сину Мерікара – пам'ятка права Стародавнього Єгипту, яка датується XXIII-XXII ст. до н.е. Особливий акцент в ній зроблений на моральній основі державної влади.

Птолемеї – XXXII династія фараонів грецького походження.

Ра – бог сонця, верховний бог за правління III-XII династій.

Рада Десяти – найвища судова інстанція у Стародавньому Єгипті.

Семер – друг фараона, важливий придворний титул.

Урей – око зі змією, служив символом захисту фараонів. Символ зображувався на короні фараона і богині Уаджет.

Фараон – верховний правитель Стародавнього Єгипту, який мав титул царя Верхнього та Нижнього Єгипту. Його влада вважалася необмеженою, а сам він вважався особою божественного походження.

Фіви – столиця Єгипту кінця Середнього, початку Нового царства.

Хатшепсут – перша цариця, яка носила офіційний титул фараона за правління XVIII династії.

Хеб-Сед – святкування ювілею правління фараона (*зазвичай 25 або 30 років*). Вважалося, що цей обряд відроджує життєві сили правителя.

Хемуу нісут – царські раби, які використовувалися в царському та храмовому господарстві Стародавнього Єгипту.

Шесепанх – давньоєгипетський варіант назви сфінкса.

Шість палат – вища судова установа у Стародавньому Єгипті.

Стародавній Вавилон

Авілум – привілейована категорія вільних мешканців Вавилону, повноправні общинники, які володіли разом з великими службовими наділами ділянками общинної землі.

Вавилон – стародавнє місто в Месопотамії, на південний захід від сучасного Багдада. Упродовж XIX-VI ст. до н.е. столиця Вавилонії. Археологічні розкопки було розпочато з 1899 р.

Вавилонія – держава початку II-го тисячоліття – 539 р. до н.е. на півдні Месопотамії (*територія сучасного Іраку*). У період розквіту у XVIII ст. – централізована рабовласницька держава.

Вардум – раб в державі Аккад. Вардум був майном господаря, який міг ним розпоряджатися як завгодно.

Декум, лубуттум – командні посади в армії вавилонського царя.

Енсі (ен, енсїа) – «той, хто очолює рід» – у Стародавній Месопотамії з XXVII-XXVI ст. до н.е. правитель міста-держави. Термін цей, мабуть, означав «господар (чи жрець), який заклав споруду».

Влада енсі була обмежена радою старійшин і народними зборами, нерідко енсі підкорялися військовим вождям-гегемонам (*лугалям*). За III-ї династії Ура енсі перетворилися на призначуваних царем окружних начальників.

Закони міста Ешнунна – збір законів, який склався у XIX ст. до н. е. у Месопотамії, місті Ешнунна, що у XXI ст. до н.е. за III-ї династії Ура входило

до складу держави Шумер та Аккад, а з XX до XVIII ст. до н.е. було невеликою самостійною державою.

Закони було складено у період правління царя Білалами, чому й називаються іноді Законами Білалами. Закони Ешнунни – одна із найдавніших достовірних пам'яток права, найважливіше джерело з соціальної історії Месопотамії. Вони містили 61 статтю, регулювали правовий статус станових груп, рабів, обов'язки адміністрації, деякі статті було присвячено договору найму, борговому праву, договору позички, карному праву.

В цілому ж Закони Ешнунни характеризують суспільство із сильними централізованими функціями держави у галузі господарства, всього соціального життя. Вони – одне з джерел законів Хаммурапі.

Закони Ур-Намму – судєбник царя об'єднаного «Царства Шумера та Аккада» Ур-Намму (2111-2092 рр. до н. е.), засновника III-ї династії Ура. Збереглися фрагменти судєбника. У дусі стародавньої традиції Закони Ур-Намму починаються з преамбули, що змальовує добрі діяння царя, *«який установив у країні справедливість, вигнав зло та розбрат... аби сироту не віддавали у владу багатого, удову не віддавали у владу сильного...»*.

Насправді Закони Ур-Намму фіксували типові принципи стародавньої деспотії – необмежену владу царя, панування чиновників у соціально-господарських відносинах, безправне становище населення. Такі порядки особливо характерні для III-ї династії Ура, коли держава повністю монополізувала всі сфери господарства: сільськогосподарське виробництво, ремісництво, внутрішню та зовнішню торгівлю.

Селяни представлені у Законах Ур-Намму як безправні, які працюють у державних господарствах весь час під керівництвом наглядачів за твердо встановлений пайок (*чоловікам – 1,5 л, жінкам – 0,75 л зерна в день*).

Закони Урунімгіни (Урукагіни) – найдавніші з відомих історії законодавчих пам'яток. Вони були прийняті за часів соціальної боротьби, яка привела Урунімгіну до влади в Лагаші.

Закони було спрямовано на підтримання стародавніх «справедливих» порядків і традицій, на «захист вдів та сиріт», гарантували власникам храмових та державних наділів їх права «на основі справедливості», скасовували кабальні продажно-заставні правочини, а також містили небагато норм про покарання за замах на особу повноправних шумерів. Основним покаранням були штрафи.

Закони Хаммурапі – кодекс законів стародавнього вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.). Важливіша правова пам'ятка давнини, яка характеризує Стародавній Вавилон як типову східну (*«азійську»*) деспотію із сильними соціально-господарськими функціями держави, станово-чиновницькою суспільною структурою.

Вони склалися з 282 статей, великого вступу та висновку, в яких Хаммурапі постає як необмежений владика, «пастир» підвладних йому народів, який приймає від богів владу та закони.

Закони Хаммурапі характеризує доволі висока для свого часу юридична техніка прагнення групувати статті за предметом регулювання: правосуддя, правове становище станів (*авілумів та мушкенумів*), рабів (*останні тут, на*

відміну від Античності, володіють майном, мають родину, можуть укласти шлюб із вільними).

Багато статей присвячено борговому праву (*Закони Хаммурапі заборонили боргове рабство, замінивши його відпрацюваннями*), договорам найму, купівлі-продажу, майновим відносинам, пов'язаним із військовою та цивільною службою (*майно ілку*), а також шлюбно-сімейному праву, що характеризується необмеженою владою чоловіка, безправним становищем жінок та дітей.

Карне право відзначається суворістю та пануванням таліону.

Зікрум – жриця вавилонського храму, яка займалася священною проституцією, прибутки від якої йшли на потреби храму.

Кодекс Ліпіт-Іштара – прадавніх збірник законів шумерською мовою, прямий попередник законодавства царя Хаммурапі. Кодекс Ліпіт-Іштара спочатку складався з 43 статей, 9 фрагментів яких збереглося у вигляді копій на глиняних табличках, виявлених при розкопках в Ніппурі.

Закони Ліпіт-Іштара були покликані закріпити існуючі економічні відносини в умовах посилення приватної власності. Приклади законів Ліпіт-Іштара, що збереглися до нашого часу, торкаються правил і порядку найму робочої сили і майна, сімейного права та права спадкоємства, різних аспектів володіння приватною власністю, відносин в земельному та борговому праві.

Кудурру – межовий знак у Вавилоні, за часів касситських царів і в подальші періоди. Царі намагалися оточити себе відданою знаттю серед ворожого населення. Для цього вони відчужували землю у колективних власників (*переважно «біту» – племен*), іноді шляхом купівлі.

Документ, що слугував і межовим знаком, був з каменю, можливо, за звичаєм гірської батьківщини касситів. Складні часи і невпевненість змушували розміщувати на цих каменях численні символи божеств, яких «закликали» у свідки приватної власності. Є важливим джерелом для вивчення внутрішньополітичної та економічної історії Вавилону тих часів.

Лугаль – («велика людина») – військовий вождь шумерського міста-держави, який обирався народними зборами на час ведення війни для керівництва військовими діями. Пізніше титул «лугалья» став практично довічним у зв'язку з безперервним характером воєн. Після 2900 р. до н.е. лугалі фактично стали царями в усіх найбільших містах. Їх влада поступово перетворилася на спадкову. У інших номах правителями залишилися енсі, а лугалі обиралися лише на період збройних конфліктів.

Месопотамія – історико-географічний регіон на Близькому Сході, розташований в долині двох великих річок, – Тигра і Євфрату. Сучасні держави, що включають землі Месопотамії – Ірак, Сирія, Туреччина. У науковій літературі зустрічаються альтернативні позначення регіону – Дворіччя та Межиріччя, в які вкладається різний сенс.

Месопотамія – батьківщина однієї з прадавніх цивілізацій в історії людства – Стародавньої Месопотамії. Термін виник в елліністичний час, коли Олександр Македонський створив сатрапію з такою назвою у складі своєї держави.

Мушепишум – помічники чиновників, наглядачі у Стародавньому Вавилоні.

Мушкенум – дослівно означає той, що «схилювся під захист» – у давньому вавилонському суспільстві стан людей, які не були членами общини і не мали своєї земельної власності. Вони могли взяти в оренду ділянку царської землі або перейти на державне забезпечення, потрапивши тим самим в залежність від царя.

Мушкенумами могли стати і члени общини, які за різних причин вийшли з неї, і вихідці з інших племен. Соціально мушкенуми вважалися менш значимі, ніж авілуми – їх недоторканість цінувалася дешевше, але їх майно охоронялося законом суворо, оскільки мало статус державного.

Надітум, ентум – жриці вавилонського храму.

Патесі-лугаль – цар у Стародавньому Вавилоні, який мав необмежену владу.

Рабіанум – правитель невеликого міста або територіальної громади у Стародавньому Вавилоні.

Редум, баїрум – професійні воїни у Стародавньому Вавилоні, які виконували царську службу, одержуючи за неї у користування певну нерухомість та рухоме майно.

Тамкар (дамгар) – царський (іноді храмовий) торговий агент шумерів і вавилонян (*а також інших народів Передньої Азії II-го тис. до н.е.*), який проникав в чужоземні країни для торгівлі та військового грабунку. У середині країни тамкар займався лихварством і скупівлею земель.

Слово «тамкар» семітського походження, увійшло у вжиток в шумерській мові ще в наприкінці XXVII ст. до н.е. У ранній династичний період великий тамкар відігравав провідну роль в оточенні правителя. У вавилонський період (*епоха Хаммурані*) тамкар мав право викупу військовополонених співвітчизників з чужих країн.

Шакканаку – обласні правителі у Стародавньому Вавилоні, намісники царя.

Шапір нарим – один із високопоставлених чиновників Стародавнього Вавилону, який керував організацією іригаційних робіт.

Шапірум – окружні правителі у Вавилоні, які відповідали за підтримання порядку в округах, своєчасну сплату податків, стежили за виконанням царських та державних повинностей, відповідали за місцеві збройні сили.

Шемаллум – дрібний торговець у Стародавньому Вавилоні, який одночасно виконував розпорядження тамкара.

Шерикта (шерікту) – у Вавилоні посаг дівчини, яка видана заміж або такої, яка стала храмовою жрицею.

Шумерські закони – найдавніші відомі історії письмові пам'ятки права. Вони виникли у ранніх державних утвореннях на території Месопотамії у період Стародавнього Шумеру (*XXIV-XX ст. до н.е.*). До них відносять Закони Урунімгіни (*кінець XXIV ст. до н. е.*) – правителя міста Лагаша, Закони Ур-Намму (*кінець III тис. до н.е.*) – правителя міста Ура, фрагменти інших модифікацій, Закони Ліпіт-Іштара (*XIX ст. до н. е.*) та Закони Білалами

(XVIII ст. до н. е.) – правителя Ешнунни, що передували Законам Хаммурапі. Хронологічно шумерські закони належать до періоду Стародавнього Вавилону.

Хронологічна таблиця (Стародавній Єгипет)

Близько 3000-2778 рр. н.е.	до	Період Раннього царства, володарювання I-II династій єгипетських фараонів. Єгиптяни почали захоплювати нові території: на півдні Нубію, на заході – Лівію, на сході Сипай. Фараон Хасехем остаточно об'єднав країну у централізовану державу, придушивши повстання на півночі.
2778-2263 рр. н.е.	до	Період Старого царства, володарювання III-VI династій єгипетських фараонів. За III-IV династії Єгипет був великою централізованою державою, вів постійні війни. Наприкінці правління V династії влада фараона почала слабшати. До кінця правління VI династії країна почала розпадатися на напівзалежні ноти.
2263-2160 р. до н.е.		Перехідний період, період роздробленості й запеклої боротьби за об'єднання Єгипту. До правління VII та VIII династій влада Мемфісу була лише номінальною, в країні панувала анархія. Влада фактично перейшла до рук номархів «градоначальників». Першим претендентом на роль «збирача» єгипетських земель став Гераклеополь, одне з найбільших міст на півночі Верхнього Єгипту. Однак у боротьбі за консолідацію держави їм протистояло Фіванське царство (південь). Конфронтація закінчилася наприкінці XXI ст. до н.е. перемогою Фів при фараоні Ментухотепі II (заснував XI династію). Цілісність Єгипетської держави було відновлено. За його правління був запроваджений культ бога Сонця – Амона-Ра, який був покликаний консолідувати населення Верхнього і нижнього Єгипту.
Близько 2160-1785 рр. н.е.	до	Період Середнього царства, царювання XI-XII династій єгипетських фараонів. Час відносно слабкої централізації Єгипетської держави. У цілому фараонам XII династії, особливо Сенусерту III, вдалося стабілізувати становище в країні і перетворити Єгипет на сильну державу, що мала потужне військо та економічний потенціал. Близько 1783 р. до н.е. соціальні протиріччя в країні призвели до початку великого повстання.
1580-1085 рр. н.е.	до	Період Нового царства, правління XVIII-XX династій єгипетських фараонів. Цей період розвитку історії держави і права Стародавнього Єгипту відомий

найбільшою кількістю пам'яток. Активний розвиток єгипетської державності та створення єгипетської «світової» держави, що припадає на час правління трьох манефонських династій єгипетських фараонів.

Період Нового часу наслідував Другому перехідному періоду – часу занепаду Стародавнього Єгипту і завоювання країни семітським народом гіксосів – і передував Третьому перехідному періоду.

Кінець XIV – Початок XIII ст. до н.е. Правління фараона Рамзеса II Великого (третій фараон XIX династії, син Сеті I та онук Рамзеса I). Він особисто наказав називати себе «великим», привласнював чужі пам'ятники і перемоги, замінюючи оригінальні підписи своїм ім'ям. У протистоянні з Ассирією уклав союз із хеттами.

1085-331 рр. до н.е. Період Пізнього царства, правління XXI-XXVI династії єгипетських фараонів. У XI-VII ст. зміцнилася влада монархів. В 945 р. до н.е. лівійський воєначальник Шешонк I проголосив себе фараоном і зробив своєю резиденцією м. Бубастіс в дельті Нілу. Він захопив Єрусалим і пограбував його.

В 671 р. до н.е. ассирійська армія Асархаддона захопила і розграбувала Мемфіс. В 667 р. і 663 р. до н.е. ассирійці захопили Фіви. Псамметиху I вдалося знов об'єднати Єгипет.

В 528 р. до н.е. Єгипет був завойований перським царем Камбісом і став перською столицею (сатрапією).

В 341 р. до н.е. перси знов пограбували єгипетські землі.

720-715 рр. до н.е. Правління Бокхориса з XXIV династії єгипетських фараонів та його реформи. Влада Бокхориса поширювалася на Дельту і північ Верхнього Єгипту. Антична традиція представляла Бокхориса мудрим суддею і законодавцем, який створив досить досконале і гуманне законодавство того часу (*було заборонено продавати в рабство за борги вільних єгиптян*).

VII ст. до н.е. Розпад Єгипту на дванадцять частин (*додекархія назва періоду в «Історії» Геродота*). Період єгипетської історії, що передував відродженню при XXVI династії.

За Геродотом, єгиптяни, звільнившись від ефіопів, розподілили свою країну на 12-ть частин і поставили 12-ть царів, які уклали союз. Через 15 років цьому правлінню поклав кінець один із його членів, Псамметіх, який досяг одноосібної влади.

525 р. до н.е. Завоювання Мемфіса й підкорення Єгипту персами. Єгипетські війська Псамметіха III були розбиті при Пелусії перським царем Камбізом. Єгипет був

331 р. до н.е.	приєднаний до Перської імперії. Завоювання Єгипту військами Олександра Македонського. Після завоювання, Олександр Македонський не змінив місцевих звичаїв та системи релігійних вірувань, у цілому зберіг систему управління. У Єгипті Олександр пробув півроку, з грудня 332 р. до травень 331 р. до н.е., там він заснував нове місто Александрію.
30 р. до н.е.	Включення Єгипту до складу Римської імперії. Після розгрому римлянами єгипетського флоту біля мису Акція (2 вересня 31 р. до н. е.) і самогубства останньої незалежної правительки Єгипту Клеопатри, країна увійшла до складу Римської імперії за правління Октавіана Августа. Вона вважалася особистою власністю імператора, не підпадала під юрисдикцію сенату, і управлялася римськими префектами. Перетворення Єгипту в частину великої держави і відносна стабільність знову сприяли розвитку сільського господарства, ремесел і торгівлі.

Хронологічна таблиця (Стародавній Вавилон)

Перша половина III тис. до н.е.	Виникнення в Месопотамії міст – протодержав (Урук, Ур, Лагаш та ін.). На чолі міст знаходилися царі патесі, які вели жорстоку боротьбу проти сусідів.
XXV-XXIV ст. до н.е.	Гегемонія в Месопотамії переходить до правителів Лагашу. Активне будівництво об'єктів інфраструктури. Було підкорено Ур, поширений вплив на значну частину Шумеру. Вирито новий канал від Лагаша до Тигра (Шатт ель-Хай або канал Жарраф).
Кінець XXIV ст. до н.е.	Гегемонія Аккаду на чолі із Саргоном, який об'єднав північну та південну частини Месопотамії і створив Аккадсько-Шумерську державу. Він провів військову реформу, створивши постійне військо. Прийняв титул «царя Шумеру і Аккад». Аккад став центром політичного об'єднання північної та південної частин Месопотамії. Здійснив спробу створення централізованої деспотії, в якій неродовита царська бюрократія витіснила стару родовиту аристократію, а органи самоуправління міст-держав були перетворені в нижчу адміністрацію. Запровадив єдину систему мір та ваги, сприяв розвитку торгівлі.
XXII-XX ст. до н.е.	Правління новошумерської династії Ура (III династія Ура), яка об'єднала Месопотамію в кордонах великої Шумерської держави. Династія намагалася

		централізувати державу, але наštовхнулася на значний опір населення.
2093-2046 pp. н.е.	до	Правління Шульги. При ньому держава досягла найвищого розквіту (розширення кордонів держави в результаті воєн). Починаючи з Шульги, всі наступні царі III династії Ура обожнювалися за життя. Найвірогідніше саме за його правління був створений «Царський список» – перелік усіх царів Шумеру з допотопних часів. Саме від нього дійшов і перший кодекс законів (раніше він приписувався його батькові Ур-Намму). У кодексі Шульги є параграфи стосовно покарання за перелюб, неправдивий донос, про розлучення, про повернення рабів-втікачів. Основним видом покарання в законах Шульги була грошова компенсація, про смертну кару не згадується.
1934-1924 pp. н.е.	до	Закони Ліпіт-Іштара, правителя царства Ісини в Месопотамії. Склали збірник законів, які затверджували максимальний рівень цін на продукти харчування та оренду возів і човнів із метою підтримки малозабезпеченого населення. Були зафіксовані закони про покарання за нанесення моральної або матеріальної шкоди окремим громадянам; закони про шлюбно-сімейні відносини. На залишках уцілілої таблички розміщені тридцять вісім законів, що стосуються нерухомості, рабів і слуг, прав успадкування, податкової системи тощо.
1791 р. до н.е.		Закони Білалами, правителя царства Ешнунни в Месопотамії. Збірник зберігся у двох неповних списках на глиняних табличках (60 статей), складених аркадською мовою. Закони Білалами схожі із законами Хаммурапі, проте, на відміну від них, не карали за викрадення раба смертю (мова йшла лише про майнове відшкодування).
1790-1752 pp. н.е.	до	Кодифікація правових норм Вавилонської держави Хаммурапі. Збірка законів складається із прологу, 282 статей і епілогу. У збірнику регулюються цивільні, зобов'язальні, трудові, шлюбно-сімейні, кримінальні та кримінально-процесуальні відносини. Цей збірник законів не мав чіткої системи викладу матеріалу, проте певна внутрішня структура в кодексі все ж простежується.
XV-XI ст. до н.е.		Період Середньоасирійського царства. Ассирія встановлює тісні контакти з Єгиптом. Цар Тукульта-Нінурт I здійснив успішний похід у Сирію. Його ж війська вторгнулися в каситський Вавилон і захопили полон царя Каштилаша IV (близько 1223 р. до н.е.).

Ассирійські царі здійснювали чисельні походи на північ, у Закавказзя. У XII ст. до н.е. Ассирія, підірвавши сили в постійних війнах, знаходилася в занепаді. Але на межі XII-XI ст. до н.е. під час правління Тиглатпаласара I (1115-1077 р. до н.е.), країна повернула колишню могутність (були захоплені Північна Сирія та Північна Фінікія). Широкого поширення в цей час набув інститут рабства.

Роль ашурської ради старійшин – органа ассирійської знаті – поступово зменшується. На межі XII-XI ст. до н.е. з Аравії на територію Передньої Азії прийшли кочові племена семітомовних арамеїв.

XIV-XIII ст. до н.е. Середньоасирійські закони. Ці закони є важливим джерелом з соціально-економічного життя ашурського суспільства третьої чверті II тис. до н.е. Чотирнадцять таблиць і фрагментів законів представляють собою результат кодифікації юридичних норм міської громади. Закони фіксують класичний тип суспільства, так званої «номової» або «міської» держави – одна велика громада з центром у великому місті. Тут немає великого державного сектора, і саме тому в домінуючому общинного-приватному секторі дуже інтенсивно розвивалися відносини приватної експлуатації (за відсутності держави їх нікому було обмежувати). Зокрема, розвивалося закабалення в різних формах («усиновлення», «оживлення», тобто порятунку від голодної смерті, боргової кабали та продажу в рабство члена родини). З іншого боку, закони фіксують архаїчні норми патріархального устрою громади та сім'ї. У цілому ассирійське суспільство середини II тис. фіксується юридичними документами як архаїчна громада, що ґрунтується на основі великої сім'ї.

У той же час закони відбили специфічний етап розвитку Ашурської «номової» держави, коли її верховний правитель «цар» поступово відривається від общинної номової олігархії і стає над нею. Зрештою, царі створили величезний державний сектор.

VII-VI ст. до н.е. Нововавилонське царство або Друге Вавилонське царство – держава в Месопотамії, що існувала в період з 626 р. до 539 р. до н.е.

У попередню епоху Вавилон перебував під владою північного сусіда Ассирії. В 539 р. Вавилон був захоплений персами і увійшов в імперію Ахеменідів.

Контрольні питання

1. Що вивчає історія держави і права?
2. Як взаємодіє історія держави і права з іншими науками?
3. Хто є основоположниками науки історія держави і права зарубіжних країн?
4. Які Ви знаєте періодизації історії держави і права?
5. Поясніть суть визначення «історичні» та «неісторичні» народи.
6. Що означає термін «позитивне право»?
7. В якому році Ф. Савіньї опублікував свою роботу «Історія римського права в середні віки»?
8. Кому належить вислів: «Жоден, навіть найсуворіший закон, що захищає свободу слова, не зможе захистити людину, яка умисно крикне «пожежа»! у переповненому театрі і викличе паніку».
9. Поясніть суть «соціальних інститутів» Герберта Спенсера.
10. Хто став засновником так званої «юриспруденції понять»?
11. Коли Аккад став центром політичного об'єднання північної та південної частин Месопотамії?
12. Поясніть значення терміну «тамкари».
13. Чим «лугаль» відрізнявся від «енсі»?
14. Хто такий «лугаль-гегемон»?
15. Які міста Стародавнього Вавилону мали особливий юридичний статус і чому?
16. Назвіть найвідоміші збірники законів Стародавньої Месопотамії.
17. Кого у Стародавньому Єгипті називали «володарі чужоземних країн»?
18. Яку династію єгипетських фараонів започаткував воєначальник Шешонк?
19. Які найпоширеніші види договорів у Стародавньому Єгипті Ви знаєте?
20. Назвіть основні функції номарха.

Список рекомендованих джерел

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
2. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 616 с.
3. Попенко Я.В., Гапотій В.Д., Куйбіда Є.О. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя) : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 603 с.

Лекція № 2.

Тема: Держава і право Античного світу

Мета: отримання знань про основні особливості зародження та розвитку Давньоримської держави та її правової системи. Визначити характерні риси розвитку інституту держави та правової системи Стародавнього Риму царського періоду, періоду Республіки та часів імперії.

План лекції

1. Зародження римської державності. Реформа Сервія Туллія.
2. Перехід до монархії. Принципат.
3. Домінат. Суспільний лад та державний устрій. Реформи Діоклетіана.
4. Джерела римського права.

Зміст лекції

Джерела римської історії. Періодизація історії держави і права. Природні умови. Населення. Виникнення Риму. Суспільний лад додержавного Риму. Органи управління римським суспільством у додержавний період. Реформи Сервія Туллія. Виникнення Римської держави. Кінець царського періоду.

Виникнення республіки. Римська держава у період Республіки. Суспільний лад у період Республіки. Державний устрій Риму у період Республіки. Судова система Риму періоду Республіки. Криза та падіння Римської республіки. Зовнішня політика у період кризи Республіки. Внутрішня політика Риму. Громадянські війни. Кінець Римської Республіки.

Повстання Спартака. Тріумвірати. Принципат. Соціально-економічний стан Римської імперії. Домінант. Падіння Римської імперії. Суть реформ Діоклетіана. Реформи Костянтина.

Джерела та характерні риси римського права. Джерела права періоду Республіки. Збірник «Законои XII таблиць». Право народів. Джерела права періоду Імперії. Кодифікація Юстиніана.

Основні риси римського права періоду Республіки. Суб'єкти права. Речове право. Права на чужу річ. Зобов'язальне право. Шлюбно-сімейне та спадкове право. Кримінальне право. Судочинство у період Республіки.

Римське право періоду Імперії. Суб'єкти права. Речове право. Зобов'язальне право. Кримінальне право. Інституції Гая.

Термінологічний словник з теми

Агнати – родич по-батькові. У римському праві усі члени родини, як ті що походили по чоловічій лінії від одного пращура, так і ті, хто став членом родини через шлюб або всиновлення. На агнатів поширювалася влада батька. Агнати – група кровних родичів визнана римським цивільним правом.

Згідно із Законами XII таблиць майно особи, яка померла не залишивши прямих нащадків переходило агнатам. У добу правління імператорів агнатство

все більше витіснялося природною спорідненістю, і колишнє право участі агнатів у спадщині за законом було «перенесено» імператором Юстиніаном на когнатів.

Асесор – у Стародавньому Римі посадова особа, досвідчена у законах. Асесор призначався на допомогу преторам, пропреторам, проконсулам, керівникам провінцій, пізніше – префектам для виконання різних судових функцій. У імператорський період асесори (*під різними назвами*) знаходилися при імператорах як юрисконсульти, допомагаючи їм порадами і надаючи висновки у складних судових справах.

Вершники – соціальна верства Стародавнього Риму, яка склалася з чиновників, купців та лихварів.

Весталки – у Стародавньому Римі незаймана жриця Вести – богині домашнього вогнища, хранителька вогню у храмі.

Ветеран – у Стародавньому Римі звання воїна, який прослужив під знаменами Риму двадцять та більше років.

Вето – заборона, що накладається одним органом державної влади на рішення іншого. Це право надається главі держави стосовно законодавчих актів, що приймаються представницькими органами влади.

Віндикація – у цивільному праві позов власника чи особи, яка володіє майном на законних підставах, про витребування його з чужого незаконного володіння.

Гладіатор – мечоносець – боєць в Стародавньому Римі, який бився з собі подібними для втіхи публіки на спеціально підготовлених аренах.

Делікт – правопорушення, тобто незаконна дія, проступок, злочин, тобто вчинення дії, що суперечить закону і завдає шкоди суспільству, державі або особі. Таке правопорушення є підставою для притягнення правопорушника до відповідальності, передбаченої законом.

У римському праві – заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну, порушення правового припису або заборони. *Наслідком учинення делікту була відповідальність, що наставала за наявності наступних умов:*

- дієздатність правопорушника,
- вина,
- здійснення правопорушення.

Зазначене правопорушення не пов'язане з порушенням договору (*контракту*). Деліктні зобов'язання відомі ще як позадоговірні.

Децимация – особлива процедура покарання солдатів у римській армії, яка полягала у покаранні смертю кожного десятого воїна з підрозділу.

Дигести – звід систематизованих і тематично об'єднаних уривків з творів римських юристів, що мали силу закону – одна з найважливіших складових частин кодифікації імператора Східної Римської імперії Юстиніана I.

Юстиніан 13 листопада 528 р. призначив комісію з десяти осіб на чолі з магістратом і константинопольським професором права Теофілом. Комісія мала кодифікувати все римське законодавство. Для систематизації юридичної літератури в 530 р. було створено спеціальну комісію (сімнадцять осіб) на чолі

з Трибоніаном. 30 грудня 529 р. комісія завершила свою роботу, результатом якої став Звід цивільного права Юстиніана – *Corpus juris civilis*.

Всього в кодифікації Юстиніана чотири частини:

- *Інституції* – елементарний виклад основ римського права для початкового вивчення;
- *Дигести* – уривки з творів римських юристів;
- *Кодекс Юстиніана* – збірник імператорських конституцій;
- *Новели* – конституції, видані після завершення кодифікації.

Дигести мають подвійну назву: *Дигести* або *Пандекти*. «Пандекти» в перекладі з грецької означає «всеосяжний, всеохоплюючий». У Дигестах зібрано 9 200 уривків (*фрагментів*) з 2 000 творів 39 найвидатніших римських юристів, здебільшого тих, хто мав право офіційного тлумачення законів.

Складаються Дигести з 50 книг, об'єднаних у сім груп:

- I – Вступ (1-4 книги);
- II – Про судочинство (5-11 книги);
- III – Про речі (12-19 книги);
- IV – Середина (20-27 книги);
- V – Про спадкування (28-36 книги);
- VI – без назви (37-44 книги);
- VII – без назви (45-50 книги).

Книги мають титули, або розділи (*крім 30-32 книг, які не мають титулів*). Усього в Дигестах 432 титули. Титули поділяються на фрагменти, довгі фрагменти – на параграфи. Кожен фрагмент містить уривок із творів одного юриста із зазначенням його імені та джерела.

Найважливіші в Дигестах – фрагменти з приватного права. Найбільше фрагментів належить Ульпіану – 2 462, Павлу – 2 083, Папініану – 595, Помпонію – 585, Гаю – 535, Юліану – 457, Модестіну – 345.

Диктатор – у Стародавньому Римі єдиний екстраординарний магістрат. Диктатор призначався одним з консулів за угодою з сенатом. Приводами для призначення диктатора могли бути будь-які кризові ситуації на війні та всередині країни, що вимагали невідкладних, незаперечних та швидких дій.

Особа, призначена диктатором, мала одночасно вищу цивільну, військову та судову владу. Диктатор мав законодавчу владу, він не зважав на жодну законну протидію, включаючи вето плебейських трибунів. Всі інші магістрати продовжували функціонувати, але під владою диктатора. По закінченню шести місяців він був зобов'язаний скласти свої повноваження. Остання з республіканських диктатур мала місце в 220 р. до н.е.

Діархія – форма правління, за якої в одній країні «співіснують» дві влади. Ця форма правління може виникнути, як в результаті політичного чи військового конфлікту, так і в формі цілком усвідомленого політичного компромісу.

Двовладдя є однією з найстаріших форм правління. Найвідоміші приклади історичних діархій є два спартанських царя, два консули в Римській республіці, два імператора в Пізній Римській імперії.

Діяльність юристів – особливе джерело римського права, що містить як консультативні поради юристів, так й їх доктринальні погляди. Основними формами юридичної допомоги населенню (*консультації*) у Стародавньому Римі були:

- *respondere* – юридичні поради, як діяти в тих чи інших спірних ситуаціях;
- *cavere* – консультації стосовно укладення договорів та інших юридично значущих документів;
- *agere* – керівництво процесуальними діями сторін при розгляді спорів;
- *ius publici respondendi* – надання офіційних консультацій від імені імператора.

Домінат – необмежена монархія, встановлена у Стародавньому Римі за часів правління імператора Діоклетіана (*кінець III ст.*).

Едикти – у Стародавньому Римі програми діяльності римських магістратів, які оголошувалися при вступі на посаду. Завдяки основним принципам судової діяльності, що містилися в них, едикти мали вирішальне значення для подальшого розвитку римського права.

З часів Адріана існували незмінні едикти (*edictum perpetuum*). В період принципату – вид указу або закону, виданого монархом.

Едикти магістратів – одне з джерел римського права, публічне оголошення (*звернення*) магістрату до населення на рік, коли він знаходився при владі.

Едил – у Стародавньому Римі посадовець (*magistrat*), який завідував громадськими іграми, наглядом за будівництвом та утриманням храмів, водогонів, роздачею хліба громадянам. Спочатку, починаючи з 491 р. до н.е., едили були помічниками народних трибунів. Законами, виданими в 367 р. до н.е. (*в період правління Ліцинія та Секстія*), до них були додані два едили, які обиралися з патриціїв. У імператорську епоху едили втратили своє значення.

Емфітевзіс – довгострокова оренда необроблюваних земельних ділянок у Стародавньому Римі.

Закон – одне з джерел римського права, юридична регламентація, встановлена і прийнята як загальнообов'язкова, загальний припис державних органів, «загальна клятва держави» і нарешті – «це те, що народ наказує і встановлює».

Закон Валерія і Горація (449/448 р.) – закон про підтвердження недоторканості народних трибунів, допущення трибунських коміцій до законодавчої влади.

Закони Дванадцяти таблиць – 451-450 рр. до н.е. – кодифікація державного закону від народу (*lex publica*) у Стародавньому Римі. Закони Дванадцяти таблиць були створені спеціальною комісією із десяти осіб (*decemviri legibus scribundis*) і регулювали практично усі галузі життя (*в юридичному плані – дії/події, що мали місце повсякчас*). Закони мали наступну структуру:

Таблиці I-III – процесуальне право – (I – запрошення на процес, II – види позовів та скарг, III – виконавче право).

Таблиця IV – сімейне право – визнання батьківства, купівля-продаж дітей.

Таблиця V – спадкове право – заповіт, спадковість, визначення законного порядку спадкоємців.

Таблиця VI – зобов'язальне право – договір, купівля-продаж, позика, кредит та кредитні ставки, купівля і втрата рухомого та нерухомого майна.

Таблиця VII – сусідське право.

Таблиці VIII-IX – кримінальне право – шкідливе чаклунство, умисне тілесне пошкодження, крадіжка, обман клієнтів, зрада.

Таблиця X – сакральне право.

Таблиці XI-XII – різне *(наприклад, заборона шлюбу між патриціями та плебеями, забезпечення боргу, крадіжка, підробка речей)*.

Закони були прийняті Народними зборами в два етапи. Першим етапом в 451 р. до н.е. було прийнято десять таблиць, а в наступному – 450 р. до н.е. – ще дві. Метою законів було послаблення протистояння патриціїв та плебеїв за допомогою імплементації у традиційний аграрний порядок рівного для всіх приватного та кримінального права. Найбільш значимий факт – впровадження грошей (*ais*) у поширеній на той час формі – мідних монет, які зважувались і відповідно до маси мали свій номінал.

Нинішній текст «Законів» є реконструкцією, заснованою на звичасвій організації тогочасного суспільства. Проте він є основою *(і першою писемною згадкою, що не дійшла до наших часів)*, на яку посилались правові діячі Стародавнього Риму, розвиваючи і доповнюючи юридичну думку в подальшому.

Західна Римська імперія – одна з двох частин, на які розпалася єдина Римська імперія у III-IV ст. Територіально включала в себе землі заходу Європи та Північної Африки, проіснувала до 476 р., впадши під натиском германських племен.

Столицями Західної Римської імперії були в період з 286 р. по 402 р. Медіолан (*сучасний Мілан*), а з 402 р. – Равенна. Впродовж IV ст. відбулося кілька поділів та об'єднань Римської імперії. Останній поділ відбувся в 395 р., після смерті Феодосія Великого. Останнім роком існування Західної Римської імперії вважається 476 р., в якому германський вождь Одоакр змусив відректися від престолу імператора Ромула Августа.

Падіння Західної Римської імперії вважається водночас початком нової ери в історії Європи – доби Середньовіччя.

Звичаєве право – сукупність загальнообов'язкових правил поведінки, які відповідали інтересам певної, домінуючої частини громадян (*рабовласників*). Звичаєве право складалося не лише із санкціонованих державою давніх звичаїв, але й із нових, які або створювалися самими державними органами, або в результаті регулярного повторення громадянами. Звичаєве право не фіксувалося у письмовій формі.

Звичай предків – одне з джерел римського права, санкціоноване Римською державою правило поведінки, що склалося внаслідок фактичного використання впродовж тривалого часу, починаючи з царського періоду. Найперший запис звичаїв предків *(фактично їх санкціонування)* – Закони XII таблиць, прийняті в 450 р. до н.е.

Зміни правоздатності – найбільш радикальні зміни правового статусу особи, які були трьох видів. Найбільші зміни (*capitus deminutio maxima*) – зміни в стані свободи: набуття свободи або втрата свободи, що призводили до набуття статусу суб'єкта права або до його повної втрати. Середні зміни (*capitus deminutio media*) – зміни статусу громадянства – головний наслідок збільшення або зменшення обсягу прав. Мінімальні зміни правоздатності (*capitus deminutio minima*) – зміни у сімейному становищі особи.

Інтеррекс – тимчасовий магістрат у Стародавньому Римі

Квестори – у Стародавньому Римі різновид посадовців (*magistratus*), які мали різноманітну компетенцію: одні відали деякими кримінальними справами, інші зберігали скарбницю, отримували платежі та виплачували гроші.

Спочатку квесторів було два. До кінця республіканського періоду їх кількість збільшилася до двадцяти. У імператорську епоху квестори відали утримання доріг, облаштуванням ігор, обнародуванням урядових указів тощо.

Квірити – давня назва римських громадян (*cives*), що вживалася на народних зібраннях і була об'єднана однією формулою із загальною назвою «римський народ» (*populus romanus*). Первинне значення слова «квірит» не з'ясоване. Крім того, словом квірит позначалися особи цивільного стану на протиположність військовим.

Квіритське право – найдавніша система переважно звичаєвого права, яка регулювала правовідносини між корінними римськими громадянами – квіритами.

Когнати – в римському праві особи, які перебували в юридично визнаній кровній спорідненості по жіночій лінії і кровні родичі взагалі. За часів пізньої імперії когнати могли бути визначені як спадкоємці поряд з агнатами.

Спадкоємцями при цьому виді споріднення вважалися всі безпосередні родичі незалежно від статі і з дотриманням послідовності ступенів та порядку народження. *Можливі спадкоємці поділялися на чотири категорії:*

- першу категорію становили прямі низхідні родичі спадкодавця – сини, дочки від законного «правильного» шлюбу, а також онуки від померлих раніше дітей, яким надавалося право успадковувати замість їх батьків і в тих же частках;

- другу категорію становили висхідні та повнорідні родичі – батько, мати, баби та діди, повнорідні брати і сестри, племінники по повнорідних братах і сестрах, яким надавалося право успадковувати замість їх батьків;

- третю категорію становили неповнорідні родичі – єдинокровні та єдиноутробні брати і сестри;

- четверта категорія – інші бічні родичі всіх ступенів віддаленості спорідненості та неповнокров'я «до безкінечності».

Кодекс Юстиніана – частина законодавчої компіляції Юстиніана. Містить в собі імператорські конституції, що увійшли до кодексів Грегоріана, Гермогеніана та Феодосія, зберегли силу до Юстиніана, доповнені пізнішими новелами і видозмінені згідно з потребами та вимогами часу.

Необхідність у підготовці Кодексу була пов'язана із значною кількістю старих розпоряджень, що втратили практичну вартість, але включених до

старих Кодексів. Комісія, призначена в лютому 528 р., повинна була виробити новий Кодекс, маючи на увазі лише сучасні та практичні потреби. Комісії було надано право не лише робити скорочення в конституціях, але і видаляти все віджиле або скасоване пізнішими узаконами. Крім того, члени комісії мали право виправляти текст, уточнювати його, змінювати та доповнювати, об'єднувати декілька конституцій в одну тощо. Робота тривала близько чотирнадцяти місяців.

7 квітня 529 р. Кодекс був оприлюднений. З виданням Дигестів та Інституції виникла необхідність в переробці Кодексу, яка була здійснена Феоділом, Требоніаном і трьома адвокатами вищого суду. Підсумком роботи стало видання в 534 р. нового кодексу, названого *Codex repetitae praelectionis* («Кодекс другого видання»).

Кодекс складався із дванадцяти книг, книги з титулів, титули розділяються на окремі імператорські ухвали, а вони, у свою чергу, на параграфи. Кодекс Юстиніана зберігся лише у виданнях *Corpus juris civilis*, тобто не в повному оригінальному вигляді.

Колонат – форма виробничих відносин між дрібними сільськими виробниками – колонами та великими землевласниками. Колонат став основою зародження феодальних відносин наприкінці існування Римської імперії.

Колони – дрібні орендарі земельних ділянок, юридично вільні, але економічно залежні особи. Це землевласники, які розорилися, колишні раби, які прийшли з міста на заробітки, пролетос та інші громадяни із незаможних верств населення.

Колони поступово прикріплялися до земельної ділянки, втративши право її залишати. Законом 357 р. був заборонений продаж земельних ділянок без колонів, які на ній проживали. Прикріпленого до землі колона можна розглядати як фактичного кріпосного селянина.

Коміції – у Стародавньому Римі народне зібрання. Обирало посадовців, ухвалювало закони, вирішувало питання війни та миру. Існували три види коміцій:

- куріатні – збори по куріям;
- центуріатні – збори по центуріям;
- трибутні – збори усіх громадян по територіальних округах – трибам.

До кінця I ст. втратили своє практичне значення.

Конкубінат – в римському праві фактичне співжиття чоловіка та жінки (на відміну від повноцінного шлюбу) з наміром встановити шлюбні відносини. Широко застосовувався після суворих законів Августа про шлюб (18 р. до н.е.).

Незважаючи на поширеність, конкубінат не викликав правових наслідків: жінка (*concubina*) не розділяла громадського становища співмешканця, який разом з конкубінатом міг перебувати в шлюбі, тоді як конкубінат дружини був зрадою (*адюльтер*).

За доби принципату правове поняття конкубінату було поширене на усі випадки, коли був неможливий шлюб (напр., через станову нерівність). Лише християнські імператори сформулювали конкубінат як правовий інститут, як

своєрідний шлюб «другого сорту», але проте суворо моногамний. Покращилося і правове становище дітей, народжених в конкубінаті.

Контракти – домовленість двох або більше сторін, згідно із якою одна (*чи більше*) особа мала право вимагати від іншої (*інших*) здійснення (*нездійснення*) певних дій. Юридичну силу мали лише ті контракти, які були викладені у передбаченій законом формі. Контракти були односторонніми, тобто надавали одній особі право вимагати, а на іншу покладали обов'язок виконати цю вимогу.

Обіцянку виконати угоду давали у вигляді клятви, тим самим контракти ставали під «захист» релігії. Невиконання контрактів не передбачало судового розгляду, а безпосередньо спричиняло особисту відповідальність боржника.

Куратор – опікун, особа, яка виявляв турботу стосовно іншої особи та її майна. Опікування встановлювалося над особами у віці від 14 до 25 років, психічнохворими та марнотратниками.

Куріальні коміції – збори у Стародавньому Римі, в яких брали участь тридцять патриціїв.

Курульні едили – нижчі магістрати Римської республіки. Володіли, зокрема, судовими повноваженнями.

Легат – титул, посада в Римській імперії, в певні часи мав різне значення: 1. Посол, призначений сенатом або уповноважений, який виконував політичні доручення. 2. Помічник полководця або управителя провінції в період пізньої республіки, в період принципату – намісник в імператорських провінціях.

Ліктор – адміністративний функціонер у Стародавньому Римі. Згадується в історії з часу правління в Римі етруських царів (*VII ст. до н.е.*). Спочатку ліктори були виконавцями розпоряджень магістратів, пізніше здійснювали лише охоронні та парадні функції при них, які полягали у супроводі вищих магістрів, будучи озброєними фасціями. Ліктори призначалися як правило з числа вільновідпущеників.

Магістрати – у Стародавньому Римі періоду республіки виборні посадовці, в руках яких зосереджувалася адміністративна та військова влада.

Мандат – один з видів імператорських конституцій. Це інструкції, вказівки імператора чиновникам в основному з адміністративних питань, рідше у сфері приватного права, тому не мали великого значення як джерело приватного права.

Манципація – складний обряд, який передбачав обов'язкову присутність власника речі та покупця, п'яти повнолітніх свідків і вагаря. Власник речі, торкався її паличкою, промовляв передбачені законом слова, тим самим передаючи покупцеві право власності на неї. Покупець приймав це право, також торкаючись до речі та промовляючи обрядові слова. На терези покупець клав символ речі або усю річ, а продавець – символ платні (*напр., зливки міді*).

Найчастіше термін вживається в наступних контекстах:

➤ при завоюванні (*чи включенні до сфери свого впливу*) елліністичних та інших держав Близького Сходу. Римляни часто розподіляли таку державу на окремі частини, як правило на чотири, правителі таких васальних князівств називалися тетрархами (*саме тетрархів згадується в Новому Заповіті*);

➤ у Римській імперії в часи Діоклетіана – розподіл влади між чотирма співправителями, які керували різними частинами імперії.

Нексум – договір, пов'язаний із самозакладом боржника у Стародавньому Римі.

Нобілі – вищий стан давньоримських громадян, який включав до свого складу великих землевласників. Оформився з другої половини республіканського періоду. За загальним правилом з них обиралися магістрати та комплектувався сенат. Тому нобілітет називався іноді «сенаторським станом».

Овація – урочиста церемонія в'їзду до Риму полководця, під час якої в жертву приносилася вівця.

Пасквіль – наклепницький твір із безпідставними нападами на певну особу чи явище суспільного та державного життя.

Патриції – у Стародавньому Римі пізня назва соціального стану, який ще за родового ладу підвищився над рядовими його членами (*плебеями*) та набув різних привілеїв (*політичні права та велику частину общинних земель*). За однією з версій патриції спочатку були корінним населенням на території майбутнього міста. Після включення плебеїв до складу римського народу і зрівняння їх в правах з патриціями (*на початку III ст. до н.е.*) верхівка патриціїв або патриціату, і плебсу, злившись, утворили новий стан нобілітету.

Пекулій – власність, що надавалася рабовласниками на певних умовах в користування синам та іншим залежним від них особам.

Перегрини – категорія вільного населення Римської держави, яка не мала прав римського громадянина ні прав латинян. Вони служили в допоміжних військах армії, а не в легіонах. Сплачували більше податків, ніж громадяни, але не мали політичних прав в Римі.

Після Латинської війни 340-338 р. до н.е. з числа перегринів були виключені також особи, які мали латинське громадянство. Спочатку це були мешканці союзних Риму, а пізніше і підлеглих римлянам міст Середземномор'я, тобто Італіки до Союзницької війни 90-88 рр. до н.е. і провінціали.

Після едикту Каракалли в 212 р., за яким римське громадянство було надано практично всім мешканцям імперії, кількість перегринів значно скоротилася. За правління Юстиніана I на становищі перегринів залишилися лише мешканці віддалених прикордонних районів імперії. Перегрин міг придбати римське громадянство для себе та своєї родини, вступивши на двадцять п'ять років в римську армію або шляхом купівлі цінних паперів.

Плебеї – простолюдини – незнатне, вільне населення Стародавнього Риму, яке не входило в родові общини і не мало права на землю, а також політичних прав на відміну від патриціїв. Спочатку лише патриції складали «римський народ». Плебеї не могли брати шлюб з патриціями, їх не обирали на громадські посади, вони не отримували своєї частки землі під час поділу захоплених територій, їх не включали в триби, тобто вони не могли входити до складу давніх родів і вважатися «римським народом». Також у них не було освіти.

Понтифіки – у Стародавньому Римі назва високопоставленої жрецької корпорації, якій спочатку належало право тлумачити закони, поки ця функція не перейшла до світських юристів.

Постанови імператорів – вид законів у Стародавньому Римі, які розподілялися на імператорські:

- едикти (*edicta principum*) – оголошення імператора про рішення з певного питання публічного права, що зберігало юридичну силу й після його смерті, доки не було скасоване новим спадкоємцем;

- декрети (*decreta principum*) – рішення імператорського суду на основі усного вирішення справи як у першій, так і в апеляційній інстанціях, що в обох випадках вважалося остаточним;

- мандати (*mandata principum*) – інструкції імператора чиновникам в основному з адміністративних питань;

- рескрипти (*rescripta principum*) – письмовий висновок імператора з певного спірного питання, що було подане як запит чи скарга. Вони не мали характеру судового рішення та містили вказівки підлеглим особам.

Постанови народних зборів – вид законів, які були виразом суверенітету римського народу і мали формально вищу юридичну силу.

Постанови сенату – вид законів у Стародавньому Римі, встановлення загальних юридичних правил у формі письмової поради, рекомендації сенату (*зборів родових старійшин*) або його офіційної відповіді на запит головуючого магістрату.

Право народів – право, яке регулювало правовідносини між громадянами та іноземцями, відрізнялося більшою змістовністю і рухливістю («гнучкістю») від римського цивільного права.

Претор – один з вищих посадовців Стародавнього Риму. Спочатку (з 367 р. до н.е.) мав адміністративну, військову, а також судову владу у кримінальних та цивільних справах. З часом адміністративні функції з охорони порядку відійшли до спеціальних магістратів – едилів, і претор став, переважно, судовим магістратом.

Розрізнялися претори міські (*які відали справами римських громадян*) та перегринські (*які відали справами перегринів, тобто чужоземців*). Користуючись правом видавати едикти, претори зробили величезний вплив на розвиток римського права.

Преторське право – система права, яка склалася переважно в результаті практичної діяльності преторів або магістратів (*зазвичай – виборних органів і посадових осіб, які здійснювали владні повноваження*), що виконували суддівські функції.

Преторське право регулювало майнові відносини як між римськими громадянами, так і переґринами, але застосовувалося лише при нездатності регулювання цих відносин нормами цивільного права.

Принцепс – за часів Римської республіки найменування сенаторів, які значилися першими в списку сенату і першими подавали голос. За часів імперії – титул імператора. Назва «принцепс» має державно-правового значення. Влада

імператора базувалася передусім на його трибунській владі, що давала йому повноваження та привілеї народного трибуна.

Принцепс був проконсулом імперії, що робило його главою над усіма імператорськими провінціями і командувачем римською армією.

Принципат – у Стародавньому Римі в період ранньої імперії (27 р. до н.е. – 193 р. н.е.) специфічна форма монархії, за якої формально зберігалися деякі республіканські установи, але влада фактично належала одній людині – імператору, який називався принцепсом.

Природне право – фундаментальна концепція римського права. Природне право – це те, чому природа навчила всі живі істоти. Обґрунтування з точки зору цивільного права не може скасувати природного права.

Провокація – апеляція на смертні вирoki, винесені диктатором.

Проконсул – у Стародавньому Римі колишній консул, призначений правителем (*намісником*) провінції.

Прокуратор – у Стародавньому Римі керівник господарством, судовий повірений, чиновник зі збору податків, керівник імператорськими землями від імені правителя.

Рекс – вождь римського народу в ранній період римської держави-полісу, аналог давньогрецького базилея. Обирався народним зібранням. Проте у низці випадків ці вибори були, ймовірно, лише формальними.

Рекс був передусім керманічем війська і, крім того, верховним жерцем і суддею у міжродових справах. Необмеженої влади він не мав і був швидше представником загальних родових інтересів. Близько 500 р. до н.е. був позбавлений влади. Замість нього почали обирати з числа патриціїв два вищі посадовці – претори.

Рекуператори – у Стародавньому Римі особливі магістрати, які вирішували судові справи між римськими громадянами та іноземцями.

Римська сім'я – сукупність сімейного майна сім'ї в Стародавньому Римі.

Римське право – право Стародавнього Риму – найбільш розвинена правова система старовини. Розділялося на приватне право і публічне право. Частина римського права містила розроблену систему норм, що регулювали різні види майнових відносин, речових прав, зобов'язань. Це було класичним правом суспільства, заснованого на приватній власності і розвиненому товарному обігу.

Розвиток класичного римського права завершився створенням Збірки Юстиніана (*VI ст.*). Римське право стало основою для створення романо-германської системи права, в тій чи іншій мірі вплинуло і на розвиток усіх інших сучасних правових систем.

Римське приватне право – це сукупність правових норм, що регулювали майнові відносини між фізичними особами методом юридичної рівності сторін.

Римське публічне право – підсистема римського права, яка регулювала відносини між фізичними особами та державою імперативним методом. Головною підставою відокремлення від приватного права було розрізнення суспільних (*публічних*) та особистих (*приватних інтересів*).

Publicum ius est, quod ad statum rei Romanac spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem – публічне право охороняє інтереси держави, приватне право – інтереси окремих осіб.

Римський народ – вища спільнота в римському суспільстві, яка мала три типи організації, кожна з яких розрізнялася за своїм основним призначенням. З метою залучення народу до політичних і військових справ він розподілявся на три триби (*tribus* – «плем'я», буквально – «третина») та тридцять курій (*curia*, буквально – «чоловічий союз») для проведення виборів та формування відповідно кінноти та піших легіонів.

Для загально виборчої спеціалізації та культурно-релігійної організації суспільства *populus* поділявся на двісті родів (*gens*), які мали спільне земельне володіння, загальне ім'я, взаємне право спадкування родового членства, спільні місця поховання і культові обряди. Для безпосереднього регулювання кровно-родинних та майнових відносин (*первинного виробництва, розподілу та споживання*) римський народ складався з сімей (*familia*) та їх об'єднань (*consortium*).

Виробнича та військово-політична організації не були ізольовані. Кожен рід складався з окремих сімей, а десять родів утворювали одну курію. Для встановлення родинних зв'язків за низхідної прямої лінії як у межах сімей, так і родів римляни розподілялися по колінам (*stips*).

Родинний стан – сімейний стан у римському праві, за яким розрізнялися:

➤ *personae sui iuris* – «особи свого права» – самостійні батьки сімей (*pater familias*);

➤ *personae alieni iuris* – «особи чужого права» – підвладні главам сімей особи (*діти, жінки, інші родичі незалежно від віку*).

Отже, повну правоздатність мали лише *personae sui iuris*, тобто *pater familias* (хоча б і бездітні, і навіть неповнолітні).

Сакраментум – означає «священна клятва», жертва, за поруку. Важливе значення мала в легісакційному процесі. Гай в Інституціях писав: сакраментальна форма була загальною для вирішення різних суперечок, коли закон не визначав спеціальної позовної формули. Сторони давали священну обіцянку (*очевидно підкорятися рішенням суду*), заздалегідь вносили заставу (*сакраментум*) – п'ятсот або п'ятдесят асів залежно від ціни позову. Сторона, яка програвала процес втрачала поруку, стороні, яка виграла, вона поверталася.

Сенат – у Стародавньому Римі один з найвищих державних органів. Виник з ради старійшин патриціанських родів наприкінці царської епохи (*близько VI ст. до н.е.*). Члени сенату поділялися за рангами відповідно до раніше займаних посад (*консули, претори, едили, трибуни, квестори*). Сенат затверджував закони і результати виборів, контролював діяльність магістратів та давав їм поради, вирішував питання зовнішньої політики, вів нагляд за фінансами.

Постанови сенату – сенатус-консульти – мали силу закону. За часів імперії сенат втратив реальну владу, ставши зборами представників знатних сімей, які не мали великого політичного впливу.

Сенатус-консулт – складова частина римського права. Рішення сенату, що приймалися за запитом магістрату і носили обов’язковий до виконання характер.

Сервітут – це право обмеженого користування чужою річчю чи майном.

Стан громадянства – стан громадянства у римському праві, за яким розрізняли статуси:

- римські громадяни – *квірити* (мали найбільший обсяг прав порівняно з негромадянами – «чужинцями»);
- перегрини;
- латини;
- вільновідпущеники;
- колони.

Стан свободи – у римському праві стан свободи був головним правовим статусом особи, який визначав наявність у неї певного мінімуму прав. За цим статусом чітко розрізняли: вільні (*liberi*) раби (*servi*). У соціальному плані вважалося: раб не є людиною, тому і не має жодних прав. Раб вважався річчю (*servus res est*) або знаряддям праці, що вміє говорити (*instrumentum vocale*).

Статус – сукупність певних прав та обов’язків окремої особи у відповідній сфері суспільного життя.

Стипуляція – у римському праві – формальний, абстрактний, усний контракт, що встановлював зобов’язання.

Суперфіцій – право користування спорудою, зведеною на чужій земельній ділянці.

Тетрархія – в Античні часи так називали певну територію поділену на чотири територіальні одиниці на чолі з окремими правителями.

Традиція – неформальний спосіб перенесення права власності. Це просте передання речі без дотримання певного ритуалу. У давній період за допомогою традиції отримувалися у власність неманциповані речі. Умови дійсності традиції: угода про передання речі у власність; той, хто передавав річ мав бути її власником.

У праві Юстиніана з втратою значення поділу речей на манциповані та неманциповані, вийшла із вжитку і манципація. У нормах права вона була замінена терміном «традиція».

Триба – у Стародавньому Римі термін, що означав: 1. Плем’я. Згідно з переказами, було три триби, що склали давньоримську общину (*кожна складалася зі ста, згодом з трьохсот родів*). 2. Територіальний та виборчий округ, що мав один голос в трибутних коміціях, а також його населення. В середині III ст. до н.е. налічувалося тридцять п’ять триб.

Трибуни народні (трибуни плебейські) – у Стародавньому Римі вищі виборні посадовці з плебеїв (*з початку V ст. до н.е.*). Мали право накладати заборону на постанови магістратів та сенату. Обиралися щорічно на плебейських зборах – спочатку два, чотири, потім десять народних трибунів. Особа народного трибуну вважалася недоторканною. В період імперії втратили значення.

Трибутні коміції – вид народних зібрань у Стародавньому Римі. Виникли зі зборів плебеїв по трибам в епоху ранньої республіки. Пізніше були основним видом народних зібрань. У них відбувалися вибори магістратів, розбиралися окремі судові справи, з III ст. до н.е. трибутні коміції – головний законодавчий орган. Рішення більшості триб (вісімнадцяти з тридцяти п'яти) отримували силу закону. З падінням Римської республіки трибутні коміції втратили значення.

Форум – у Стародавньому Римі – суд, трибунал, юрисдикція, місце, де вирішувалося правосуддя.

Фрументарії – агенти таємної поліції у Стародавньому Римі.

Хабітаціо – особистий сервітут, що полягав в праві довічного проживання в чужому будинку. По праву Юстиніана, володар цього сервітуту міг здати будинок або частину його в оренду. Витрати з ремонту будинку лягали на власника, якщо йому належали плоди (*від саду, городу, наявних при будинку*). Втрачав чинність в разі смерті володаря сервітуту.

Цензор – римський магістрат, що обирався, як правило, кожні п'ять років на термін вісімнадцяти місяців з числа консулярів (*колишніх консулів*).

Основним завданням цензора було проведення цензу та ревізія колишнього списку вершників і сенаторів. Крім того, в обов'язки цензора входили управління бюджетом та державним майном, нагляд за зведенням і утриманням храмів, міських стін і так далі. У імператорську епоху функції цензора виконували самі імператори.

Центумвіральний суд – («суд ста чоловіків») – старовинна вища судова колегія зі 105 суддів, в компетенцію якої входили серйозні суперечки про спадок, землеволодіння, визначення особистого статусу. Припинив існування наприкінці класичного періоду у III ст. В центумвіральному суді, зокрема, виникла ідея про необхідне спадкоємство.

Центуріатні коміції – збори у Стародавньому Римі, учасники яких голосували по центуріях або сотнях.

Центурія – одиниця майново-вікової класифікації громадян в Стародавньому Римі, на основі якої комплектувалося римське військо. Була запроваджена Сервієм Тулієм (*VI ст. до н.е.*). Всі громадяни були розділені на п'ять майнових розрядів, що виставляли певну кількість центурій і мали відповідну кількість голосів в центуріатних коміціях.

В епоху імперії центурія зберігала значення військового підрозділу, будучи частиною когорти у складі легіону. Центурія складалася приблизно із ста (зазвичай – вісімдесяти) воїнів та підкорялася центуріону. Центуріон вибирався з досвідчених солдатів або призначався полководцем. Звання центуріона приблизно відповідає капітанові, але по соціальному становищу вони належали до солдатів.

Цивільне право – система римського права, яка регулювала правовідносини між усіма римськими громадянами. Основним джерелом цивільного права були Закони XII таблиць, прийняті в період ранньої республіки (*451-450 рр. до н.е.*).

Шлюб без чоловічої влади – шлюб, який передбачав відсутність (*або істотні обмеження*) влади чоловіка. Відзначався тим, що дружина зберігала правовий статус, який мала до вступу в шлюб, та встановлювався принцип роздільності майна чоловіка та дружини.

Шлюб із чоловічою владою – шлюб, за яким дружина цілком підкорялася владі чоловіка.

Хронологічна таблиця

1200 р. до н.е.	Життя легендарного Енея.
1000 р. до н.е.	Поява перших зачатків латинської культури.
900 р. до н.е.	На території майбутнього Риму з'явилися перші поселення.
753 р. до н.е.	Згідно легенд був заснований Рим. Початок правління Ромула (753-716 рр. до н.е.).
716-673 рр. до н.е.	У Римі правив Нум Помпілій.
673-641 рр. до н.е.	Правління Тулла Гастилія.
641-616 рр. до н.е.	Правління Анка Марція.
616 р. до н.е.	Рим був захоплений етрусками.
578-534 рр. до н.е.	Правління Сервія Туллія, який провів низку важливих реформ. Розділив Рим на територіальні округи (триби), котрі як адміністративні одиниці замінили три старі родові триби. Було створено 4 міських і 17 сільських триб. Провів перепис усього населення Риму і поділ його на дві частини: військовозобов'язаних та звільнених від військової повинності. В основу такого поділу були покладені фізична придатність людини до військової служби і його майновий стан. Усе чоловіче населення Риму було розділено на 6 майнових розрядів. Кожен майновий розряд виставляв певну кількість військових одиниць-центурій (сотень). Кожна центурія була не лише військовою, а й голосуючою одиницею при виборах до органів влади. Оскільки з 193 центурій 98 припадало на частку першого розряду, то в центуріальних народних зборах усе вирішувалося голосами найбагатших громадян (фактично політичні права громадян Риму знаходилися в прямій залежності від їх майнового стану). Таким чином, реформа Сервія Туллія сприяла встановленню диктатури патриціїв.
524 р. до н.е.	Етруски зазнали поразки від греків поблизу берегів Кампанії. Початок занепаду етрусків та піднесення римлян.
510 р. до н.е.	У Римі був позбавлений влади Тарквіній Гордий – початок встановлення Республіки. Державу очолили два виборні консули (в 509 р. до н.е. першими консулами були обрані

	Брут та Каллатина). Збереглися народні збори і рада старійшин. Поступово посилюється протистояння та боротьба між патриціями і плебеями. В основі цієї боротьби було володіння землею. Уже на ранніх етапах мало місце зосередження землі в руках патриціїв і обезземелення плебеїв. У результаті значно зростала заборгованість плебсу. Історія цього періоду говорить про прийняття, під тиском плебсу, аграрних законів та законів про обмеження лихварства. Одночасно розпочалася боротьба за розширення політичних прав плебеїв. Плебеї користувалися правами римського громадянства: вони служили у війську, брали участь у народних зборах, але не могли бути обрані консулами або бути членами сенату.
500 р. до н.е.	У Римі був проведений перепис громадян.
494 р. до н.е.	Плебеї здобули право обирати своїх чиновників (плебейських трибунів). Плебеї відмовилися виступати у військовий похід і в повному озброєнні вийшли з Риму на «Священну гору». Сила ополчення ослабла. Патриції змушені були відступити. Плебеї за законом Сервілія отримали права обрання на своїх зборах народного трибуна та двох плебейських едилів, які могли би захищати їх інтереси від зловживань магістратів. Народний трибун отримав право опротестовувати рішення будь-якого магістрату, крім диктатора, або накладати вето. Застосовуючи право вето – інтерцесії, плебеї отримали можливість втручатися в державні справи. Із цього часу збори плебеїв стали проводитися регулярно.
486 р. до н.е.	Аграрний закон Спурія Кассія про наділення землею плебеїв та латинських союзників Риму.
451-450 рр. до н.е.	Приймаються Закони XII-ти таблиць. Плебеї домоглися направлення посольства в Афіни для вивчення законів Солона. Багато з них були переписані і включені в текст Законів XII-ти таблиць. Серед джерел Законів XII-ти таблиць були і раніше прийняті римлянами закони. В 451 р. до н.е. була створена законодавча колегія децемвірів, яка наприкінці року виставила на римському форумі перші 10 таблиць, а через рік ще дві. Був проголошений принцип «закон – це те, що наказав і встановив народ». До законів увійшли як публічні закони, так і приватне право римлян. Закони були розділені на три частини: сакральне, публічне і приватне право.
449 р. до н.е.	Другий відхід плебеїв на «Священну гору». Закони Валерія Горація про право апеляції до народного зібрання на рішення будь-якого чиновника, навіть диктатора.
445 р. до н.е.	Закон трибуна Канулея, що дозволив укладати шлюби між

	патриціями та плебеями.
444-443 рр. до н.е.	Затвердження шести військових трибунів з консульською владою та допуск до цієї посади плебеїв. Запровадження посади цензора.
390 р. до н.е.	Вторгнення племен галлів (захопили Рим, залишили місто після сплати римлянами данини).
367 р. до н.е.	Закони Ліцинія-Секстія про встановлення земельного максимуму, зменшення боргових зобов'язань, допуск плебеїв до консульства, затвердження посад претора та куріального едила (обрання першого консула з плебеїв – Люція Секста Латерна). Заснування посади магістра – претора. Мав повноваження в судових справах, суб'єктами яких були римські громадяни. Він був вищою посадовою особою (після консула), володів правом <i>imperium</i> , скликав народні збори, представляв законопроекти, видавав едикти і інтердикти, що мали обов'язкову силу.
356 р. до н.е.	Допущення плебеїв до дикторської влади.
351 р. до н.е.	Обрання цензорів із плебеїв.
348 р. до н.е.	Підписання договору між Римом та Карфагеном.
343-341 рр. до н.е.	Перша Самнітська війна.
340-338 рр. до н.е.	Друга Латинська війна.
337 р. до н.е.	Плебеї були допущені до посади претора.
327-304 рр. до н.е.	Друга Самнітська війна.
326 р. до н.е.	За законом трибуна Петелія боргова кабала для римських громадян і членів їх сімей була скасована. З цього часу римський громадянин відповідав за заборгованість лише своїм майном. У рабів можна було перетворювати переважно військовополонених.
312 р. до н.е.	Реформа цензора Апія Клавдія про допуск плебеїв у перший клас центуріальних організацій. Будівництво Апієвої дороги та першого водогону.
306 р. до н.е.	Договір Риму з Карфагеном про розподіл сфер впливу (Рим – в Італії, Карфаген – на острові Сицилія).
304 р. до н.е.	Обнародування календаря куріальним едилом Флавієм (так звані <i>deis fasti</i> – дні, в які дозволялося проводити судові процеси і збирати народ, і <i>dies nefasti</i> – в ці дії були заборонені). Не менш важливою реформою Флавія було оголошення ним формул судочинства, так званих <i>legis actiones</i> , відомих пізніше під назвою Цивільного права Флавія. Знання цих формул до того часу становило прерогативу жерців.
300 (296) р. до н.е.	Закон про допуск плебеїв до жрецьких посад.
298-290 рр. до н.е.	Третя Самнітська війна.
287 р. до н.е.	Закон диктатора Гортезія, прийнятий під тиском плебеїв. У цьому законі було передбачено, що рішення плебеїв по

	трибам автоматично отримували силу закону, не потребуючи схвалення сенату.
268 р. до н.е.	Початок карбування срібної монети.
265 р. до н.е.	Римляни остаточно підкорили Апеннінський півострів.
264-241 рр. до н.е.	Перша Пунічна війна між Римом та Карфагеном (Сицилія відійшла до сфери впливу Риму).
238 р. до н.е.	Римляни підкорили Сардинію та Корсику.
232 р. до н.е.	Аграрні закони Гая щодо розподілу громадських земель у Північній Італії.
229 р. до н.е.	Початок римської експансії на Балканський півострів.
225-222 рр. до н.е.	Війна римлян із галлами. Завоювання та утворення Цезальпійської Галлії.
220 р. до н.е.	Закон трибуна Клавдія, який обмежив торгову діяльність нобілів.
218-201 рр. до н.е.	Друга Пунічна війна. В 201 був укладений мир, який передбачав відмову Карфагена від Іспанії на користь Риму, заборону вести війни в Африці, знищення карфагенського флоту і виплату грошової контрибуції на користь Риму.
215-205 рр. до н.е.	Перша Македонська війна.
200-170 рр. до н.е.	Розділ римським ветеранам земель, конфіскованих у невірних союзників у другій Пунічній війні.
200-197 рр. до н.е.	Друга Македонська війна.
195-179 рр. до н.е.	Римські війни на Піренейському півострові.
192-188 рр. до н.е.	Сирійська війна.
171-167 рр. до н.е.	Третя Македонська війна (Македонське царство було знищено).
167 р. до н.е.	Звільнення римлян від прямого податку у зв'язку із захопленням великої здобичі та 150 000 рабів.
149-146 рр. до н.е.	Третя Пунічна війна. В 146 р. римлянам під керівництвом Корнелія Сципіона Африканського вдалося взяти Карфаген (місто оборонялося три роки). Він був зруйнований, мешканці продані в рабство. Частина карфагенської території була передана Нумідії, інша перетворена на римську провінцію Африка.
149 р. до н.е.	Закон Кальпурія проти зловживань у провінціях.
146 р. до н.е.	Ахейська війна. Римляни захопили та спалили Коринф, кінець незалежності греків.
133 р. до н.е.	Трибунат Тиберія Семпронія Гракха. Аграрний закон Гракха.
111 р. до н.е.	Закон Спурія Торія про скасування аграрних реформ Гракхів.
107-104 рр. до н.е.	Перше консульство Гая Марія, його військова реформа.
100 р. до н.е.	Аграрний закон народного трибуна Апулея Сатурніана про винагороду ветеранів земельними ділянками.

91 р. до н.е.	Трибунат і законопроект Марка Лівія Друза Молодшого та надання права громадянства італійським союзникам Риму.
89-84 рр. до н.е.	Мітридатові війни Понтійського царства з Римом.
83-82 рр. до н.е.	Громадянська війна в Італії та Римі.
82-79 рр. до н.е.	Диктатура Луція Корнелія Сули. Відновлення авторитету сенату.
73-71 рр. до н.е.	Повстання Спартака.
64 р. до н.е.	Закон народного трибуна Сервілія Рулла про наділення землею незаможного населення сільських та міських триб.
59 р. до н.е.	Консульство Цезаря. Закон проти зловживань у провінціях.
58-51 рр. до н.е.	Підкорення Цезарем Галлії.
55-54 рр. до н.е.	Походи Цезаря в Британію.
49-45 рр. до н.е.	Громадянські війна між Цезарем та Помпеем. 6 квітня 46 р. до н.е. Цезар переміг Помпея при Тапсі (південніше сучасного Туніса). Установлення десятилітньої диктатури Цезаря.
44 р. до н.е.	Сенат надав Цезарю по життєву диктатуру. Убивство Цезаря.
43 р. до н.е.	Мутинська війна між республіканцями та цезаріанцями.
40 р. до н.е.	Розділ влади між тріумвірами. Октавіан – Захід, Антоній – Схід, Лепід – Африка.
27 р. до н.е.	Октавіан склав надзвичайні повноваження. Водночас він зосереджував у своїх руках вищу цивільну та військову владу. Формально продовжував існувати республіканський устрій: сенат, народні збори (коміції), магістратури, але фактична влада перебувала в руках принцепса. Імператор-принцепс, поєднував у своїх руках повноваження всіх головних республіканських магістратур: диктатора, консула, претора, народного трибуна. У залежності від роду справ він виступав то в одній, то в іншій сфері: як цензор він комплектував сенат; як трибун скасовував зі своєї волі дії будь-якого органу влади, заарештовував на свій розсуд тощо; як консул і диктатор визначав політику держави, віддавав розпорядження по галузях управління; як диктатор командував армією, керував провінціями тощо.
23 р. до н.е.	Август прийняв титул по життєвого трибуна, що гарантувало йому недоторканість.
2 р. до н.е.	Закон, який обмежував звільнення рабів на волю за заповітом.
<i>РХ</i>	<i>Початок нової ери в історії людства.</i>
10 р.	Сенатська постанова про страту раба, який убив господаря.
64 р.	У Римі почалися перші переслідування християн.

69 р.	Преторіанці підняли бунт у Римі. Початок громадянської війни. Заснування династії Флавіїв.
74 р.	Містам Іспанії надані латинські права.
77-85 рр.	Підкорення римлянами Північної Британії.
96-98 рр.	Правління імператора Нерви, заснування нової династії Антонінів. Імператор заручився підтримкою сенату. Рим відмовився від спадкової монархії.
117-138 рр.	Правління імператора Адріана. У внутрішній політиці Адріан, зберігаючи стабільні відносини з сенатом, продовжував курс на включення його в систему імператорської адміністрації і на зміцнення бюрократичного апарату. При Адріані рада принцепса стала офіційним вищим державним органом, куди входили радники імператора, провідні правознавці та керівники центральних відомств, число яких збільшилося вдвічі. Розширилися законотворчі повноваження принцепса. Структура провінційного управління була реорганізована за зразком столичної (рада при наміснику, канцелярія у складі кількох департаментів). Було полегшено податковий тиск, особливо в східних провінціях. Формується діархія.
120 р.	Запроваджені закони, що обмежували владу господарів над рабами.
138-161 рр.	Правління імператора Антонія Пія. Були запроваджені закони, які карали господарів за вбивство раба. Передбачені випадки, коли раба могли продати без згоди господаря, якщо останній знущався над рабом.
Близько 160 р.	Написані інституції Гая, в яких викладалися основи римського приватного права. Гай провів колосальну роботу по впорядкуванню римського законодавства. На відміну від більшості сучасних йому юристів, які звертали основну увагу на розбір реальних або гіпотетичних правових казусів, Гай прагнув вивести фундаментальні принципи, що лежать в основі права, і, вже виходячи з них, давати трактування окремим питанням. Він також приділяв особливу увагу історії права та особливостям його використання в провінціях. Його інституції – стислий, бездоганно точний виклад основ римського права.
193-211 рр.	Правління Септімія Северса, який заснував династію Северсів. Створив військово-бюрократичну монархію. Боротьба з сенатом.
197 р.	Репресії проти senatorів, масові конфіскації земель в провінціях, реформи в армії.
212 р.	Едикт Каракали про дарування прав римських громадян

	всім вільнонародженим мешканцям імперії, крім дедіційв (<i>той, хто здався на милість переможцям</i>).
235-284 pp.	Династія Северів перервалася. Період правління «солдатських імператорів».
249-250 pp.	Гоніння християн по всій Римській імперії.
284-305 pp.	Правління імператора Діоклетіана. Установлення домінації. Проведення військової, монетної, податкової реформ, зменшення кордонів провінцій.
313 p.	Міланський едикт за правління Костянтина, який легалізував християнство. Міланський едикт став важливим кроком на шляху перетворення християнства на офіційну релігію імперії. Дарував свободу віросповідання християнам і повертав їм всі конфісковані церкви і церковне майно. Безпосередній текст едикту до нас не дійшов, проте він цитується Лактанцієм в його праці «Про смерть гонителів».
316-332 pp.	Едикти Костянтина про закріплення колонів до землі, ремісників – до колегій, курзалів – до міст.
325 p.	Ухвалено рішення про перенесення столиці у Візантію. Перший Вселенський собор – християнство набуло статусу державної релігії імперії.
330 p.	Імператор Костянтин столицю Римської імперії в м. Візантія («Другий Рим»), перейменоване в Константинополь.
332 p.	Едикт про довічне закріплення колонів до їх земельних наділів
337 p.	Смерть Костянтина викликала формальний розділ імперії на Східну та Західну.
361 p.	Едикт Юліана про відновлення язичництва, за що отримав прізвисько «Відступник».
394 p.	Заборона на проведення олімпійських ігор, розгром язичницьких храмів.
395 p.	Помер римський імператор Феодосій I Великий. Його смерть призвела до остаточного поділу Римської імперії на Західну – із столицею в Римі і Східну – із столицею в Константинополі.
410 p.	Вестготи пограбували Рим.
426 p.	Закон про цитування імператорів Феодосія II та Валентиніана III. За цим законом при вирішенні спорів суддям було дозволено обґрунтовувати свої рішення не лише правовими нормами, а й думкою п'яти найвідоміших римських юристів – Папініана, Павла, Гая, Ульпіана і Модестіна. Їх працям було надано значення джерел права. На момент видання закону всі вони давно були мертві, тому отримали назву «сенат мертвих».

429 р.	Вандали захопили Африку. Утворення королівства вандалів.
438 р.	Кодекс імператора Феодосія II. Офіційний законодавчий збірник, виданий для практичного вжитку в судах та вивчення права в юридичних школах. Прийнятий для Східної Римської імперії 15 лютого 438 р., для Західної імперії – 23 грудня 438 р. Складається з 16 книг, розділених на титули, в яких у хронологічному порядку викладені конституції християнських імператорів Римської імперії. У Кодексі Феодосія помітне прагнення легалізувати нові феодальні виробничі відносини, підпорядковуючи їх, однак, загальній структурі рабовласницької держави. Закріплював порядки військово-бюрократичної диктатури і майнових відносин рабовласницького ладу, фіксував положення цивільного та кримінального права тощо.
451 р.	Битва на Каталаунських полях 20 червня 451 рю. Римський полководець Флавій Аецій разом із союзниками (франки, алани, бургунди, вестготи, сакси та ін.) розбив гунів. Утрати з обох сторін налічували 165 000 (за даними Іордана) або 300 000 (за даними Ідація).
476 р.	Командувач імператорською гвардією Одоакр змістив 16-річного імператора Ромула Августа, знищив інститут імперії, а імператорські регалії відправив до Константинополя. Цю дату прийнято вважати межею епох – закінчення стародавніх часів і початок середніх віків.

Контрольні питання

1. На які періоди прийнято поділяти історію Стародавнього Риму?
2. Як називали себе корінні мешканці Стародавнього Риму?
3. Охарактеризуйте основні положення реформи Сервія Туллія.
4. Яку назву мав судовий процес за «Законами XII таблиць»?
5. Назвіть основні положення реформи братів Гракхів.
6. Хто такі «колони» та в чому суть системи «колонату»?
7. За правління якого римського імператора почався поділ на Східну та Західну імперії?
8. Назвіть джерела римського права за часів республіканського періоду.
9. На які категорії ділилися речі за «Законами XII таблиць»?
10. Поясніть суть терміну «право народів».
11. Назвіть джерела римського права за часів імперії.
12. Назвіть основний спосіб захисту права власності у Стародавньому Римі.
13. Що таке «сільські» та «міські» сервітути?

14. Назвіть основні види контрактів, які використовувалися у Стародавньому Римі.
15. Що таке «емфітевзис»?
16. Назвіть основні функції фрументаріїв у Стародавньому Римі.
17. Стипуляція – це...
18. В чому полягає різниця між поняттями «римське приватне право» та «римське публічне право»?
19. Назвіть функції прокуратора у Стародавньому Римі.
20. Постанови імператорів у Стародавньому Римі поділялися на наступні види...?

Список рекомендованих джерел

1. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 768 с.
2. Попенко Я.В., Гапотій В.Д., Куйбіда Є.О. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя) : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 603 с.
3. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» [Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 76 с.

Лекція № 3.

Тема: Держава і право доби феодалізму

Мета: отримання знань про основні особливості розвитку держави та права Франції за доби феодалізму. Проаналізувати та виділити характерні риси найвідоміших пам'яток французького права періоду станово-представницької та абсолютної монархії.

План лекції

1. Утворення феодальної Франції. Реформи Людовіка IX.
2. Формування станово-представницької монархії.
3. Абсолютна монархія у Франції.
4. Правова система феодальної Франції.

Зміст лекції

Формування правових основ станового устрою французького феодалізму. «Васальні договори». «Васал мого васала – не мій васал». Державний уклад Франції періоду ранньофеодальної держави (домен короля). Шеваж. Вілани. Талья. Формар'яж.

Суспільний лад ранньофеодальної держави у Франції. Центральна королівська адміністрація. Місцеве управління. Реформи короля Людовіка IX.

Формування станово-представницької монархії. Столітня війна. «Авіньйонський полон пап». Генеральні штати. «Великий березневий ордонанс».

Центральне і місцеве управління. Система фінансового управління. Армія. Розвиток системи судочинства. Паризький парламент.

Абсолютна монархія у Франції. Зміни у правовому становищі французького суспільства. «Дворяни мантиї» та «дворяни шпаги». Виникнення та становлення абсолютизму у королівстві.

Політика меркантилізму та протекціонізму. Державний лад Франції періоду абсолютизму. Центральна влада за часів абсолютної монархії. Болонський конкордат 1516 р. Нантський едикт 1598 р. Фронда.

Створення централізованого апарату управління. Генеральний контролер фінансів. Система державних фінансів. Судочинство. Збройні сили та правоохоронні органи.

Правова система феодальної Франції. Джерела права. «Порада другу» (1253 р.). Кутюми Бовезі (1283 р.). «Кутюми Тулузи» (1296 р.). «Давній кутюм Бретані» (1330 р.). «Великий кутюм Франції» (1389 р.).

Канонічне право. Кодекс Генріха III (1587 р.). Рада з реформи законодавства.

Право власності. Едикт про «тріаж». Зобов'язальне право. Шлюбно-сімейне право. Спадкове право.

Кримінальне право. Судовий процес.

Термінологічний словник з теми

Абсолютизм – форма правління державою, за якої верховна влада належить одній особі (*царю, імператору, королю тощо*) та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Ар'єр-васали – підвасали різних ступенів.

Бальї – представник короля або сеньйора в дореволюційній Франції, який керував областю, яку називали *бальяжем*, де представляв адміністративну, судову та військову владу. У Південній Франції подібні функції виконували сенешалі. Посада бальї була заснована у XIII ст., королем Філіпом-Августом, який розділив королівський домен на частини, що отримали назву бальяжи.

Бальяжи – адміністративно-судові округи у Франції за часів Філіпа II Августа.

Баналітет – феодална монополія, завдяки якій сеньйор-феодал, володіючи правом власності на будь-яке майно суспільного значення, міг примусити своїх селян до обов'язкового користування цим майном за певну платню. До баналітету відносили обов'язок селян молоти зерно у млині сеньйора, випікати хліб у його пекарні, використовувати його виноградний прес, ваги тощо. Селяни не могли продати власне вино доти, доки сеньйор не продасть свого.

Булла – у середньовічній Європі – офіційний документ, королівський, імператорський або папський. Скріплювався металевою печаткою. Найважливіші королівські та імператорські акти, які скріплювалися золотою печаткою, отримали назву «Золота булла». З XV ст. – послання римських пап з найважливіших питань.

Вілани – у середньовічній Європі категорії селян з різним статусом, впродовж XIV-XV ст. – селяни взагалі. Категорія віланів виникла у IX ст. і формувалася з колонів епохи Каролінгів та сервів, які звільнялися з рабства.

У Франції, Західній Німеччині, Італії вілани, на відміну від сервів, мали низку прав вільних людей: могли відчужувати держання, перейти до іншого сеньйора або переміститися у місто, бути свідками в суді. Їхні повинності були не такими обтяжливими, як у сервів: вони сплачували натуральну ренту, виконували незначну панщину, у деяких випадках підлягали сеньйоріальному суду, сплачували податок королю та десятину церкві.

Генеральні штати – вищий станово-представницький орган у Франції, який складався з депутатів духовенства, дворянства та третього стану, які засідали, відповідно, у трьох палатах. Вперше Генеральні штати були скликані Філіпом IV Красивим в 1302 р. у зв'язку з конфліктом з римським папою Боніфацієм VIII. З 1614 р. скликання Генеральних штатів припинилося на 175 років.

Гільдії – господарські, торгові, релігійні та інші корпорації, метою яких була обопільна підтримка та захист.

Глосатори – в Середні віки італійські юристи, які коментували і тлумачили римське право шляхом складання заміток (*глос*) на полях текстів римських кодексів. Засновником школи глосаторів був Ірнерій.

Глосатори вважали римське право «писаним розумом», абсолютною істиною і бачили своє завдання в тому, щоб виявити точний сенс античних норм, нічого не змінюючи в їх змісті. Діяльність глосаторів мала велике значення для подальшої рецепції римського права в Європі.

Госпіти – категорія селянства у Франції XI-XIII ст. У зв'язку з розширенням орних земель, зменшенням доменіального господарства, виникла певна кількість нових селянських наділів – гостиз, утримувачами яких були госпіти.

Гугеноти – у Франції XVI ст. прізвисько протестантів, переважно кальвіністів. Звідси – релігійні громадянські війни 1560-1598 рр. називаються гугенотськими війнами.

Габель – один із різновидів таї, податок на продаж солі. Цей тимчасовий податок у королівському домені запровадив Людовік IX (*ордонанс 1246 р.*), щоб зібрати кошти для VII-го Хрестового походу.

У період Столітньої війни габель став постійним податком (*згідно з ордонансом Філіпа VI, виданим 1340 р.*). Не поширювався, однак, на низку провінцій, які мали державну автономію: Артуа, Фландрію, Ено, Бретань. Податок був скасований в 1790 р.

Ешевени – 1. За доби середньовіччя – виборні члени міського органу самоврядування, які представляли інтереси цехової, купецької верхівки та шляхти. 2. Правники, до яких зверталися сеньйори в разі виникнення конфліктів між ними. Інститут ешевенів був скасований в 1789 р. під час Великої Французької революції.

Єресь – релігійне вчення, що заперечує догмати та організаційні форми панівної церкви.

Женераліте – у середньовічній Франції особливі округи, виділені з фіскальною метою.

Іммедіатизація – у середньовічній Європі процес перетворення ар'єр-васалів у безпосередніх васалів короля.

Інвеститура – 1. Акт входження у володіння землею, передача сеньйором феода своєму васалу або передання посади. 2. Затвердження духовної особи на посаді єпископа або абата.

Інтендант – посадова особа у Франції впродовж XV-XVIII ст., яка відповідала за окрему галузь державного управління (*торгівля, фінанси тощо*).

Камергер – придворна посада та придворне звання високого рангу.

Канцлер – вищий сановник, хранитель королівської печатки, відповідав за видання державних документів. В епоху розвинутого феодалізму канцлер друга державна посада після короля.

Капітація – подушний податок у Франції, запроваджений королем Людовиком XIV для покриття військових витрат.

Компаньйонажі – переважно таємні союзи підмайстрів у Франції. Виникнувши у XII-XIII ст., в середині XIX ст. поступилися місцем профспілкам.

Комуна – право міського самоуправління та місто, яке мало таке право. Міста-комун завоювали свої свободи та вольності у боротьбі з сеньйорами,

на землях яких вони знаходились. Найчастіше мешканці міст отримували право обирати міську раду та бургомістра (*мера*), який контролював податкові, судові, торгові та військові питання.

Конетабль – у Франкській державі періоду Меровінгів та Каролінгів особа, яка входила до найближчого оточення короля. У XI ст. конетабль був одним з п'яти найвищих посадових осіб держави. Був командувачем лицарської кінноти, мав судові повноваження. У XIII-XIV ст. конетабль – головнокомандуючий армією. Посада була скасована у Франції в 1627 р. та поновлена у XIX ст. за Наполеона I.

Конкордат – угода між римським папою та світськими правителями стосовно положення католицької церкви в країні.

Кутюми – у феодальній Франції правові звичаї окремих провінційних округів, міст. Були поширені на півдні Франції в усній формі, а на півночі у письмовій. Остаточно кутюми втратили силу як джерело права з прийняттям Французького цивільного кодексу 1804 р.

Легісти – середньовічні юристи, які сприяли поширенню римського права в Західній Європі. Виступали за сильну королівську владу і обмеження компетенції сеньйоральних та церковних судів. Легісти зіграли значну роль в процесі рецепції римського права у Франції та деяких інших державах.

Лічильна палата – найвищий орган фінансового управління феодальної Франції.

Майорат – спадкоємство нерухомості за принципом первородства в родині або роді.

Менморт – «право мертвої руки», різновид серважу: щоб вступити у користування мансом після смерті батька, севр мав сплатити відсоток від вартості земельної ділянки власникові сеньйорії.

Менмортаблі – категорія залежних від феодала селян у Франції XIV-XVIII ст., головним чином в східних районах країни. Будучи різновидом сервів, менмортаблі відрізнялися найбільшою мірою особистої залежності (*обмеження власницьких прав, свободи шлюбу, права виступати в суді тощо*).

За відсутності спадкоємців чоловічої статі земельне утримання менмортабля і частина іншого майна після його смерті переходили до сеньйора. Відмовившись від утримання, менмортаблі набували свободу.

Меркантилізм – економічна політика періоду раннього капіталізму, що характеризувалася активним втручанням держави в господарське життя, стимулюванням зовнішньої торгівлі, колоніальними захопленнями й торговельними війнами.

Міністеріали – в середньовічній Західній Європі служили люди короля та великих феодалів. Виконували придворну, господарсько-адміністративну та військову службу, за що отримували земельні володіння (*лени*).

Нотаблі – 1. Назва аристократичного прошарку шляхти й духовенства. У Франції нотаблі мали власні асамблеї, рішення яких могли бути підставою для разового оподаткування привілейованих станів. 2. Особи не шляхетського походження. Належність до шляхетського стану у Франції позначали також терміном «жантільйом».

Омаж – присяга на вірність, яку складав васал своєму сюзеренові за утримання ф'єфу. Існували два види омажу – звичайний (*homage plane*) та тісний (*homage lige*). Омаж супроводжувався клятвою вірності (*фюа, інвеститура*).

Ордонанс – у Франції з XII ст. королівський наказ, який мав силу закону.

Пери Франції – у період феодальної монархії XIII-XV ст. почесні титули шести наймогутніших сеньйорів королівства: герцогів Бургундського, Нормандського, Гієнського, графів Фландрського, Шампанського, Тулузького.

В епоху «давнього порядку» почесний титул голів аристократичних родин – «принців крові» та герцогів.

Прево – посадова особа у Франції впродовж XI-XVIII ст. З XI ст. так називали королівського чиновника, який мав судову, фіскальну та військову владу в межах адміністративно-судових округів, на які поділявся королівський домен.

У XIII ст. прево були поставлені під контроль балії (*голови судово-адміністративного округу – бальяжу*) на півночі Франції та сенешалі (*голови судово-адміністративного округу – сенешальства*) – на півдні.

З XV ст. у прево залишилися лише функції судді першої інстанції. У XVIII ст. під час Французької революції посада була скасована.

Провінційні штати – у Франції – станovo-представницькі установи провінцій старої Франції. Були в мініатюрі тим же, чим по відношенню до усієї країни були Генеральні штати. Походження провінційних штатів досі чітко не з'ясоване порівняно з походження Генеральних штатів. Напевно, провінційні штати сформувалися поступово і не одночасно в різних областях: в деяких областях, напр. в Лангедоці, збори штатів існували вже в першій половині XIII ст., тобто задовго до скликання перших Генеральних штатів за Філіпа Красивого.

Також залишається нез'ясованим, чи був час, коли усі області-провінції Франції мали свої провінційні штати. Починаючи з XVII ст., провінційні штати вже не були установою загальною для усієї країни: разом з областями, що мали свої штати, існувала низка областей, в яких функції штатів виконувалися особливою колегіальною установою напівбюрократичного характеру, так званими виборними колегіями, звідки і назва областей іншого типу, – без провінційних штатів, але з виборчим правом (*Pays d'élection, тобто «виборні області»*; спочатку члени «виборних колегій» дійсно були виборними, але починаючи з XVI ст. вони перетворилися на спадкових володарів своїх посад, що отримувалися шляхом купівлі-продажу).

З епохи кардинала Ришельє багато областей, одна за одною, втрачають свої штати, переходячи таким чином в статус «виборних областей».

Скасування провінційних штатів тієї або іншої області здійснювалося, як правило, непомітно, без жодного урочистого законодавчого акту: для цього передбачався простий спосіб – штати просто переставали скликатися королем, якому належала прерогатива їх скликання.

Протекціонізм – політика держави, спрямована на захист власної економіки від іноземної конкуренції.

Рельєф – передбачена феодалним звичаєм плата при успадкуванні феода, одна з умов благородного утримання землі.

Ремонстрація – надане у XV ст. французькими парламентами право відмови від реєстрації королівських актів, що не відповідали, на їх думку, праву та звичаям цієї провінції або законам країни. Ремонстрація втрачала юридичну силу у разі особистої присутності короля на засіданні парламенту.

Парламенти використовували ремонстарцію головним чином проти запровадження нових податків (*особливо з метою захисту інтересів «дворянства мантиї»*). Фактично інститут ремонстрації був ліквідований у часи правління короля Людовіка XIV, офіційно – Великою Французькою революцією.

Сенешаль – 1. Судовий чиновник у південних землях Франції, якого призначали великі сеньйори, а з XIII ст. – лише король. Представляв королівське судочинство у своїй судовій окрузі – сенешальстві.

2. Великий сенешаль Франції у період війни командував частиною війська, яка прикривала відхід головних сил ополчення.

Сенешальство – судово-адміністративного округ у Франції, управлявся сенешалем.

Серв – людина, особисто й матеріально залежна від сеньйора, кріпак. У період середньовіччя у Франції розрізняли дві категорії сервів: «особисто залежні» особи, які мали право оселятися та одружуватися поза межами сеньйорії та «реально залежні» особи, які були позбавлені таких прав.

Серваж – обов'язки натурального, грошового, відробіткового, характеру у домені феодала, які мав виконувати серв. У Франції серважі офіційно скасовано 4 серпня 1789 р.

Синекура – за доби середньовіччя – прибуткова церковна посада, не пов'язана з певними обов'язками. Переносне значення – добре оплачувана посада, що не вимагає особливо напруженої роботи, значних зусиль попри видимість діяльності.

Талья – постійний прямий податок у Франції впродовж XV-XVIII ст. Спочатку термін означав подать, яку сеньйор вилучав у селян.

Ф'єф – французьке найменування феода. Умови утримання феода були визначені феодалним звичаєм та залежали від розміру феода (*лицарське утримання, баронії, графства, герцогства та ін.*).

Головними умовами були – військова служба васала, виплата рельєфу, помочі, участь у засіданнях сеньйоріальної курії. Феод, на відміну від бенефіція, передавався у спадок.

Ф'єф корони – герцогство або графство, яке король Франції надавав у користування своїм васалам. Фактично були незалежними державами. З часом королі Франції приєднали їх до свого домену.

Ф'єф-рента – форма феодалного пожалування, яка з'явилась внаслідок розвитку товарно-грошових відносин у країнах Західної Європи. Васалу надавалася не земля, а фіксований прибуток, як правило грошовий, рідше натуральний.

Формар'яж – різновид серважу, процедура, за якою «реально залежний» серв, для того щоб одружитися поза маєтностями свого господаря, мав заплатити йому відступне й отримати його згоду на укладання шлюбу.

У свою чергу, батько дівчини, видаючи її заміж за серва з іншої сеньйорії, також мав сплатити своєму сеньйорові відступне – *кюпаж*.

Цензива – недворянське, переважно селянське спадкове земельне утримання в середньовічній Франції. Утримувач цензиви (*цензитарій*) щорічно виплачував сеньйорові ценз (*грошову, рідше натуральну ренту*) і державі – талю. Скасована в 1793 р.

Цензитарій – французький селянин, утримувач цензиви.

Цехи – об'єднання міських ремісників (*однієї або споріднених спеціальностей*) для забезпечення за членами цеху монополії на виробництво і збут ремісничих виробів. Найбільший розвиток отримали в Західній Європі впродовж XIII-XIV ст.

Повноправними членами цеху були майстри, які мали майстерні та знаряддя виробництва та працювали за допомогою підмайстрів та учнів.

На чолі кожного цеху перебував виборний старшина. Крім того, були особливі наглядачі. Цехи свій суд, що розбирав справи про порушення цехового статуту. У Західній Європі наприкінці XVIII-XIX ст. цехи були скасовані законодавчо.

Шеваж – у середньовічній Франції невелика подушна подать. Сплачувалася сервами та символізувала їх особисту залежність від феодала. Шеваж втратив будь-яке значення з падінням серважу ще у XIV ст., проте в якості рідкісного пережитку зберігся в окремих районах країни аж до Великої Французької революції 1789-1793 рр.

Шевальє – дворянський титул у феодальній Франції.

Хронологічна таблиця

987-996 рр.	Правління короля Франції Гуго Капета. Його володіння обмежувалися невеликою областю, у центрі якої знаходився Париж.
1002 р.	Роберт II Благочестивий починає завоювання Бургундського герцогства (<i>повністю завойоване в 1114 р.</i>).
1031-1039 рр.	Війни короля Франції Генріха I з бунтівними аристократами.
1044 р.	Одруження короля Генріха I з Анною Київською, дочкою Ярослава Мудрого.
1076 р.	«Перша комунальна хартія».
1095 р.	Заклик папи Урбана II, спрямований на завоювання Палестини.
1096-1099 рр.	Перший хрестовий похід.
1099 р.	Завоювання хрестоносцями Єрусалиму. Створення Єрусалимського королівства.
1137 р.	Одруження Людовика VII Молодшого з Алієнорою Аквітанською. Під владу французькою корони перейшли

1147-1149 pp.	Гієнь, Гасконь, Пуату, Марш, Лімузен та Перігор. Другий хрестовий похід. Його очолювали французький король Людовик VII та імператор «Священної Римської імперії» німецький король Конрад III. Приводом походу стало захоплення турками-сельджуками Едеси.
1180-1223 pp.	Правління французького короля Філіпа II Августа, який відняв у англійського короля Нормандію.
1186 p.	Приєднання до володінь французького короля графства Вермандуа.
1187-1188 pp.	Графство Беррі переходить під контроль французької корони.
1189-1192 pp.	Третій хрестовий похід. Його очолювали англійський король Ричард I Левове Серце, французький король Філіп II Август, германський імператор Фрідріх I Барбаросса.
1189 p.	Приєднання до володінь французького короля графства Реймського.
1199-1204 pp.	Четвертий хрестовий похід.
1202 p.	Оголошення Філіпом II Августом про конфіскацію володінь Іоана Безземельного у Франції. Початок війни на північному заході Франції.
1204 p.	Завершення завоювання Францією Нормандії і Пуату.
1206 p.	Англо-французький договір. Король Іоанн Безземельний поступається Франції Нормандією, Меном, Туреном та Анжу.
1209-1229 pp.	Альбігойські війни.
1224-1226 pp.	Завоювання Людовиком VIII Ла Рошелі та Авіньйона.
1233 pp.	Заснування інквізиції.
1247 p.	Заснування королем Людовиком IX інституту контролерів для перевірки діяльності провінційних чиновників.
1254 p.	Ухвалення «Ордонансу про права і обов'язки королівських чиновників».
1258 p.	Заборона приватних воєн на території королівського домену.
1260 p.	Проголошення права апеляції сторін до королівського суду.
1262-1266 pp.	Грошова реформа Людовика IX – запровадження єдиної монетної системи на території королівського домену.
1282 p.	Створення «Кутюмів Бовезі» (надруковані були лише в 1690 p.).
1302 p.	Скликання перших Генеральних штатів.
1307-1312 pp.	Процес тамплієрів, розпуск ордену.
1309-1371 pp.	«Авіньйонський полон пап».
1314 p.	Генеральні Штати дали дозвіл на запровадження надзвичайного податку на війну.
1315 p.	Ордонанс короля Людовика X про звільнення сервів королівського домену за грошовий викуп.
1337-1453 pp.	Столітня війна між Англією та Францією.

1351 р.	Ордонанс Іоана Доброго про примусову працю найманих робітників і про максимум заробітку.
1356 р.	Скликання Генеральних штатів.
1357 р.	Паризьке повстання. «Великий березневий ордонанс» – нормативний акт Генеральних Штатів, за яким цьому органу влади передавалося право контролю за управлінням країною, перерозподіляти податки та повинності, передбачено проведення військової, фінансової, адміністративної та судової реформ.
1358 р.	Жакерія.
1411-1435 рр.	У Франції почалася громадянська війна.
1439 р.	Ордонанс Карла VII про створення регулярної армії (1445 та 1448 рр.).
1453 р.	Закінчення Столітньої війни – Англія втратила всі свої володіння на континенті, крім Кале.
1464 р.	Почалася війна феодальної Ліги Суспільного блага проти короля.
1474-1477 рр.	Бургундські війни короля проти герцога Бургундії за територіальне об'єднання Франції.
1494-1559 рр.	Італійські війни.
1522 р.	Випуск державної позики.
1531 р.	Заснування «Королівської мануфактури» з виробництва килимів.
1539 р.	Оприлюднення «Акту про відправлення правосуддя».
1547 р.	Оприлюднення «Едикту про примусову працю жебраків».
1548 р.	Антиподаткові повстання низів міського населення.
1551-1552 рр.	«Пармська війна».
1560-1598 рр.	Період релігійних війн.
1566 р.	Оприлюднення «Муленського ордонансу проти жебракування».
1572 р.	Варфоломіївська ніч.
1582 р.	«Звід канонічного права».
1598 р.	Оприлюднення «Нантського едикту про віротерпимість».
1601 р.	Заснування «Комісії торгівлі».
1604 р.	Заснування першої Ост-Індської компанії. Оприлюднення едикту, що закріплював спадковість державних посад, а також щорічний грошовий внесок, який сплачували чиновники до державної скарбниці. Початок колонізації Атлантичного узбережжя Північної Америки.
1608 р.	Заснування Самюелем де Шамплейном Квебеку.
1614-1617 рр.	Виступ аристократичної опозиції.
1618-1648 рр.	Тридцятирічна війна.
1624-1642 рр.	Правління кардинала де Ришельє.
1626 р.	Оприлюднення «Едикту про дуелі» та «Королівської

	декларації про знесення замків».
1629 р.	Оприлюднення «Едикту милості», який позбавляв гугенотів політичних прав, але зберігав за ними свободу віросповідання.
1634 р.	Заснування Французької Академії наук.
1648-1653 рр.	Період Фронди.
1648-1649 рр.	«Парламентська фронда».
1651-1653 рр.	«Фронда принців».
1664 р.	Оприлюднення «Ордонансу про відміну внутрішніх митних бар'єрів». Нова Ост-Індська компанія. Вест-Індійська компанія.
1667-1668 рр.	Деволюційна війна та підписання Ахенського миру.
1673 р.	«Едикт про об'єднання ремісників у цехові корпорації».
1681 р.	Оприлюднення королівського ордонансу про морську торгівлю.
1682 р.	Оголошення Версаля резиденцією французьких королів.
1685 р.	Відміна «Нантського едикту».
1702 р.	Повстання гугенотів – остання третя війна гугенотів.
1733-1735 рр.	Участь Франції у війні за «польську спадщину».
1740-1748 рр.	Участь Франції у війні за «австрійську спадщину».
1756-1762 рр.	Семирічна війна. Росія, Австрія, Франція, Іспанія, Саксонія, Швеція проти Пруссії, Великобританії та Португалії.
1774-1781 рр.	Реформи Тюрго і Неккера у Франції.

Контрольні питання

1. Як «Кутюми Бовезі» врегульовували питання кріпосної залежності?
2. Коли і яким нормативним актом було фактично створено феодальну Францію?
3. Хто був першим королем Франції періоду феодалізму?
4. Які питання врегулював «Великий березневий ордонанс»?
5. З якою державою Франція вела Столітню війну?
6. Які питання врегулював Нантський едикт?
7. Які джерела французького феодального права Ви знаєте?
8. Що для французького феодального суду виступало доказами?
9. Визначить роль Генеральних Штатів в історії держави і права феодальної Франції.
10. Назвіть головні особливості французького абсолютизму.
11. Охарактеризуйте основні напрямки діяльності кардинала Ришельє.
12. Хто з французьких монархів першим почав використовувати титул «Король Франції»?
13. Хто з французьких державних діячів заклав передумови для формування Французької колоніальної імперії?
14. Назвіть французького короля, який став засновником монаршої династії Бурбонів.

15. Хто з французьких державних діячів в 1626 р. видав едикт, який забороняв дуелі між дворянами?
16. Назвіть головні положення Великого березневого ордонансу.
17. Період Фронди тривав у ...?
18. Поясніть суть поняття «глосатори».
19. Хто такі пери Франції?
20. В чому суть державної політики протекціонізму?

Список рекомендованих джерел

1. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 768 с.
2. Попенко Я.В., Гапотій В.Д., Куйбіда Є.О. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя) : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 603 с.
3. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» [Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 76 с.

Лекція № 4.

Тема: Держава і право періоду Нового часу

Мета: отримання знань про основні особливості розвитку держави та права буржуазної Англії. Проаналізувати та виділити характерні риси найвідоміших пам'яток права буржуазної Англії.

План лекції

1. Передумови, етапи та особливості англійської буржуазної революції. Проголошення республіки. Державний устрій. Реставрація монархії.
2. Розвиток конституційної монархії і парламенту в XVII-XIX ст.
3. Зміни в державному устрої в кінці XIX – на початку XX ст.
4. Основні джерела і риси права. Англосаксонська система права та її вплив на право інших країн.

Зміст лекції

Формування капіталізму. Правління Карла I. Англійська революція. Протекторат О. Кромвеля. Правління Карла II Стюарта. Зовнішня політика Карла II. Релігійна політика Карла II. Падіння престижу Карла II і посилення опозиції (1674-1678 рр.).

Престолонаслідування і політична криза (1679-1681 рр.). Безпарламентське правління. Правління Якова II Стюарта. «Славетна революція». Зовнішня політика Вільгельма II Оранського. «Білль про права». Промислова революція. Боротьба за права пролетаріату. «Народна хартія».

Вікторіанська епоха. Розвиток Великобританії на початку XX ст. Колоніальна політика Великобританії. Ірландське питання.

Характеристика права буржуазної Англії. Джерела англійського права.

Термінологічний словник з теми

Англійська революція XVII ст. – соціально-політичний переворот 1640-1660-х рр. у Великобританії, що супроводжувався громадянськими війнами, поваленням монархії, встановленням республіки і протекторату.

Англо-бурська війна 1899-1902 рр. – збройний конфлікт між Великобританією і бурськими республіками в Південній Африці – Трансваалем і Оранжевою вільною державою. Відкриття бурами (колоністи з Голландії) великих покладів золота та діамантів стало причиною активної експансії Великобританії в цей регіон, масового напливу європейських переселенців. Відмова Трансваалю надати переселенцям політичні права з бурами стало приводом до англо-бурської війни.

Англо-ірландська унія 1801 р. – ліквідувала автономний ірландський парламент. Ірландський представникам відводилася деяка кількість місць у парламенті Великобританії.

Аугсбурзька ліга – оборонний союз, створений 9 липня 1686 р. між імператором Священної Римської імперії Леопольдом I, королем Іспанії Карлом II, королем Швеції Карлом XI, курфюрстом Баварії Максиміліаном II Емануелем і деякими іншими суб'єктами Священної Римської імперії. Після приєднання в 1689 р. до союзу Англії, отримала назву Великий альянс.

Білль про права – прийнято парламентом Великобританії в 1689 р. Різно обмежив владу короля та гарантував права і свободи парламенту, заклав основи англійської конституційної монархії.

Бредська декларація 1660 р. – заява англійського короля Карла II, в якій він обіцяв амністію за злочини здійснені під час Англійської революції та в період безкоролів'я для тих, хто визнає його як законного короля; збереження права власності на майно, що було придбане в цей період; свобода релігії; виплата заборгованості солдатам та офіцерам та прийняття їх на службу короні.

Британська імперія – поняття, що включає Великобританію та її колоніальні володіння. Поняття увійшло в офіційний вжиток у 18701-ті рр. У ХХ ст. в процесі розпаду колоніальної системи замість поняття Британська імперія почали вживати назву Британська співдружність націй, Співдружність.

Вігі – політична партія у Великобританії, яка виникла на початку 80-х рр. XVII ст. як угруповання обуржуазненої дворянської аристократії та великої торгової й фінансової буржуазії. При владі знаходилася по черзі з партією торі. У середині ХІХ ст. на її основі склалася Ліберальна партія.

Гентський договір 1814 р. – договір між Англією та США, який завершив англо-американську війну 1812-1814 рр. Підписаний 24 грудня 1814 р. у м. Гент. Передбачав взаємне повернення захоплених територій, припинення військових дій проти індіанців, поновлення старих кордонів тощо.

Гомруль – рух за автономію Ірландії на межі ХІХ-ХХ ст. передбачав власний парламент та органи самоуправління при збереженні над островом британського суверенітету, тобто статус, аналогічний статусу домініону.

Декларація Бальфура 1917 р. – офіційний лист, датований 2 листопада 1917 р., від міністра закордонних справ Великобританії Артура Бальфура до лорда Уолтера Ротшильда, представника британської єврейської громади, для передачі Сіоністської федерації Великобританії.

Довгий парламент – назва парламенту в Англії 1640-1652 рр. та 1659-1660 рр. Був скликаний у Вестмінстері. Розігнаний О. Кромвелем. Цей парламент був скликаний Карлом I 3 листопада 1640 р. після Єпископських війн. Назву отримав через те, що парламент міг бути розпущений лише зі згоди самих депутатів.

Договір Джея 1794 р. – англо-американський договір про дружбу, торгівлю та мореплавство, який був підписаний у Лондоні 19 листопада 1794 р. Із боку США підписав Д. Джей, з боку Великобританії лорд Гренвіл. Ініціатором підписання договору був державний секретар США А. Гамільтон.

Едикт – документ, що висловлював законодавчу ініціативу короля. На відміну від королівських ордонансів, стосувався вузьких питань і обмежених груп населення, мав характер декларації, тому в певних випадках не потребував реєстрації в парламенті.

Залізnobокі – назва солдат армії О. Кромвеля, під час Англійської революції XVII ст.

Кавалери – англійські роялісти, прихильники англіканської церкви та Карла I під час англійської громадянської війни. Представники англійської аристократії.

Короткий парламент – прийнята в історичній літературі назва англійського парламенту, який засідав з 13 квітня до 5 травня 1640 р. напередодні Англійської революції XVII ст.

Круглоголові – назва прихильників парламенту в часи Англійської революції 1640-1653 рр. Прізвисько пов'язане з характерною формою стрижки.

Луддити – група англійських робітників, які протестували на початку 1800-х рр. проти змін, які сприяли промисловому перевороту. Вони вважали, що їх робочим місцям загрожує небезпека. Часто протести виражалися в знищенні машин та обладнання.

Ордонанс – у Франції з XII ст., Англії з другої половини XIII ст. королівський указ, який мав силу закону.

Петиція про права 1628 р. – акт, наданий королю Карлу I від імені обох палат англійського парламенту 28 травня 1628 р. («друга велика хартія»).

Документ містив чотири основні пункти:

1. Король не мав права запроваджувати нові податки без згоди парламенту;
2. Особиста недоторканість англійських підданих (ув'язнення та будь-яке інше покарання лише з дозволу судових інстанцій);
3. Заборона встановлення надзвичайних військових судів;
4. Заборона карти тих, хто відмовився від сплати податків, не дозволених парламентом (наприклад, військові постої).

Пресвітер – у протестантській церкві – керівник громади, який обирається з числа активних віруючих і затверджується вищими органами церкви.

Пресвітеріанство – 1. Одна з течій кальвінізму, що виникла в Англії у XVI ст. Послідовники пресвітеріанства визнають служителем культу лише пресвітера, дотримуються самоврядування церковної громади. 2. Релігійно-політичне помірковане угруповання пуритан під час Англійської буржуазної революції XVII ст.

Суффражистки – учасниці руху за надання жінкам виборчих прав. Виступали проти дискримінації жінок у політичному та економічному житті. Уважали можливим вести боротьбу, використовуючи радикальні акції.

Торі – консервативна партія в Англії. Слово «торі» походить від ірландського *tóraighe* – позначення ірландського учасника громадянської війни у Великобританії в XVII ст. (буквальне значення – «людина, яку переслідують»).

Тред-юніони – назва профспілок у Великобританії та низці інших англomовних країн.

Чартизм – політичний і соціальний рух в Англії з кінця 1830-х до кінця 1840-х рр. Чартизм можна вважати попередником соціал-демократів, хоча соціалістичні устремління в ньому були недостатньо виражені.

Штатгальтер, статгаудер – у Нідерландах XV-XVI ст. голова управління провінціями. Він очолював Генеральні штати, командував військами, призначав на державні посади. У період революції посада стала виборною (з 1568 р.). У Республіці Об'єднаних провінцій статгаудер – голова виконавчої влади. У провінціях, що залишилися під контролем Іспанії статгаудер призначався королем.

Хронологічна таблиця

1628 р.	Подання парламентом королю «Петиції про права».
1629-1640 рр.	Без парламентське правління Карла I.
1635 р.	Ордонанс Карла I про відновлення «корабельної повинності».
1640 р.	«Короткий парламент», «Довгий парламент», початок революції в Англії.
1641 р.	«Велика демонстрація» парламенту на адресу короля. Король відкинув ультиматум.
1642-1646 рр.	Перша громадянська війна в Англії («кавалери» та «круглоголови»).
1643 р.	Ухвалення ковенанту – договору англійського парламенту та шотландських пресвітеріан проти короля.
1646 р.	Скасування лицарських повинностей. Розгром англійських військ та їх союзників ірландськими конфедератами в битві при Венбурбі.
1648 р.	Друга громадянська війна в Англії. Під час громадянської війни 17-19 серпня відбулася Престонська битва, в якій перемогла армія парламенту.
1649 р.	Страта короля Карла I. Скасування палати лордів та королівського титулу.
1649-1653 рр.	Період існування Республіки.
1650 р.	«Акт про заохочення торгівлі і промисловості Англійської Республіки». Передбачав проведення Англією політики протекціонізму для вітчизняної торгівлі та промисловості. Державні збори та податки на іноземні товари повинні були створити сприятливі умови для англійських товарів та обмежити ввезення іноземних.
1650-1651 рр.	Шотландський похід О. Кромвеля, приєднання Шотландії.
1651 р.	Ухвалення «Навігаційного акту», спрямованого проти Голландії. Передбачав створення сприятливих умов для бурхливого розвитку англійської морської торгівлі і будівництва торгового флоту. Згідно з цим актом, колоніальні товари могли ввозитися в Англію лише на англійських кораблях, а європейські на кораблях лише тих країн, де вони були вироблені. Тим самим було завдано удару по Голландії, що відіграла роль світового «візника»

	на морських шляхах
1652-1654 рр.	Перша англо-голландська війна.
1653 р.	Конституція «Інструмент управління», яку ухвалив О. Кромвель. Він був призначений лордом-протектором з повноваженнями, рівними королівським. В управлінні державою О. Кромвелю допомагала Державна рада, членами якої були його прихильники. Фактично виконавча влада в країні належала лише О. Кромвелю, а законодавча – парламенту, що обирався на три роки і складався з 460 депутатів.
1653-1658 рр.	Протекторат О. Кромвеля.
1654 р.	Закон про об'єднання Англії, Шотландії, Ірландії в єдину державу. Привів до утворення єдиної держави – Великобританії.
1658 р.	Смерть О. Кромвеля, його наступником став син Р. Кромвель. Після смерті батька 3 вересня 1658 р. вступив на посаду лорда-протектора Англії, Шотландії і Ірландії, але через вісім місяців (25 травня 1659 р.) добровільно подав у відставку.
1659 р.	Формальне поновлення Республіки.
1660 р.	Підписання Карлом II Стюартом «Бредської декларації». Реставрація Стюартів.
1662 р.	Продаж Дюнкерка Англією Франції.
1665 р.	«Велика чума».
1665-1667 рр.	Друга англо-голландська війна.
1667 р.	Підписання таємного договору між Карлом II та Людовіком XIV.
1670 р.	Підписання «Навігаційних актів», які забороняли Ірландії пряму торгівлю з англійськими колоніями.
1672 р.	Початок Третьої англо-голландської війни.
1674 р.	Підписання Вестмінстерського миру з Голландією.
1675-1682 рр.	Діяльність «Клубу зеленої стрічки» – центр майбутніх вігів.
1670-1680-ті рр.	Діяльність ірландських повстанських загонів «торі» проти англійської влади.
1679 р.	Прийняття парламентом «Habeas Corpus Act» (Закон про недоторканість особи). Крім іншого, документ дозволяв судам відпускати звинувачених під грошову заставу. Насправді ця застава була настільки високою, що скористатися наданою можливістю могли лише дуже заможні люди.
1681 р.	Шотландський суддя Стер опублікував «Інституції шотландського права». Фактично здійснив систематизацію шотландського права на основі римського.

1684-1688 pp.	Діяльність Якова II, спрямована на поновлення позицій католицизму та необмежної влади короля.
1687 p.	«Декларація про віротерпимість».
1688-1689 pp.	«Славетна революція», встановлення конституційної монархії. Втеча Якова II, проголошення штатгальтера Голландії Вільгельма III Оранського королем Англії. Ірландські протестанти (оранжисти) досі відзначають цей день як свято та шанують Вільгельма Оранського як героя. «Білль про права».
1688-1689 pp.	Війна Франції з Аугсбургською лігою.
1694 p.	Заснування Англійського банку.
1697 p.	Рівікський мир Аугсбургської ліги з Францією. Повернення францією територій, захоплених під час війни. Визнання Людовіком XIV Вільгельма III королем Англії.
1701-1714 pp.	Війна в Європі за Іспанську спадщину.
1702 p.	Англія створила «Велику коаліцію» проти Франції в складі Нідерландів, Австрії, низки німецьких держав, Данії та Португалії.
1703 p.	«Метуенський трактат» – торговий договір із Португалією, який закріпив її залежність від Англії.
1707 p.	Англія і Шотландія об'єдналися на підставі договору, ратифікованого парламентами обох країн. Виникло Сполучене Королівство Велика Британія.
1713 p.	Англія взяла участь у підписанні Утрехтського миру. Отримала володіння у Північній Америці, на острові Мінорка та в Гібралтарі, а також право торгівлі рабами в іспанських колоніях.
1714 p.	Смерть королеви Анни Стюарт. Встановлення Ганноверської династії.
1716 p.	Прийнятий закон про подовження строку повноважень парламенту.
1719 p.	Акт, який надавав право парламенту видавати закони для Ірландії.
1723-1780 pp.	Роки життя У. Блекстона, автора фундаментальної праці – «Коментар до англійських законів», яка заклала основи наукового вивчення англійського права та його популяризації.
1727 p.	Ірландці були позбавлені права обирати в парламент.
1739 p.	Повірені (атторнеї) і соліситори разом утворили «Товариство джентльменів, які практикують у судах загального права і права справедливості».
1748 p.	Закінчилася війна австрійську спадщину. За умовами Ахенського миру між Францією та Англією Мадрас був повернутий англійцям.
1756-1763 pp.	Семирічна війна.

1763 р.	Паризький мирний договір (Версальський мир) завершив Семирічну війну. Англія отримала від Франції Канаду, Східну Луїзіану, острова Домініка, Сент-Вінсент, Гренаду, Тобаго (Вест-Індія); від Іспанії – Флориду, острів Мінорка, острови в Східній Індії. В Англії розгорнувся рух ірландців проти дорожньої повинності.
1767 р.	Початок руху луддитів. В Англії була запроваджена смертна кара за знищення машин.
1770 р.	Капітан Дж. Кук досяг східного узбережжя Австралії та проголосив цю землю володінням британської корони.
1775 р.	Розпочалася війна Англії зі своїми північноамериканськими колоніями.
1778 р.	Початок війни між Францією та Великобританією через союз Франції з США. Іспанія за свій нейтралітет попросила Гібралтар, отримавши відмову, також вступила у війну проти Великобританії.
1783 р.	Версальський мир визнав незалежність США.
1791 р.	У Белфасті створений патріотичний союз «Об'єднанні ірландці» на чолі з У. Томом. Англійський парламент ухвалює закон за яким Канада поділялася на дві частини – з переважно франко- і англомовним населенням.
1794 р.	Масові арешти учасників демократичного руху. Підписання із США угоди – договір Джея.
1795 р.	Англійський парламент прийняв закони, спрямовані на обмеження демократичних свобод – смертна кара «за посягання на державну владу» та «за бунтарські збори».
1799 р.	Акт про заборону союзів. Запровадження прибуткового податку.
1800 р.	Англо-ірландська унія про скасування ірландського парламенту.
1801 р.	Білль про загальне огорожування. Перший перепис населення
1805 р.	Трафальгарська битва, поразка франко-іспанського флоту від англійського.
1806 р.	Н. Бонапарт оголосив в Берліні про «континентальну блокаду Англії».
1807 р.	Заборона работоргівлі. Початок Морської війни між Англією та Росією (тривала до 18 липня 1812 р.).
1811 р.	Масове знищення машин та обладнання луддитами.
1812 р.	В Англії запроваджена смертна кара за пошкодження машин «Акт збереження спокою».
1812-1814 рр.	Англо-американська війна. Гентський договір.
1814 р.	Підписання Шомонського трактату про союз на двадцять років між Австрією, Пруссією, Англією та Росією.
1815 р.	Англійці підкорили Цейлон. 18-20 червня 1815 р. битва

	при Ватерлоо.
1817 р.	В Англії прийнятий закон проти свободи друку, зібрань та слова.
1823 р.	В Ірландії заснована Католицька асоціація.
1824 р.	В Англії скасовані закони, що забороняли робітничі союзи.
1825 р.	В Англії відкрилася перша у світі залізнична дорога загального користування.
1828 р.	Англія окремим законом вводить на території Австралії юрисдикцію загального права. Це призвело до того, що хоча згодом Австралія й набула можливості самостійно формувати свою правову і судову системи, але постановам палати лордів та інших англійських апеляційних інстанцій майже завжди надавалась перевага перед рішеннями австралійських судів.
1829 р.	В Англії прийнятий закон про емансипацію католиків.
1831-1832 рр.	Прийняття виборчого закону в Великій Британії. Перші вибори, що відбувалися на підставі нового виборчого закону, принесли значну перевагу партії Гладстона, якому і було доручено утворення нового кабінету. Діяльність цього кабінету ознаменувалася низкою вкрай важливих для країни реформ.
1832-1860 рр.	Прийнято серію спеціальних законів про судоустрій, які завершили ліквідацію системи «позовних формулярів» (<i>formofaction</i>). В основі судового процесу Англії був припис (<i>writs</i>) – наказ короля з викладенням суті спору і дорученням судді розглянути справу в присутності сторін. Позивачі, обґрунтовуючи свої позовні вимоги, наводили аналогічні обставини, унаслідок чого були розроблені стандартні тексти приписів, які називали позовними формулярами (<i>form of action</i>), в які треба було внести лише імена і адреси сторін.
1834 р.	В Англії було створено Велике національне об'єднання союзу професій. Прийнятий «Закон про бідних». Заборона рабства в колоніях Британської імперії (1 серпня 1834 р.).
1836 р.	У Лондоні заснована перша асоціація робітників.
1837-1901 рр.	Правління королеви Вікторії.
1838 р.	В Англії опублікована «Народна хартія».
1838-1842 рр.	Перша війна Англії в Афганістані.
1839 р.	У Лондоні відбувся Національний (чартистський) конвент. Була подана петиція чартистів у парламент.
1840 р.	Британська колоніальна адміністрація невдало спробувала запровадити в Канаді нову форму правління. Країна об'єднувалася під владою єдиного парламенту з однаковою кількістю місць для представників франко- і

	англомовного населення. Китай поступився Англії Гонконгом та відкрив свої кордони для англійських товарів. Англія захопила Нову Зеландію.
1844 р.	В Англії створено перше робітниче споживче товариство.
1845 р.	В Англії створено товариство «Британські демократи» – міжнародна революційна організація.
1846 р.	В Англії почали функціонувати суди графств. Суди графств почали відігравати істотну роль у правосудді Англії, тому що закон наділив їх досить широкою компетенцією. Хоча компетенція Вищого суду була необмежена, він, до того ж, не приймав до розгляду справи, в яких сума позову була нижче 5000 фунтів стерлінгів, і, отже, всі справи такого роду потрапляли в суди графств. У них (правда, не в усіх) розглядаються нині й шлюбборозлучні справи при відсутності заперечення сторін. Усього в цій інстанції зайнято близько 420 суддів.
1847 р.	В Англії був прийнятий закон про 10-годинний робочий день та 58-годинний робочий тиждень для жінок та підлітків.
1848 р.	У Лондоні був опублікований «Маніфест комуністичної партії», який уперше проголосив комплекс ідей про можливість перерозподілу всього майна, що було сконцентровано в руках великих власників.
1849 р.	Остаточне завоювання Англією Індії.
1854-1856 рр.	Участь Англії в Кримській війні.
1856 р.	Англо-іранська війна.
1856-1860 рр.	Друга опіумна війна.
1857 р.	Повстання сипаїв в Індії.
1858 р.	Ліквідація Ост-Індійської компанії. Оголошення Індії володінням британської корони.
1860 р.	В Англії була створена Лондонська рада профспілок.
1862 р.	Англія бере участь у Мексиканській експедиції. Англія бере участь у придушенні Тайпінського повстання в Китаї.
1863 р.	В Англії була створена Національна рада гірняків.
1864 р.	У Лондоні був створений I-ий Інтернаціонал.
1867 р.	В Англії проведена друга парламентська реформа. Британський парламент прийняв Акт про Британську Північну Америку, відповідно до якого утворювалася федеративна держава – Домініон Канада.
1867-1868 рр.	Англія веде війну проти Ефіопії.
1868 р.	В Англії був створений Конгрес тред-юніонів.
1870 р.	Земельний акт для Ірландії.
1871 р.	В Англії прийнятий закон про надання тред-юніонам юридичних прав.
1872 р.	В Англії запроваджено таємне голосування на виборах у

	парламент.
1873 р.	Прийнято Закон про судоустрій, на основі якого відбулася кардинальна реформа процесуального права і всієї судової системи в Англії. Ліквідували формальну розбіжність між судами загально права і канцлерськими судами справедливості. Усі вони отримали право використовувати як норми загального права, так і норми права справедливості. В Англії розпочалася промислова криза та фінансова депресія (до 1878 р.).
1874 р.	В англійський парламент уперше було обрано двох робітників.
1875 р.	Набув чинності закон про судоустрій. Англія викупила в Єгипту 45 % Суецького каналу.
1877 р.	Початок руху за гомруль.
1878 -1890 рр.	Друга війна Англії в Афганістані.
1878 р.	Англія на підставі таємної домовленості з Туреччиною захопила о. Кипр.
1879 р.	Заснована ірландська Національна земельна ліга.
1881 р.	Повстання бурів.
1882 р.	Єгипет був окупований та фактично перетворений у британські колонію.
1882-1906 рр.	Були ухвалені «кодифікуючи акти» – спеціальні закони «Про векселі» (1882 р.), «Про товариства» (1890 р.), «Про купівлю-продаж» (1897 р.), «Про морське страхування» (1906 р.)
1884 р.	В Англії прийнятий закон про розширення виборчих прав. Створена соціалістична ліга
1885 р.	В Англії з'явився рух суфражисток. Англійські війська повністю окупували Бірму.
1886 р.	Бірма увійшла до складу Британської імперії. Британія надала Ірландії право на самоуправління.
1888 р.	В Англії проведена реформа місцевого самоуправління – створені виборчі ради графств.
1889 р.	В Англії запроваджено 8-годинний робочий день. Прийнятий закон «Про флот».
1890 р.	Франко-британський та німецько-британський договори про розподіл територій в Африці.
1893 р.	В Англії створена незалежна робітнича партія.
1896 р.	Заснована Ірландська соціалістична республіканська партія. У Лондоні Англія та Франція підписали угоду про розподіл сфер впливу в Індокитаї.
1896-1898 рр.	Війна англійців із дєрвішами. Завоювання Судану.
1898 р.	В Англії заснований парламентський Союз підприємців.
1899 р.	Договір між Англією та Росією про розподіл сфер впливу в Китаї.

1899-1902 рр.	Англо-бурська війна.
1901 р.	Набула чинності Конституція Австралійського Союзу після її ухвалення британським парламентом.
1906 р.	На загальних виборах у Великобританії перемогу отримують ліберали.
1909 р.	Британський парламент приймає закон про Північну Африку. Британський міністр фінансів Ллойд Джордж представляє свій «народний бюджет». Було передбачено запровадження податку на землевласників, на продаж землі, а також «надлишкового податку» на високі прибутки.
1910 р.	Капська колонія Британії і три колишні бурські республіки об'єднуються в єдину державу – Північно-Африканський Союз.
1914-1918 рр.	Участь Англії в Першій світовій війні.
1917 р.	«Декларація Бальфура» – Британія вітала створення єврейської національної держави в Палестині при умові дотримання інтересів неєврейських громад.

Контрольні питання

1. Поясніть суть процесу «огороджування»
2. Коли була підписана «Петиція про права»?
3. Поясніть суть чартистського руху.
4. Що означає термін «нове дворянство»?
5. Назвіть головні положення «Народної хартії» 1838 р.
6. Що означає поняття «Вікторіанська епоха»?
7. Поясніть різницю між «оренда з року в рік» та «оренда на розсуд».
8. Коли в Англії було встановлено припинення шлюбу через розлучення?
9. Які правопорушення входили в категорію «державна зрада»?
10. Поясніть суть «статутного права».
11. Назвіть положення «Habeas Corpus Act».
12. Коли була підписана «Бредська декларація»?
13. «Славетна революція» – це ...
14. Рух луддитів – це ...
15. В якому році Н. Бонапарт оголосив про «континентальну блокаду Англії»?
16. Коли Англія запровадила на території Австралії юрисдикцію загального права?
17. В якому році був прийнятий закон про емансипацію католиків?
18. Рух суфражисток в Англії – це...
19. Які положення містила «Декларація Бальфура» 1917 р.?
20. В якому році в Англії був запроваджений 8-годинний робочий день?

Список рекомендованих джерел

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
2. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» [Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 76 с.
3. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Каравела»; Львів: «Новий Світ», «Магнолія плюс», 2003. 480 с.

Лекція № 5.

Тема: Держава і право періоду Нового часу

Мета: отримання знань про особливості розвитку держави і права США. Проаналізувати та виділити характерні риси основних особливостей державно-правової системи США, розглянути основні державно-правові документи, що заклали основу державності США.

План лекції

1. Війна колоній за незалежність і утворення США.
2. Розвиток США у XIX ст.
3. Правова система США Нового часу.

Зміст лекції

Заснування та соціально-економічний розвиток північно-американських колоній.

Війна колоній за незалежність і утворення США. Декларація незалежності США (1776 р.).

«Статті конфедерації». «Прокламація про звільнення рабів» 1863 р.

Акт для захисту торгівлі та комерції від протизаконних обмежень і монополій (Закон «Шермана» 1890 р., «Сполучені Штати проти Дебса» 1894 р.

Конституція Конфедеративних штатів Америки 1861 р. «Білль про права».

Розвиток США у XIX ст. адміністративно-територіальний поділ і органи управління. Правова система США.

Термінологічний словник з теми

Адамс Семюель (1722-1803 рр.) – один із організаторів визвольної боротьби англійських колоній у Північній Америці. Керівник організації «Сини Свободи». Заснував Кореспондентський комітет – попередник місцевої революційної влади.

Американо-мексиканська війна 1846-1848 рр. – розпочата США. У результаті війни США захопили 1/2 мексиканської території, що становило майже 1/3 сучасної території США.

Американо-філіппінська війна 1899-1901 рр. – війна США проти Філіппінської Республіки (проголошена 1898 р.), призвела до падіння останньої та перетворення Філіппін на володіння США (в 1934 р. отримали автономію, з 1946 р. – незалежна держава).

Американо-французький договір 1778 р. – підписаний у Парижі в період війни за незалежність у Північній Америці 1775-1783 рр. Франція обіцяла захищати «свободу, суверенітет і незалежність» США у боротьбі з Великобританією.

Англо-американська війна 1812-1814 рр. – почалася в результаті прагнення Великобританії до підриву економіки та торгівлі США і

експансіоністської політики певних кіл США, що розраховували захопити певні території Канади. Американські війська отримали перемоги на озері Ері (вересень 1813 р.), озері Шамплейн (вересень 1814 р.) та ін. однак англійський десант захопив та спалив більшу частину Вашингтона (серпень 1814 р.). В 1814 р. у м. Гент було підписано договір, що відновив довоєнний стан.

Білль про права – перші десять поправок до Конституції 1787 р. прийняті в США 1789 р. (вступив у силу в 1791 р.). Проголошував свободу слова, преси, зібрань, релігійного віросповідання, відокремлення церкви від держави, недоторканість особи тощо.

Вашингтон Джордж (1732-1799 рр.) – перший президент США (1789-1797), головнокомандуючий армією колоністів у війні за незалежність у Північній Америці 1775-1783 рр. Голова Конвенту (1787 р.) з розробки Конституції США. Виступав за збереження Сполученими Штатами нейтралітету щодо суперництва між європейськими державами. Відмовився балотуватися на президентську посаду втретє.

Віги – політична партія у США впродовж 1834-1854 рр. Виступала проти посилення центральної влади. В 1854 р. північні віги перейшли до нової Республіканської партії, а південні (так звані бавовняні) віги – до Демократичної партії.

Війна за незалежність у Північній Америці 1775-1783 рр. – визвольна війна тринадцяти англійських колоній, у ході якої було створено незалежну державу США.

Доктрина «Відкритих дверей» – політика США, сформульована державним секретарем Дж. Хеем (Геєм) в 1899 р. Використовувалася як засіб експансії США в Китаї. Припинила дію в 1949 р.

Каперські посвідчення – письмові дозволи приватним власникам збройних суден нападати на ворожі торгові кораблі та на судна нейтральних держав. Каперство було заборонене Паризьким трактатом 1856 р.

Сегрегація – одна із крайніх форм расової дискримінації, що полягає у примусовому відокремленні кольорового населення від білого. Сучасне міжнародне право відносить сегрегацію до найважчих міжнародних злочинів.

Сини Свободи – політична група, що склалася з американських патріотів, які боролися за самовизначення північноамериканських колоній. Група була створена для захисту прав колоністів від узурпації британського уряду після 1766 р. Вони є найвідомішими через участь у Бостонському чаюванні 1773 р., що призвело до Неприпустимих актів (інтенсивний розгін британського уряду) і боротьбі з мобілізації патріотів, які безпосередньо призвели до американської революції в 1775 р.

Хронологічна таблиця

1620 р.	До Америки прибула перша група колоністів, яка складалася із англійських пуритан. Вони заснували колонію Новий Плімут.
1763 р.	В Англії вийшов королівський указ про заборону колоністам в Північній Америці селитися на захід від Аллеганських гір.

1773 р.	Бостонське чаювання.
1774 р.	Розпочав роботу Перший Континентальний конгрес.
1775-1783 рр.	Війна північноамериканських колоній Англії за свою незалежність.
1776 р.	Проголошення Декларації незалежності США.
1778 р.	Французький уряд визнав незалежність США та уклав з ними союз і торгівельну угоду.
1781 р.	Англійська армія капітулювала під Йорк-тауном. Конгрес прийняв «Статті Конфедерації» – першу конституцію США.
1786 р.	Почалося повстання Даніеля Шейса.
1787 р.	Прийняття конституції США, згідно якої була створена союзна або федеративна держава, а штати зберігали широку самоврядність і свої окремі конституції.
1789 р.	Почалося правління першого президента США Д. Вашингтона. Прийняття конгресом США білля про права.
1791 р.	Набрав чинності білля про права.
1812-1814 рр.	Війна між Великобританією і США.
1818 р.	Заняття військами США Східної Флориди.
1822 р.	Проголошення доктрини Монро «Америка американцям». Була спрямована проти «Священного союзу» в його боротьбі проти незалежності країн Латинської Америки. Надалі використовувалася для втручання США в справи інших держав американських континентів. Почало повернення із США до Африки звільнених від рабства негрів.
1830 р.	Початок військової суперечки між Мексикою і США через Техас.
1831 р.	Страта в США Ната Тернера, керівника повстання негрів-рабів.
1832 р.	Війна США проти індіанців, увійшла в історію під назвою «Війна Чорного Сокола» по імені вождя індіанців.
1836 р.	Проголошення незалежності Техасу від Мексики.
1843 р.	Закінчення війни США з семінолами. Знищення майже всіх семінолів.
1846-1848 рр.	Військовий конфлікт між Мексикою та США.
1848 р.	Відкриття золота в Каліфорнії.
1850 р.	Договір Клейтона – Бульвера між Великобританією та США щодо контролю над Панамським перешийком.
1854 р.	Канагавський договір між США та Японією про доступ в японські порти американських торговельних кораблів. Заснування республіканської партії США, яка проголосила своєю метою боротьбу з рабством.
1854-1856 рр.	Громадянська війна в Канзасі.
1857-	Перша загальна криза надвиробництва в США.

1861 рр.	
1859 р.	Повстання Джона Брауна в США.
1861 р.	У США створена конфедерація Південних Штатів. Початок громадянської війни в США.
1862 р.	Захоплення мешканцями півночі Нового Орлеану в ході громадянської війни в США. Закон про гомстеди в США (будь-який американець діставав можливість купівлі землі для фермерського господарства). Обнародування А. Лінкольном закону про скасування рабства.
1863 р.	У США набрав чинності закон про звільнення рабів. Битва при Геттісбергі – перемога мешканців півночі над Конфедерацією.
1865 р.	Перемога мешканців півночі під Аппоматтоксом – закінчення громадянської війни в США. Убитий терористом президент А. Лінкольн.
1866 р.	Прийняття закону про громадянські права в США.
1867 р.	США купили в Росії Аляску та Алеутські острови за 7,2 млн дол. Заснування в США Ку-Клукс-Клану.
1886 р.	Тред-юніони США і Канади реорганізовані в Американську Федерацію Праці, яка об'єднувала переважно організації робітників з високою кваліфікацією.
1887 р.	США розмістили військову базу на острові Перл-Харбор (Гавайські острови).
1889 р.	Заснування Панамериканського союзу.
1890 р.	Прийняття антитрестового закону Шерману в США. Придушення останнього великого повстання індіанців проти США в Південній Дакоті. Загальний перепис населення в США.
1894 р.	Пульманівський страйк.
1898 р.	Іспано-американська війна, яка завершилася підписання мирного договору в Парижі. Іспанія втратила свої колоніальні володіння в басейні Карибського моря і в Тихому океані (Куба, Пуерто-Ріко, Гуам, Філіппіни).
1899 р.	Проголошення США доктрини держсекретаря Хея «Відкритих дверей» в Китаї.
1900 р.	Гавайські острови оголошуються територією США.
1901 р.	Другий договір Хея – Паунсфота між США і Великобританією, згідно якого США отримують право на будівництво каналу на Панамському перешийку. Зона Панамського каналу надалі знаходитиметься під юрисдикцією США.
1903 р.	За договором між США і Панамою зона Панамського каналу переходить США довічно, а Панама отримуватиме щорічну орендну плату.
1905 р.	Китай оголошує бойкот американським товарам на знак протесту проти рішення США обмежити імміграцію китайців до країни.

1908 р.	У США створено Бюро розслідувань, яке пізніше (1 липня 1935 р.) було перейменовано у Федеральне бюро розслідувань (ФБР).
1909 р.	Було прийнято федеральний кримінальний кодекс, у якому передбачено відповідальність за шпигунство, заколот, підробку грошей, торгівлю наркотиками.
1910 р.	Колишній президент США Т. Рузвельт в своїй промові пропонує обговорити свою концепцію «нового націоналізму», в якій закликав переглянути тарифи і встановити суворіший федеральний контроль над умовами праці.
1911 р.	Закон Діллінгема про імміграцію вводить як необхідну умову в'їзду до США «ценз письменності». Було прийнято кодекс про судочинство, в якому зафіксовано презумпцію невинуватості.
1914 р.	Президент В. Вільсон оголошує про нейтралітет США щодо війни в Європі. Відкриття Панамського каналу.

Контрольні питання

1. Коли було розпочато заснування північноамериканських колоній?
2. Які відмінності існували в розвитку північноамериканських колоній?
3. На яких принципах базувалася англійська колоніальна політика?
4. Які особливості американської революції?
5. Коли була прийнята «Декларація незалежності»?
6. Які головні принципи Конституції США?
7. У чому суть системи «стримувань і противаг» гілок влади за Конституцією США?
8. Коли був прийнятий «Білль про права»?
9. Коли були прийняті «Статті конфедерації»?
10. Які причини громадянської війни 1861-1865 рр. в США?
11. У чому полягає політика сегрегації?
12. Розкрийте поняття «Чорний кодекс»?
13. Як відбувався процес приєднання до США нових штатів?
14. За якого Президента було відмінено рабство?
15. Як формувався Верховний суд та які функції він виконував?
16. У чому суть правового дуалізму?
17. В чому суть Закону Діллінгема про імміграцію?
18. Коли у США було створено Федеральне бюро розслідувань (ФБР).
19. Назвіть причини повстання Джона Брауна 1859 р.
20. В чому суть «Доктрини Монро»?

Список рекомендованих джерел

1. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн»

[Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 76 с.

2. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. юридичн. спеціал. вищ. закл. освіти. Харків : Право, 2001. 416 с.

3. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Каравела» ; Львів : «Новий Світ», «Магнолія плюс», 2003. 480 с.

Лекція № 6.

Тема: Держава і право Новітнього періоду

Мета: отримання знань про особливості розвитку держави і права Німеччини новітнього часу. Проаналізувати та виділити характерні риси основних особливостей державно-правової системи Німеччини у новітній час.

План лекції

1. Листопадова революція 1918 р. та Веймарська Конституція.
2. Зародження нацизму. Режим Третього Рейху.
3. Особливості розвитку ФРН після об'єднання Німеччини.
4. Право Німеччини новітнього періоду.

Зміст лекції

Листопадова революція 1918 р. Веймарська Конституція. Наслідки Першої Світової війни для Німеччини.

Зародження нацизму. Мюнхенський путч 1923 р. («Пивний путч»). «Майн кампф» 1924 р. Режим Третього Рейху. Підготовка до Другої Світової війни та її наслідки для Німеччини. Нюрнберзький процес 1945-1946 рр.

Розвиток НДР. Проблема Західного Берліна. Проблема об'єднання Німеччини.

Структура органів влади ФРН. Парламент Німеччини. Президент. Законодавство Німеччини після Другої Світової війни. Механізм і структура органів правосуддя ФРН.

Соціальне законодавство Німеччини. Формування соціальної держави. Особливості розвитку ФРН після об'єднання Німеччини.

Термінологічний словник з теми

Антигітлерівська коаліція – воєнно-політичний союз держав і народів, що боровся під час Другої світової війни проти блоку Німеччини, Італії, Японії. Основними учасниками були Великобританія, СРСР, США, Франція і Китай. Основи для створення антигітлерівської коаліції були закладені британсько-радянським договором про спільні дії у війні проти нацистської Німеччини від 12 липня 1941 р.

Берлінська стіна – споруда із бетону та колючого дроту, яка була зведена між Східним та Західним Берліном 13 серпня 1961 р. з метою запобігти масовим утечам мешканців НДР у Західну Німеччину. Будівництво стіни, схвалене владою СРСР та інших країн Варшавського договору, було завершене за десять днів. Ця стіна завдовжки 45,1 км одразу ж стала символом «холодної війни». Одночасно із спорудженням стіни були обірвані комунікації, лінії метро та іншого транспорту.

Берлінське повстання 1953 р. – повстання мешканців бердіна та інших міст НДР (Магдебурга, Йєни, Галле) проти комуністичної влади, що відбулося 16-18 червня. 16 червня 1953 р. у Берліні почалися масові робітничі демонстрації та страйки, в яких взяли участь близько 100 тис. осіб, висувалися вимоги відставки комуністичних лідерів країни (В. Піка, О. Гротевоя, В. Ульбріхта). Незабаром політичні акції протесту відбувалися на території усієї Східної Німеччини і охопили 271 населений пункт.

Для придушення виступів у столиці були кинуті значні поліцейські сили і частини червоної армії. Після жорстокого придушення антикомуністичного виступу (267 учасників загинуло, кілька десятків осіб було розстріляно за вироками радянських військових судів) правлячий режим провів широкомасштабні чистки в правлячій партії, пом'якшено соціально-економічний курс (зокрема, було знижено ціни на продовольство).

Берлінський пакт 1940 р. – Троїстий пакт, який зобов'язав його учасників надавати підтримку один одному при встановленні так званого нового порядку на міжнародній арені, зокрема у Європі та Східній Азії.

До Берлінського пакту приєдналися залежні від Третього Рейху Угорщина, Румунія, Словаччина, Болгарія, Незалежна держава Хорватія та деякі інші держави.

Бізонія – назва впродовж 1946-1948 рр. об'єднаної американської та британської окупаційних зон Німеччини. Рішення про створення об'єднаної Західної зони було прийнято 2 грудня 1946 р. на нараді представників США, Великобританії, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу з німецького питання в Лондоні (лютий-червень 1948 р.).

Була досягнута домовленість про приєднання до Бізонії французької зони окупації, що призвело до виникнення Тризонії.

Веймарська республіка – німецька держава впродовж 1919-1933 рр., яка відповідно до Конституції Німеччини, прийнятої 31 липня 1919 р. у Веймарі Національним зібранням (обрано у січні 1919 р.) була конституйована у формі демократичної парламентської федеративної республіки.

Вермахт – назва збройних сил Німеччини впродовж 1935-1945 рр.

Версальський мирний договір 1919 р. – мирний договір, укладений після закінчення Першої світової війни між союзниками та Німецькою республікою, підписаний 28 червня 1919 р. За умовами договору Німеччина передавала Франції Ельзас та Лотарингію. Польща отримала великі території в Східній Пруссії та вихід до Балтики («Польський коридор»). Менші території були передані Чехословаччині, Литві, Бельгії, Данії.

Переозброєння німецької армії було суворо обмежене. Німеччині було заборонено мати підводний флот, військові повітряні сили, важку артилерію. Загальна кількість війська не мала перевищувати 100 тис. осіб тощо.

Німеччина погодилася виплачувати відшкодування за спричинені цивільні руйнування і військові пенсії союзникам.

Вісь «Берлін – Рим – Токіо» – військово-політичний союз нацистської Німеччини та фашистської Італії, оформлений Берлінською угодою 25 жовтня

1936 р. 25 листопада 1936 р. приєдналася Японія. Союзниками «держав осі» у Другій світовій війні були Угорщина, Чехословаччина, Румунія та Болгарія.

Гестапо – таємна державна поліція Третього Рейху, заснована за ініціативою Г. Гьорінга у квітні 1933 р. (юридичний статус здобула в 1936 р.) для боротьби з противниками гітлерівського режиму. З 1936 р. керівництво Гестапо здійснював А. Гітлер, у 1939-1945 рр. – Г. Мюллер.

З вересня 1939 р. Гестапо увійшло в структуру Головного управління імперської безпеки. Вона проводила діяльність за такими напрямками: боротьба з противниками нацизму, нагляд за політичною діяльністю церков, комплектування картотеки та досьє, ведення справ окупованих територій, організація контррозвідки і боротьба зі шпигунством.

На початку 1944 р. налічувала близько 30 тис. працівників.

Друга світова війна 1939-1945 рр. – глобальний збройний конфлікт, спричинений експансіоністською політикою Німеччини, Італії та Японії.

Концентраційний табір – табори для насильницької ізоляції людей, яких визнали ворогами правлячого режиму. Перші концтабори були створені під час англо-бурської війни у 1899-1902 рр. У Радянській Росії концтабори були створені в 1918 р.

У нацистській Німеччині концентраційні табори отримали широке розповсюдження. Найбільш відомі з них Освенцім (Аушвіц), Берген-Бельзен, Равенсбрюк, Майданек, Бухенвальд, Дахау, Треблінка, Заксенхаузен.

Лондонська мирна конференція 1948 р. – зібрання представників США, Великобританії, Франції, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу в Лондоні з німецького питання. На конференції було досягнуто домовленості щодо майбутнього статусу окупаційних зон західних держав у Німеччині.

На Лондонській конференції було вирішено скликати у вересні 1948 р. Установчі збори (Парламентську раду) з 55 членів, яка мала отримувати директиви від органів військової адміністрації союзників. Для контролю над промисловістю Рур було створено контрольний орган – міжнародне управління Руром (входили представники США, Великобританії, Франції, країн Бенілюксу та Німеччини).

Головнокомандувачам трьох країн було доручено створити Військове бюро безпеки, яке мало спостерігати за проведенням демілітаризації Німеччини.

Люфтваффе – назва військово-повітряних сил Німеччини періоду Третього Рейху.

Мюнхенський путч або «Пивний путч» 1923 р. – спроба державного перевороту, вчинена 8-9 листопад 1923 р. у Мюнхені А. Гітлером, генералом Е. Людендорфом та групою їх прихильників. Головні керівники путчу були звинувачені в державній зраді і під час Мюнхенського процесу (24 лютого – 1 квітня 1924 р.) засудженні до незначних термінів ув'язнення.

Націонал-соціалісти, нацисти, наці – члени націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (1919-1945 рр.). Для ідеології націонал-соціалістів характерні антикомунізм, шовінізм, расизм, реваншизм.

Нюрнберзький процес – міжнародний судовий процес над колишніми керівниками нацистської Німеччини. Проходив у м. Нюрнберг з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. в Міжнародному військовому трибуналі. Міжнародний військовий трибунал засудив:

1. До смертної кари через повішення: Геринга, Ріббентропа, Кейтеля, Кальтенбруннера, Розенберга, Франка, Фріка, Штрейхера, Заукеля, Зейсс-Інкварта, Бормана (заочно), Йодля;
2. До довічного ув'язнення: Гесса, Функа, Редера;
3. До 20 років тюремного ув'язнення: Шираха, Шпеєра;
4. До 15 років тюремного ув'язнення: Нейрата;
5. До 10 років тюремного ув'язнення: Дьоніца.

Були виправдані: Фріче, Папен, Шахт. Йодля було посмертно повністю виправдано.

Остарбайтери – німецький термін для позначення осіб, які були вивезені гітлерівцями з східних окупованих територій під час Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р. – назва секретного додаткового протоколу до договору про ненапад між СРСР та Німеччиною, підписаного 23 серпня 1939 р. у Москві наркомом закордонних справ СРСР В. Молотовим та міністром закордонних справ Й. фон Ріббентропом. Цим протоколом визначались сфери взаємних інтересів обох держав у Східній Європі.

Переміщені особи – люди, які під час і після Другої світової війни опинилися поза межами своїх країн – на території Німеччини, Австрії, Італії.

Потсдамська конференція – конференція керівників трьох союзних держав-переможниць у Другій світовій війні – СРСР, США, Великобританії. Відбувалася з 17 липня до 2 серпня 1945 р.

У роботі конференції брали участь: Голова Ради Народних Комісарів СРСР Й. Сталін, Президент США Г. Трумен, прем'єр-міністр Великобританії В. Черчилль (потім – К. Еттли).

На конференції були прийняті рішення про денацифікацію, демілітаризацію, демократизацію Німеччини та її поділ на чотири зони окупації, знищення німецьких монополій, репарації, про західний кордон Польщі, про вступ СРСР у війну проти Японії та розглянути інші питання.

Рейхсканцлер – в Німеччині 1871-1945 рр. – глава уряду. Першим рейхсканцлером Німеччини був О. фон Бісмарк, а останнім – А. Гітлер.

Спартак (Союз Спартака (СС)) – організація лівих соціал-демократів, що існувала впродовж 1916-1918 рр. у Німеччині. Вона пропагувала ліворадикальні ідеї та виступала проти воєнної політики уряду. У період Листопадової революції 1918 р. спартаківці виступали за радикалізацію революційного руху, вимагали озброєння робітників і встановлення диктатури пролетаріату на зразок Радянської Росії. Наприкінці грудня 1918 р. на загальнонімецькій конференції спартаківців і ліворадикалів була утворена Комуністична партія Німеччини.

СС – елітні охоронні підрозділи нацистської партії. Створені за розпорядженням А. Гітлера в 1925 р. В 1938 р. налічували близько 240 тис.

осіб. Ці підрозділи відіграли головну роль у винищенні політичних противників А. Гітлера під час «Ночі довгих ножів». В 1934 р. було створено спеціальні підрозділи СС для охорони концентраційних таборів («Мертва голова»).

Третій Рейх – офіційна нацистська назва режиму, що існував у Німеччині з січня 1933 до травня 1945 рр.

Тризонія – назва трьох окупаційних зон західних держав у Німеччині 1948-1949 рр. в об'єднаному окупаційному секторі було створено органи влади, верховний суд, загально земельний банк, відновлено діяльність демократичних політичних партій і профспілок.

Упродовж 1948-1949 рр. в об'єднаній західній зоні сформувався єдиний господарський ринок. У червні 1948 р. проведено грошову реформу, внаслідок якої замість райхсмарки запроваджено німецьку марку. Після рішень конференції в Лондоні з німецького питання 1948 р. і затвердження воєнними губернаторами США, Великобританії та Франції нової конституції ФРН (набула чинності 23 травня 1949 р.) на території Тризонії було сформовано органи державної влади ФРН.

Унтерменшен – термін, який ідеологи Третього Рейху використовували до «неповноцінних» слов'янських народів, євреїв, циган та ін.

Фольксдойчі – особи німецького походження, які жили поза територією Німеччини.

Фюрер – титул А. Гітлера, покликаний визначити його роль як вищого керівника нацистської партії та Третього Рейху. Термін вживався з 1920 р.

Хронологічна таблиця

1918 р.	У Німеччині соціал-демократ Ф. Шейдеман проголошує республіку, прагнучи попередити створення комуністичної республіки.
1919 р.	У м. Веймар почали роботу Установчі збори, вони розробили конституцію, яка отримала назву Веймарської. Солдати-добровольці припиняють повстання групи Спартак в Берліні. Німецькі представники підписують мирний договір (Версальський мир) в Дзеркальному залі Версальського палацу під Парижем. Заснування нацистської партії.
1920 р.	У Німеччині відбувся «Капповський путч».
1922 р.	Президентом Німеччини знов був обраний Ф. Еберт.
1923 р.	Організація «Чорний рейхсвер» здійснила спробу зробити державний переворот. «Мюнхенський путч». А. Гітлер та націонал-соціалісти в Мюнхені спробували здійснити державний переворот.
1924-1925 рр.	Урядова криза в країні (до 15 січня 1925 р.).
1925 р.	П. фон Гінденбург, колишній головнокомандуючий німецькими військами, був обраний президентом Німеччини.

- У Лондоні підписуються Локарнські договори.
- 1928 р. На парламентських виборах у Німеччині соціал-демократи збільшують число своїх представників з 131 до 153 депутатів і стають найбільшою фракцією, проте вони не отримали абсолютної більшості. Центристи отримали 62 місця, комуністи – 54, Національна партія – 73, Народна партія – 45 і націонал-соціалісти – 12 місць.
- 1931 р. Лідер нацистської партії А. Гітлер та лідер Німецької національної партії А. Гугенберг домовляються про співпрацю.
- 1932 р. А. Гітлер виступив на зустрічі з німецькими промисловими магнатами в «Клубі індустрії» зі знаменитою Дюсельдорською промовою. Головною темою став можливий прихід А. Гітлера до влади.
- Переобрання П. фон Гінденбурга президентом країни.
Парламентські вибори в країні.
- 1933 р. Нацистський уряд прийшов до влади.
Новим канцлером Німеччини призначений А. Гітлер.
А. Гітлер видав постанови «Проти зради німецькому народові» та «Про захист народу та держави», які надавали уряду право забороняти будь-які політичні заходи і видання.
У Берліні пожежа знищує будівлю рейхстагу – нацисти оголошують пожежу результатом змови комуністів і на цій підставі відміняють усі громадянські свободи і запроваджують цензуру преси.
Видано закон «Про усунення бідунів народу і держави», за яким встановлювалося, що закони можуть прийматися урядом і не узгоджуватися із конституцією.
Закон про додаткові повноваження фактично перетворює А. Гітлера на диктатора до квітня 1937 р.
Початок офіційного переслідування євреїв у Німеччині, що виражався в загальнонаціональному бойкоті магазинів та підприємств, що належали євреям, а також у відмові приймати на роботу фахівців-євреїв.
Німеччина вийшла з Ліги Націй і відізвала свою делегацію з конференції з роззброєння.
У країні були заборонені всі політичні партії крім нацистської – ухвалений Закон «Проти утворення нових партій».
Оприлюднення Закону «Про забезпечення єдності партії і держави».
- 1934 р. Ухвалення Закону про перевлаштування імперії.
Ухвалення Закону про ліквідацію рейхсверу.
«Ніч довгих ножів».
Після смерті президента П. фон Гінденбурга був ухвалений Закон «Про Верховного главу Німецької імперії», який фактично поєднав пости президента і канцлера. Після чого всі

- військові присягли на вірність А. Гітлеру як вождеві німецького народу.
- 1935 р. Німеччина відмовилась виконувати положення Версальського договору про демілітаризацію і ввела військову повинність. Видано Закон «Про захист німецької крові та честі».
- 1936 р. Створення у Німеччині молодіжної нацистської організації воєнізованого типу – «Гітлерюгенд».
- 1938 р. Аншлюс – німецькі війська увійшли на територію Австрії та проголошення, що остання увійшла до складу рейху. Так званий Берлінський путч – спроба генералів позбавити А. Гітлера влади. «Мюнхенська змова». «Кришталева ніч», «ніч розбитих вітрин» у Німеччині.
- 1939-1945 рр. Період Другої світової війни.
- 1945 р. Потсдамська (Берлінська) конференція.
- 1946 р. У Нюрнберзі завершився процес над керівниками нацистської Німеччини.
- 1948 р. Запровадження нової валюти – німецької марки, заснування державного банку.
- 1949 р. У Європі з'явилася нова держава Федеративна Республіка Німеччина (раніше Західна Німеччина) із столицею в Бонні (Західний Берлін виключений із складу нової держави, але вважається асоційованим із ним). У Східній Німеччині утворена Німецька Демократична Республіка.
- 1950 р. Західна Німеччина була прийнята в Раду Європи.
- 1953 р. Парламент Західної Німеччини схвалює боннську і паризьку угоди про утворення Європейського оборонного союзу. Берлінське повстання.
- 1955 р. ФРН увійшла до НАТО.
- 1957 р. Християнсько-демократичний союз на чолі з Аденауером виборів більшість на парламентських виборах у Західній Німеччині.
- 1961 р. Будівельники зі Східної Німеччини зводять Берлінську стіну, що оточила Західний Берлін.
- 1970 р. Західна Німеччина та СРСР підписують у Москві Договір про відмову від вживання сили при вирішенні міжнародних проблем. Західна Німеччина і Польща підписують Договір про визнання кордону по лінії Одер – Нейс
- 1972 Р. На парламентських виборах у Західній Німеччині з ще більшою перевагою перемагають соціал-демократи. Західна і Східна Німеччина підписують Договір про встановлення «добросусідських відносин».
- 1973 р. Західна Німеччина та Чехословаччина погоджуються анулювати Мюнхенські угоди 1938 р. і встановити дипломатичні

	відносини.
1989 р.	Керівництво Східної Німеччини оголошує про відкриття кордонів із Західною Німеччиною. Відкриття берлінської стіни.
1990 р.	Представники Східної і Західної Німеччини підписують Договір про об'єднання.
1991 р.	Введено в дію новий закон про статус іноземних громадян. Прийняття Бундестагом рішення про перенесення столиці із Бонна в Берлін
1992 р	Підписання ФРН Маастрихтських договорів (разом з іншими державами) про створення Європейського союзу (ЄС), економічного і валютного союзів.
1993 р.,	Звільнення з ув'язнення тяжко хворого Е. Хонеккера і від'їзд його до Чилі.
1995 р.,	Набирає чинності Шенгенська угода.
1999 р.	Участь ФРН у воєнних діях НАТО проти Югославії.
2000 р.	Набув чинності новий Закон «Про громадянство».
2003 р	Винесення урядом Г. Шредера на обговорення Бундестагом програмного документа «Агенда 2010»
2010 р.	Обрання К. Вульфа президентом ФРН.
2012 р.	Обрання Й. Гаука президентом ФРН.
2013 р.	Вибори вісімнадцятого Бундестагу ФРН, результатом яких стало утворення великої коаліції християнських демократів і соціал-демократів та формування третього уряду на чолі з федеральним канцлером А. Меркель.
2017 р.	Обрання Ф.-В. Штайнмайєра президентом ФРН

Контрольні питання

1. Яку максимальну кількість військ могла мати Німеччина за умовами Версальського мирного договору?
2. У якій праці А. Гітлер обґрунтував ідеї расової вищості німців?
3. У яких випадках нацистське законодавство забороняло укладення шлюбу?
4. З якою метою здійснювався «півний путч»?
5. Як вплинув на Німеччину початок Великої економічної депресії?
6. У чому відмінність Бізонії від Тризонії?
7. Чи входила нацистська Німеччина до Ліги Націй?
8. Який правовий статус мав Західний Берлін?
9. Які події відбулися в «Кришталеву ніч»?
10. У чому була суть політики уряду В. Брандта?
11. Назвіть основні політичні партії сучасної Німеччини.
12. Коли до влади в Німеччині прийшов уряд Г. Шредера?
13. Коли А. Меркель стала федеральним канцлером Німеччини?
14. В якому році ФРН підписала Маастрихтський договір?

15. В якому році Бундестаг ухвалив рішення про перенесення столиці із Бонна в Берлін?

16. В якому році на території ФРН було введено євро в якості єдиного засобу розрахунків.

17. В якому році Ф.-В. Штайнмайєр був обраний президентом ФРН?

18. Новий Закон «Про імміграцію» ФРН набув чинності в?

19. Назвіть основні положення Амстердамського договору 1997 р. щодо розширення компетенції ЄС у галузі соціальної, внутрішньої і екологічної політики.

20. В якому році Конституційний суд ФРН прийняв рішення щодо можливості використання Бундесверу за межами території ФРН і НАТО?

Список рекомендованих джерел

1. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 768 с.

2. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл / [Маймескулов Л.М., Тихоненков Д.А., Россіхін В.В., Власенко С.І.]. Харків : Право, 2011. 520 с.

3. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. юридичн. спеціал. вищ. закл. освіти. Харків : Право, 2001. 416 с.

Лекція № 7.

Тема: Держава і право Новітнього періоду

Мета: отримання знань про особливості розвитку держави і права США новітнього періоду. Проаналізувати та виділити характерні риси основних особливостей державно-правової системи США у новітній час.

План лекції

1. «Новий курс» Ф. Рузвельта.
2. Регулятивна функція держави у сфері соціально-економічних відносин.
3. Поправки до Конституції США.
4. Правова система США новітнього періоду.

Зміст лекції

Державне регулювання ринкових відносин в США. Двопартійна система США. Демократи і республіканці.

Основні зміни у державному ладі США. Принципи федералізму. Централізація влади. Конгрес та його постійні комітети. XIX, XXIV і XXVI поправки до Конституції. Закон про виборчі права 1965 р. Президент. Апарат Білого дому.

Мілітаризація державного апарату. Пентагон і ЦРУ. Структура поліцейського апарату. ФБР. Верховний Суд США.

Зміни в політичному режимі Сполучених Штатів після Другої світової війни.

Особливості соціально-економічного розвитку США Новітнього часу. «Новий курс» Ф. Рузвельта і його основні напрями. Взаємовідносини трьох гілок державної влади у другій половині XX ст. Зміни у соціальній структурі США впродовж другої половини XX ст.

Соціальне законодавство. Становище професійних спілок. Право на страйк. Закон Вагнера 1935 р. і Закон Тафта-Хартлі 1947 р. у США. Додатки до Конституції США в XX ст.

Федеральний закон та закони штатів. Цивільне, трудове та кримінальне право США.

Основні напрями державно-правового розвитку США в кінці XX – на початку XXI ст.

Термінологічний словник з теми

Американо-панамські договори 1903, 1936, 1955 рр. – міждержавні угоди США з Панамою. За договором 1903 р. США отримали навечно зону панамської території для спорудження та експлуатації Панамського каналу. Договори 1936 р. та 1955 р. уточнювали умови експлуатації каналу та його зони.

В'єтнамська війна 1964-1973 рр. – збройний конфлікт між Північним і Південним В'єтнамом, безпосередніми учасниками якого стали США та їх союзники. За рішенням конференції 1954 р. у Женеві Франція виводила свої збройні сили з Індокитаю, а на території В'єтнаму створювалися дві держави – Північний В'єтнам (комуністичний) і південний В'єтнам (антикомуністичний). З початку свого існування південно-в'єтнамський уряд змушений був вести боротьбу проти партизанських сил Північного В'єтнаму.

Велика депресія 1929-1933 рр. – рецесія світової економіки, що почалася в більшості міст в 1929 р. і закінчилася на початку 1933 р. Проте аж до 1939 р. світ виходив із депресії, тому 1930-і рр. в цілому вважаються періодом Великої депресії. Термін «Велика депресія» зазвичай вживається лише відносно кризи в США.

Вотергейтська справа – політичний скандал у США, який одержав назву від комплексу установ і будівель у Вашингтоні, де містився головний виборчий штаб Демократичної партії під час президентської виборчої кампанії 1972 р. п'ятеро осіб, найнятих Республіканським комітетом перевиборів президента, проникли у Вотергейт з електронним обладнанням для шпигунства і були затримані.

Розслідування справи показало, що в акції замішані високі урядові особи, представники адміністрації Білого дому. Було викрито існування спеціального фонду, що використовувався на фінансування неконституційних дій. У серпні 1974 р.

Верховний суд США змусив президента Р. Ніксона передати Конгресу магнітофонні записи його розмов із різними службовцями адміністрації. Записи підтвердили співучасть президента в спробах приховати цю справу. Перед загрозою імпічменту за перешкоду правосуддю та інші порушення Р. Ніксон подав у відставку.

З цього часу термін «Вотергейт» став символом серії нелегальних і неетичних акцій, пов'язаних з адміністрацією Р. Ніксона.

Доктрина Ейзенхауера – зовнішньополітична програма, озвучена президентом Д. Ейзенхауером в посланні Конгресу США 5 січня 1957 року. Згідно з цією доктриною, будь-яка країна може запросити економічну або військову допомогу в США, якщо вона піддається військовій агресії з боку іншої держави.

Д. Ейзенхауер підкреслив радянську загрозу в своїй доктрині, виражаючи готовність американських військ «забезпечувати і захищати територіальну цілісність і політичну незалежність країн, що потребують допомоги проти військової агресії будь-якої нації, контролюваної міжнародним комунізмом».

Доктрина Трумена – зовнішньополітична програма, висунута президентом США Г. Труменом після закінчення Другої світової війни. Публічно була озвучена 12 березня 1947 р. Основою доктрини була політика «стримування» стосовно СРСР в усьому світі.

Вона була спрямована на перегляд системи міжнародних відносини, які склалися за президента Ф. Рузвельта. Доктрина Трумена стала виразом боротьби США і їх прибічників за необхідну їм політико-економічну

однорідність світу. У розробці доктрини брали участь Дж. Кеннан, А. Даллес, Л. Хендерсон, Д. Ачесон та інші.

Ера прогресивізму – період в історії США (1890-ті – 1920-ті рр.), для якого характерна висока політична активність середнього класу і соціальних низів, що привела до масштабних соціальних і політичних реформ у країні.

Імперія зла – літературний вираз, який став політичним кліше завдяки президентові США Р. Рейгану і американським консервативним політичним колам.

У своєму виступі перед Національною асоціацією євангелістів США у Флориді 8 березня 1983 р. Р. Рейган охрестив СРСР «Імперією зла» (а також «центром Зла в сучасному світі») і оголосив своїм головним завданням боротьбу з ним.

Імпічмент – процедура судового звинувачення, в тому числі і кримінального, осіб муніципального або державного виконання, чиновників, аж до глави держави, з подальшим їх усуненням із посади. Звинувачення в процесі імпічменту як правило викриває особу в актах, здійснених незаконно, тобто у свідомому правопорушенні, незалежно від зловживання посадовими повноваженнями.

За всю історію США два президенти були представлені до імпічменту Палатою представників, але виправдані потім Сенатом, де звинувачення не набрало необхідні 2/3 голосів: Е. Джонсон в 1868 р. (справа про незаконну відставку військового міністра) та Б. Клінтон в 1998-1999 рр. (справа про лжесвідчення і перешкоду правосуддю).

В 1974 р. президент Р. Ніксон, також був представлений до імпічменту в «справі Вотергейту» Палатою представників, пішов у відставку, перш ніж питання було розглянуте Сенатом (швидше за все, вирок був би звинувачувальним), що дозволило його наступникові Дж. Форду помилувати попередника.

Інтервенція – військове втручання ззовні в справи незалежної держави з метою насильницької зміни його політичного статусу.

Ленд-ліз – державна програма, за якою США передавали своїм союзникам в роки Другої світової війни боєприпаси, техніку, продовольство і стратегічну сировину, включаючи нафтопродукти.

Новий курс – назва економічної політики адміністрації Ф. Рузвельта, яка проводилася, починаючи з 1933 р. з метою виходу з масштабної економічної кризи (Велика депресія), що охопила США впродовж 1929-1933 рр. Назва «Новий курс» походить від назви політики президента США у 1901-1909 рр. Т. Рузвельта «чесний курс».

«Новий курс» Ф. Рузвельта продовжував політику низки президентів ери прогресивізму (Т. Рузвельта, Г. Тафта, В. Вільсона), які послідовно підсилювали участь держави в економічній діяльності країни.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація, створена для підтримки і зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку співпраці між державами. Статут ООН був затверджений на конференції в Сан-

Франциско, яка проходила з квітня по червень 1945 р. Статут ООН був підписаний 26 червня 1945 р. представниками 51 держави.

Політична коректність – практика прямої або опосередкованої заборони на вживання слів і виразів, що вважаються образливими для певних соціальних груп, що виділяються за ознакою раси, статі, віку, віросповідання, сексуальної орієнтації тощо.

Расизм – сукупність переконань, в основі яких лежать положення про фізичну і розумову нерівноцінність людських рас і про вирішальний вплив расових відмінностей на історію і культуру.

Рейганоміка – курс економічної політики американського уряду впродовж 1981-1989 рр. в період президентства Р. Рейгана. Пов'язаний з приходом до влади в США консервативно налагоджених сил республіканської партії, підйомом так званої неоконсервативної хвилі в багатьох розвинених країнах Заходу.

Теоретичною основою «рейганоміки» стала економічна теорія пропозиції. Практичним виходом стало перенесення акцентів з регулювання попиту на товари і послуги на стимулювання їх виробництва. Необхідність дати простір інвестиційним і інноваційним процесам, зниження витрат, збільшення заощаджень і накопичення приватного капіталу вимагали значних податкових реформ.

Основними пунктами «рейганоміки» стали: уповільнення зростання урядових витрат, скорочення податків, скорочення втручання держави в економіку, зниження інфляції шляхом скорочення грошової маси.

Розстріл у Кентському університеті 1970 р. – трагічна подія в м. Кент, штат Огайо (США), в ході антивоєнних демонстрацій періоду війни у В'єтнамі. 4 травня 1970 р. студенти Кентського університету влаштували акцію протесту проти вторгнення американських і південно-в'єтнамських військ до Камбоджі. Влада оголосила про відміну мітингу.

До університету прибув підрозділ Національної гвардії Огайо, що мав наказ розігнати демонстрантів. З невідомих причин гвардійці відкрили вогонь по натовпу, внаслідок чого загинуло 4 і було поранено 9 студентів.

Холодна війна 1946-1991 рр. – глобальна геополітична, військова, економічна і ідеологічна конфронтація між СРСР і його союзниками, з одного боку, та США і їх союзниками – з іншою, що тривала з 1946 по 1991 рр. (45 років).

Хронологічна таблиця

1916 р.	Президент США В. Вільсон направляє всім учасникам війни в Європі ноту з пропозицією розпочати мирні переговори.
1917 р.	Прийнято XVIII-ої поправку до Конституції США («сухий закон»), яка вступила в дію з 1920 р.
1920 р.	Надання жінкам виборчих прав.
1921 р.	У Гардінг офіційно проголошений двадцять дев'ятим президентом США.

- США, Британська імперія, Франція і Японія підписують у Вашингтоні Договір про взаємне визнання прав на володіння островами в Тихому океані. США при здійсненні своєї політики в цьому регіоні зобов'язувалися консультуватися з питань, що торкалися інтересів інших учасників договору.
- 1922 р. Президент США У. Гардінг віддав розпорядження повернути на батьківщину всі американські війська, що знаходилися в Рейнській зоні.
- 1923 р. США заявляють про визнання уряди Мексики.
- 1924 р. Між США та Англією підписана конвенція, згідно якої США мали право зупиняти і оглядати кораблі на предмет порушення «сухого закону». Британським кораблям дозволено входити в американські порти і покидати їх, маючи на борту алкогольні напої.
- Обрання президентом К. Куліджа (скорочення еміграційних квот, наступ на профспілки).
- 1926 р. Законодавчі збори Філіппін оголосили про проведення плебісциту з питання проголошення незалежності, але губернатор (призначений США) наклав вето на це рішення.
- 1927 р. США встановлюють прямі дипломатичні відносини з Канадою (минувши Великобританію).
- 1928 р. На президентських виборах у США перемогу отримав республіканець Г. Гувер.
- 1930 р. У США опублікований Меморандум 1928 р. Р. Кларка про «доктрину Монро».
- 1932 р. На президентських виборах в США перемогу здобув Ф. Рузвельт.
- 1933 р. Президент Ф. Рузвельт призначив на 9 березня спеціальне засідання конгресу і оголосив про закриття всіх банків з 6 по 9 березня 1933 р.
- Накладена заборона на вивіз золота, срібла, паперових грошей з країни.
- Прийняття нового закону про банки (потужні банки отримали державну підтримку, а слабкі – ліквідовані).
- Скасований вільний обіг золотої валюти.
- У країні почалися перетворення в рамках «Нового курсу» Ф. Рузвельта – був ухвалений Закон про поліпшення стану в сільському господарстві.
- Ратифікація XXI-ої поправки до Конституції США, яка відміняла «сухий закон».
- Прийняття закону про федеральну службу зайнятості.
- Уведення «кодексу чесної конкуренції».
- 1935 р. У США в рамках «Нового курсу» Ф. Рузвельта був ухвалений Закон Вагнера (легалізація діяльності профспілок на загальнофедеральному рівні, відмінено кримінальну відповідальність за

їх створення, за участь у законних страйках, покладено на підприємців обов'язок приймати на роботу лише тих, хто входить до профспілки).

Прийняття Закону про соціальне страхування.

- 1937 р. У США президент Ф. Рузвельт знов запровадив у дію Закон про нейтралітет, що забороняв постачання зброї до Іспанії.
- 1938 р. Прийняття Закону про справедливий найм робочої сили (зафіксував максимальну тривалість робочого часу для окремих категорій працюючих і розміри мінімальної зарплати).
- 1939 р. США оголосили про свій нейтралітет у європейській війні.
- 1940 р. На президентських виборах у США демократ Ф. Рузвельт уперше в історії країни був переобраний на третій строк.
Ухвалення закону Сміта (закон про реєстрацію іноземців).
Ухвалення закону про обов'язкову військову службу.
- 1941 р. Японська авіація здійснила напад на американську військово-морську базу в Перл-Харборі.
- 1943 р. Ухвалення антистрайкового закону Сміта-Коннеллі про врегулювання трудових конфліктів у військовій промисловості.
- 1945 р. Президент Г. Трумен звернувся до Конгресу з посланням щодо необхідності вирішення соціальних проблем: розширити страхування з безробіття, підвищити мінімальну зарплату, забезпечити повну зайнятість, будувати дешеве житло для малозабезпечених, боротися з проявами расизму (але Конгрес за 1945-1946 рр. не прийняв жодного із запропонованих президентом законопроектів).
- 1946 р. Прийнято Закон про зайнятість, який зобов'язував Президента щорічно інформувати Конгрес про стан економіки.
- 1947 р. Проголошення «плану Маршалла», який передбачав відновлення і розвиток Європи після Другої світової війни шляхом надання їй економічної допомоги.
Ухвалення закону Тафта-Хартлі (закон про регулювання трудових відносин).
Ухвалення закону про національну безпеку. Створення Центрального розвідувального управління (ЦРУ).
Участь США в підписанні Міжамериканського договору про взаємну допомогу (так званий пакт Ріо-де-Жанейро).
- 1948 р. Створення Організації американських держав (ОАД).
- 1949 р. Створення Організації Північноатлантичного договору (НАТО).
- 1950-1953 рр. Військова агресія США в Кореї.
- 1950 р. Ухвалення закону Маккарена-Вуда (закон про внутрішню безпеку)
- 1951 р. Ратифікація XXII-ої поправки до Конституції про обрання президента не більше ніж на два терміни.
Підписання мирного договору з Японією і укладення американо-японського «договору безпеки».

- Ухвалення закону про взаємне забезпечення безпеки.
- Ухвалення закону Беттла (закон про контроль над допомогою з метою взаємної оборони).
- 1952 р. Ухвалення закону Маккарена-Уолтера (закон про імміграцію та громадянство).
- Перше випробування водневої бомби.
- 1954 р. Організація США озброєної інтервенції найманців проти Гватемали.
- Ухвалення закону Браунелла-Батлера або Хемфрі-Батлера (закон про контроль над комуністичною діяльністю).
- 1955 р. Женевська нарада глав урядів СРСР, США, Англії і Франції.
- 1957 р. Ухвалення закону про громадянські права.
- Виступ расистів в Літл-Році (Арканзас), спрямований проти відвідування неграми шкіл для білих.
- 1960 р. Підписання американо-японського договору про взаємну співпрацю і безпеку.
- 1961 р. Розрив США дипломатичних відносин з Кубою.
- Заява президента Д. Кенеді про створення «Корпусу миру».
- Проголошення економічної програми для Латинської Америки «Союз заради прогресу».
- Ратифікація XXIII-ої поправки до Конституції про надання права голосу на виборах президента мешканцям округу Колумбія.
- Військове вторгнення в затоку Кочінос (Куба) підготовлених у США загонів кубинських контрреволюціонерів.
- 1962 р. Карибська криза.
- 1963 р. Масові демонстрації негритянського населення в Бірмінгемі (Алабама).
- Масовий похід робітників на Вашингтон з вимогою расової рівності в працевлаштуванні і ліквідації безробіття.
- Убивство президента Дж. Ф. Кеннеді.
- 1964 р. Президент Л. Джонсон проголосив початок «війни з бідністю».
- Ратифікація XXIV-ої поправки до Конституції про відміну виборчого податку на федеральних виборах.
- Ухвалення закону про громадянські права.
- Прийняття Конгресом США «тонкінської резолюції», яка поклала початок відкритої агресії США проти В'єтнаму.
- 1965 р. Американська військова інтервенція в Домініканську республіку.
- Ухвалення закону про виборчі права.
- Ухвалення закону про імміграцію.
- 1967 р. Ратифікація XXV-ої поправки до Конституції про порядок спадкоємності в заміщенні посад президента і віце-президента.
- Бурхливе піднесення негритянського руху.
- Антивоєнний «похід на Пентагон».

- 1968 р. Обрання президентом Р. Ніксона.
Похід бідняків на Вашингтон.
Убивство М.Л. Кінга.
Озброєні виступи в негритянських гетто.
Ухвалення закону про громадянські права.
Замах на сенатора Р. Кеннеді (помер 6 червня).
- 1969 р. Загальнонаціональний день протесту проти війни у В'єтнамі.
Загальнонаціональна маніфестація проти війни у В'єтнамі.
- 1970 р. Початок вторгнення озброєних сил США і сайгонських військ на територію Камбоджі.
Розстріл студентів Кентського університету.
- 1971 р. Вторгнення сайгонських і американських озброєних сил до Лаосу.
Ратифікація XXVI-ої поправки до Конституції про зниження вікового виборчого цензу до 18 років.
Уряд Р. Ніксона проголосив «нову економічну політику» і здійснив низку надзвичайних заходів для приборкання інфляції і стабілізації економічної ситуації в країні (зупинив ріст зарплати, підвищив імпорتنі мита, провів девальвацію долара).
- 1972 р. «Вотергейтська справа».
- 1973 р. Підписання в Парижі Угоди про припинення війни і відновленні миру у В'єтнамі.
- 1975 р. Підписання Завершального акту Наради з безпеки і співпраці у Європі (Гельсінкі).
Президент США Дж. Форд проголосив Тихоокеанську доктрину, яка підтверджувала намір США зміцнювати воєнно-політичне й економічне співробітництво з низкою країн Азії, зокрема з Японією як стратегічним партнером, нормалізувати відносини з КНР, сприяти розвитку економічного співробітництва між країнами тихоокеанського басейну.
- 1977 р. Підписання нових договорів між США і Панамою про статус і нейтралітет каналу.
- 1978 р. Президент Дж. Картер заявив про відмову США від виробництва нейтронної бомби.
Прийняття Закону «Про етику».
- 1981 р. Оголошення президентом Р. Рейганом «програми модернізації стратегічних озброєнь».
- 1982 р. Директива Р. Рейгана про національну космічну політику (про розробку потенціалу протисупутникових систем).
- 1983 р. Проголошення Р. Рейганом «стратегічної оборонної ініціативи» (СОІ).
Озброєна інтервенція США проти Гренади.
- 1986 р. Бомбардування американською авіацією лівійських міст.
Прийняття Закону «Про оподаткування».
- 1991 р. Війна в Персидській затоці.

	Президент Дж. Г. Буш підписав Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1).
1993-2001 рр.	Президентство Б. Клінтона.
1995 р.	Дейтонські угоди.
1999 р.	«Гуманітарна інтервенція» проти Югославії.
2001-2009 рр.	Президентство Дж. У. Буша.
2001 р.	Терористичний акт 11 вересня. Початок антитерористичної операції в Афганістані.
2006 р.	Демократи приходять до влади в обох палатах Конгресу.
2007. р.	Демократ Н. Пелосі стала першою жінкою спікером Палати представників США.
2009 р.	Інавгурація Б. Обама, першого президента-афроамериканця в історії США.
2014 р.	«Кубинська відлига». Президент США Б. Обама та глава Куби Р. Кастро оголосили про відновлення дипломатичних відносин між країнами.
2015 р.	На всій території США узаконено одностатеві шлюби. Республіканці приходять до влади в обох палатах Конгресу.
2017 р.	Інавгурація президента США Д. Трампа.
2020 р.	Антирасистські протести в США.
2021 р.	Обрання президентом Дж. Байдена.

Контрольні питання

1. У чому проявилось посилення президентської влади в США у XX ст.?
2. Що собою представляє «кабінет» президента США?
3. Розкажіть про склад управлінського апарату Білого дому.
4. У чому проявилось посилення контрольних та регулятивних функцій держави під час Першої Світової війни?
5. Розкрийте поняття «сухий закон»?
6. Яка головна причина великої депресії (економічної кризи) в США?
7. У чому полягали основні напрямки «Нового курсу» президента Ф. Рузвельта?
8. Які основні повноваження мав Конгрес США в першій половині XX ст.?
9. Яка система судочинства склалася в США в першій половині XX ст.?
10. Якою була політика американського уряду щодо місцевої компартії в період «холодної війни»?
11. У чому полягав зміст та значення реформ адміністрацій Дж. Кеннеді та Л. Джонсона в соціально-економічному житті?
12. У чому суть «Вотергейтської справи»?
13. Розкажіть про розподіл кримінального законодавства США на федеральне і законодавство штатів.
14. Охарактеризуйте джерела права американського законодавства в другій половині XX – на початку XXI ст.

15. Охарактеризуйте основні положення «Закону про громадянські права» 1964 р.
16. Скільки штатів входять до складу США?
17. Що таке договірне право в США?
18. Коли розпочалася війна у Перській затоці?
19. Розкрийте основні положення Закону «Про пошану шлюбу» 2022 р.?
20. Розкрий суть «Поправки Джексона – Веніка» 1974 р.

Список рекомендованих джерел

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
2. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. юридичн. спеціал. вищ. закл. освіти. Харків: Право, 2001. 416 с.
3. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Каравела» ; Львів : «Новий Світ», «Магнолія плюс», 2003. 480 с.

РОЗДІЛ 5. ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1.

Тема: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу

Мета: систематизувати та поглибити знання за темою про головні особливості рабовласницької держави та права. Розглянути процес виникнення рабовласницьких держав та формування правої системи на прикладі стародавніх цивілізацій Індії та Китаю; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно.

Термінологічний словник: брахмани, вайші, ван, варни, Веди, гексаграми, дафу, Закони Ману, кшатрії, лічжен, магараджа, піктограми, раджа, скапулімантія, сорорат, сянь, триграми, фулао, хунну, чандолії, чжоу, чжухоу, ші, шудри, шужень.

Література: [1; 3; 9]

Перелік питань семінару

1. Виникнення та загальні закономірності становлення й розвитку рабовласницької держави і права.
2. Види рабовласницьких держав. Основні риси рабовласницького права та держави.
3. Історія держави і права Стародавньої Індії.
4. Історія держави і права Стародавнього Китаю.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Визначення понять «держава» і «право». Виникнення держави і права – закономірний наслідок розвитку людського суспільства (розклад первіснообщинного ладу, формування соціально-економічних класів з протилежними інтересами, потреба у створенні держави і права).

Друге питання. Загальна характеристика поняття «Стародавній Схід». Поняття «Стародавній Схід» у працях античних авторів. Визначення поняття «Стародавній Схід» сучасними вченими. Причини формування перших держав в південно-західній Азії та північно-східній Африці (поява рабства, приватної власності, майнової нерівності, розклад первіснообщинного ладу). Спільні риси та особливості держав Стародавнього Сходу.

Збереження суттєвих пережитків первіснообщинного ладу. Відсутність на перших етапах державотворення приватної власності. Наявність колективного рабоволодіння (храми, общини). Патріархальний характер рабства. Деспотична форма правління.

Третє питання. Джерела та періодизації історії держави і права Стародавньої Індії. Писемні пам'ятки, Веди, Сутри, Шастри, «Рамаяна», «Махабхарата». Повідомлення іноземних авторів (Скілак, Плутарх, Страбон, Діодор та ін.). Пам'ятки матеріальної культури. Фольклор.

Періодизація:

1. Індський період (Хараппський, Доведійський (XXIII-XVIII ст. до н.е.);
2. Ведійський період (XVIII-VII ст. до н.е.);
3. Буддійський (VI-III ст. до н.е.).
4. Класичний період (II ст. до н.е. – V ст. н.е.).

Історичні умови виникнення та розвитку класового суспільства й держави в Стародавній Індії за доби хараппської та ведичної цивілізацій. II тис. до н.е. – завоювання Індії аріями. Міста Куру, Панчала, Кошала, Магатха та ін.

Суспільний лад Стародавньої Індії та його особливості. Брахмани. Кшатрії. Вайш'ї. Шудри. Становище чандаліїв та паріїв.

Державний устрій Стародавньої Індії магадхсько-маурійської доби. Маур'я (321-297 рр. до н.е.). Ашока (272-232 рр. до н.е.). Царі (радкі), князі (мажараджи). Відомства: фінансове, військове, громадських робіт. Рада (матринаришад). Радники царя (мантрини і махаматри). Військова рада. Місцеві органи управління: царевичі, окружні начальники, старости, ради старійшин. Урядовці-контролери. Царські інформатори.

Джерела права. Загальна характеристика: Закони Ману, Гаутама, Нарада, Артхашастра. Право власності. Особливості староіндійського зобов'язального права. Шлюбно-сімейне та спадкове право. Кримінальне право та процес.

Четверте питання. Джерела інформації про Стародавній Китай. Писемні пам'ятки (наукові трактати, історичні твори, юридичні тексти, закони царства Цінь, «Історичні записки» Сима Цяня. Матеріали археологічних розкопок.

Характеристика природних умов та населення Стародавнього Китаю. Тянься («Піднебесна»), Чжун-Го («Серединне царство»), Чжун-Хуа («Серединна квітуча»).

Періодизація історії.

1. Династія Ся (XXIII- XVIII ст. до н.е.).
2. Династія Шан-Інь (XVIII-XII ст. до н.е.).
3. Династія Чжоу (XII-III ст. до н.е.).
 - 3.1. Західне Чжоу (XII-VIII ст. до н.е.).
 - 3.2. Східне Чжоу (VIII-III ст. до н.е.).
4. Імперія Цінь (221-206 рр. до н.е.).
5. Імперія Хань (206-220 рр. до н.е.).
 - 5.1. Західна Хань (206 р. до н.е. – 25 р. н.е.).
 - 5.2. Східна Хань (25–220 рр. н.е.).

Характеристика держави Шан-Інь та Чжоу (Західної та Східної). Цар «Ван» – «син неба». Чжухоу. Дафу. Ші. Шужень. Реформи Шан Яна (359-348 рр. до н.е.) – радник Сяо Гуна.

Характеристика давньої китайської імперії Цінь. Цінь Шихуан. Велика Китайська стіна. Ху Хай.

Характеристика імперії Хань (Західної та Східної). Лю-Бан – 202 р. до н.е. У Ді – «Великий шовковий шлях». Ван Ман. Повстання «червонобрових» 23 р. н.е. Повстання «жовтих пов'язок» 184 р. н.е. Розпад Стародавнього Китаю на царства Вей, Шу, У (220 р. н.е.).

Джерела та характерні риси права Стародавнього Китаю. Джерела права: Кримінальний кодекс Х т.. до н.е., «Книга законів царства Вей» (автор – Лі Куй) – V-IV т.. до н.е. Перша кодифікація китайського права (193 р. н.е.). Кримінальне право і система покарань (п'ятичленна). Шлюбно-сімейне право (багатоженство, сорорат, повна безправність жінки). Регулювання майнових відносин. Судовий процес (змагальний, з елементами розшуку).

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Загальна характеристика держав Стародавнього Сходу.
2. Загальна характеристика права Стародавнього Сходу.
3. Особливості утворення перших держав.
4. Особливості рабовласницьких відносин на території держав Стародавнього Сходу.
5. Особливості рабовласницьких відносин у Античному світі.
6. Державний устрій Стародавньої Індії.
7. Правова система Стародавньої Індії.
8. Державний устрій Стародавнього Китаю.
9. Правова система Стародавнього Китаю.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. Як в історичні та юридичні науки тлумачать поняття «Стародавній Схід» та «Античний світ»?
2. У чому полягають відмінності державного механізму Східної та Західної цивілізацій?
3. У чому полягають відмінності правових відносин Східної та Західної цивілізацій?
4. Чим зумовлювалася необхідність запровадження в перших державах світу деспотичних форм правління?
5. Назвіть основні тези концепції виникнення держави Томаса Мальтуса.
6. Назвіть автора твору «Східний деспотизм: порівняльне дослідження тоталітарної влади».
7. Кому належить вираз «Історія – це кладовище аристократії»?
8. Які варни виділяли у давньоіндійському суспільстві?
9. Які види власності були відомі у Стародавній Індії?
10. Які способи укладання шлюбу згадуються у давніх індійських текстах?
11. Поясніть суть терміну «скапулімантія».
12. Давньоіндійську історію прийнято поділяти на періоди?
13. Історію держави і права Стародавнього Китаю прийнято поділяти на періоди?

14. Які види договорів були відомі у Стародавньому Китаї?
15. В Уложенні Му-вана розрізняють п'ять основних видів покарань – це:

Продовжте думку

1. Серед внутрішніх функцій давньосхідних держав можна виділити:
2. Серед зовнішніх функцій давньосхідних держав можна виділити:
3. Основою східної деспотії було....
4. Найчисленніша варна у Стародавній Індії –
5. У Законах Ману передбачено ... підстав судового розгляду.

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. Існування протоіндійської цивілізації або Хараппської культури датовано:	
2. Буддистський період історії Стародавньої Індії датований:	
3. «Класична епоха» історії Стародавньої Індії датована:	
4. Індійська імперія Гуптів існувала у:	
5. Складання «Законів Ману» відбулося у:	
6. Період Шань-Інь Стародавнього Китаю датований:	
7. Період Західного Чжоу Стародавнього Китаю датований:	
8. Період Східного Чжоу Стародавнього Китаю датований:	
9. Складання «Книги законів китайського Царства Вей» відбулося у:	
10. Існування китайської династії Цінь відносять:	
11. Китайська династія Хань існувала у:	
12. Реформи китайського імператора Ван Мана, засновника «Оновленої імперії» відбулися в:	

Семінарське заняття № 2.

Тема: Держава і право Античного світу

Мета: систематизувати та поглибити знання за темою історія держави і права Стародавньої Греції; поглибити знання про афінську державу та право; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно.

Термінологічний словник: агора, ареопаг, архонт, базилевс, буле, гелієя, геомори, деміурги, демос, евпатриди, метеки, олігархія, остракізм, полемарх, синойкізм, сисахфії.

Література: [1; 6; 9]

Перелік питань семінару

1. Зародження грецької державності. Утворення Афінської держави.
2. Реформи Тезея. Реформи Солона. Реформи Клісфена.
3. Суспільний та державний лад періоду демократії.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Особливість античних держав, їх відмінність від давньосхідних держав. Стародавній Схід (ядро виникнення державності – територіальна земельна община). Греція – основа держави – полісна система.

Джерела історії давньогрецької держави і права. Гомер («Іліада», «Одіссея»). Праці Ксенофонта, Геродота, Платона. Правові пам'ятки: Аристотель («Про найдавніший державний лад Афін», «Про реформи Клісфена»), Плутарх («Про реформи Солона», «Закони Драконта», судові промови Демосфена та ін.

Хронологія давньогрецької цивілізації:

1. Гомерівський період (XI-IX ст. до н.е.).
2. Архаїчна Греція (VIII-VI ст. до н.е.).
3. Класична Греція (V-IV ст. до н.е.).
4. Елліністичний період (кінець IV ст. – 30-ті рр. до н.е.).

Органи влади гомерівської Греції. Рада старійшин (буле). Народні збори (агора). Вождь (базилевс). Грецький поліс. Характерні ознаки держави поліса: антична форма власності на землю, наявність трьох прошарків населення (громадяни, іноземці, раби), політична рівноправність громадян, залежність громадян від державних структур, поєднання безпосередньої та представницької демократії. Виникнення держави в Афінах. Гомерівська Греція, Виникнення міст-полісів, утворення Афінської держави (VIII ст. до н.е.).

Друге питання. Реформи Тезея. Закони Драконта. Реформи Тезея – об'єднання чотирьох філ в один народ (евпатриди, геомори, деміурги) – VII ст. до н.е. Закони Драконта 621 р. до н.е. Реформи Солона (594 р. до н.е.). Реформи

Пісістрата (560-527 рр. до н.е.). Реформи Клісфена (509 р. до н.е.). Реформи Ефіальта (462 р. до н.е.) та реформи Перікла (444-429 рр. до н.е.).

Третє питання. Суспільний та державний лад Афін. Суспільний лад: громадяни (з 18 років), з 20 років – участь у виборах. Метеки (іноземці). Вільновідпущеники. Раби.

Державний лад: 1. Народні збори (агора) – 6-8 тис. чоловік, 4 рази на місяць. 2. Буле (рада п'ятисот). 3. Колегія архонтів (1, 9, 40 осіб). Епонім, Базилевс, Полемарх. 4. Колегія стратегів (10 осіб). 5. Колегія одинадцяти. 6. Ареопаг. Закон Ефіальта (462 р. до н.е.) – позбавлення ареопага політичних прав.

Причини занепаду Афінської державності: греко-перські війни; Пелопоннеська війна; піднесення та агресія Македонії.

Джерела та загальні риси афінського права: джерела права (звичаєве право, закони Драконта, судові промови Демосфена, Лізія, праці Плутарха, Арістотеля, Ксенофонта, Платона, Геродота та ін.). Зобов'язальне право (договори: купівлі-продажу, позики, найму, зберігання (поклажі), товариства та ін.). Спадкове право (закон і заповіт). Право власності (V ст. до н.е. – первинний і похідний спосіб набуття власності). Шлюбно-сімейне право (шлюбний вік: чоловіки – 18 років, жінки – 14 років, договір купівлі, згодом – укладення шлюбу в суді або органах влади). Кримінальне право та процес (злочин – «дія, яка спричинила будь-які негативні наслідки»). Логографи та оратори. Клепсида. Приватний і державний процеси.

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Особливості розвитку грецьких полісів у Гомерівський період.
2. Особливості розвитку грецьких полісів у Елліністичний період.
3. Особливості розвитку грецьких полісів у Класичний період.
4. Реформи Тезея та Солона.
5. Реформаторська діяльність Драконта та Клісфена.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. Як називалися перші форми державності у Стародавній Греції?
2. Назвіть основні міста-поліси Стародавньої Греції.
3. До кого в Афінській державі застосовували остракізм?
4. Назвіть державного діяча Афін, який був одним із семи мудреців.
5. Проаналізуйте специфіку зовнішньої політики Афін.
6. Що означало накладення атимії?
7. Виконання літургій передбачало...
8. Які права мала жінка-афінянка?
9. Які групи рабів існували в Афінах?
10. На який термін обирали державних службовців?
11. Автор епічних поем «Іліада» та «Одіссея»?
12. «Золоте століття Афін» – це період правління

13. Цензова реформа Солона була спрямована на?
14. До категорії негромадян у Стародавніх Афінах відносилися?
15. Припинення шлюбу за афінським правом передбачалося у разі?

Продовжте думку

1. Передумовами для об'єднання племен Аттики під єдиною владою стали:
2. Призначення магістрів на посади в Стародавніх Афінах здійснювалося на принципах:
3. Відмінною рисою в реалізації принципу колегіальності в роботі афінських магістратів було:
4. Особливість правового положення жінки в Стародавніх Афінах полягала в тому, що:
5. Афінське право розрізняло такі види злочинів:
6. Скасування боргів афінських громадян за законами Солона мало назву:
7. Поліцейська служба в Афінах була непрестижною, тому її несли переважно:
8. Судовий процес в Афінах за стороною, яка порушила справу, поділявся на два види:
9. Родова знать Аттики мала назву:
10. Афінське право розрізняло зобов'язання з:

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. «Темні століття» в історії Стародавньої Греції датовані:	
2. Закони Драконта встановили панування аристократії в:	
3. Економічні та політичні реформи Солона були проведені:	
4. Період тиранії Пісістрата в Афінах датований	
5. Реформи Клісфена відбулися в:	
6. Період греко-перських воєн датований:	
7. Скасування виборності колегії архонтів та посилення впливу колегії стратегів відбулося в:	
8. Афінський морський союз був створений в:	
9. Правління Перікла в Афінах датоване:	
10. Римське завоювання Греції відбулося в:	
11. Пелопоннеська війна між Спартою та Афінами тривала у:	
12. Реформи Тезея відбулися в:	

Семінарське заняття № 3.

Тема: Держава і право доби феодалізму

Мета: систематизувати та поглибити знання за темою історія держави і права доби феодалізму на прикладі середньовічної Англії; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно.

Термінологічний словник: Велика Хартія вольностей, відробіткова рента, вітенагемот, гереф, глафорд, глафордат, грошова рента, елдормен, ерли, керли, Кларендонські конституції, комендація, лети, маноріальні суди, продуктова рента, сокмен, тени, феодалізм, фригольд, шериф.

Література: [1; 9; 11]

Перелік питань семінару

1. Становлення та розвиток англосаксонської ранньофеодальної монархії.
2. Розвиток Англії у період сеньйоріальної та станово-представницької монархій.
3. Велика Хартія вольностей та її значення для розвитку англійської феодальної держави.
4. Англія у добу абсолютної монархії.
5. Англійське право доби феодалізму.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Історичні обставини утворення англійської держави. Суспільний лад та державний устрій в англосаксонський період. Завоювання Британії саксами, готами та тюрингами (449 р.). Утворення єдиного королівства на чолі з Екбертом (829 р.). Ерли (англосаксонська знать). Лети (напівзалежні кельти). «Правда Етельберга» (VII ст.). Закони Етельстана (940 р.). Державна влада: король, рада (вітенгемот). Елдормени.

Нормандське завоювання. Реформи Вільгельма Завойовника, Генріха I та Генріха II Плантагенета. Вільгельм Завойовник (1066 р.) «Книга страшного суду» (1086 р.).

Сокмени – вільні селяни. Віллани – кріпаки. Генріх I (1100-1135 рр.). Королівська рада (судді, юстиціарій, канцлер, скарбник, великі землевласники). Генріх II Плантагенет (1154-1189 рр.). Судова реформа.

Загальне право. Реформа кримінального законодавства (Кларендонська ассіза). Конфлікт Генріха II з Томасом Бекетом (1170 р.). Військова реформа.

Друге питання. Суспільний лад та державний устрій в період станово-представницької монархії. Перший британський парламент (1258 р.). Рада баронів в Оксфорді («скажений парламент»). Оксфордські провізії. 1272 р. – Весмістерський парламент.

1295 р. – «Зразковий парламент» (барони, рицарі, міщани, духовенство). Дві палати (лордів та общин). Повноваження Парламенту: бюджет, збір податків, контроль за витрачанням коштів. 1322 р. – Парламент – вищий законодавчий орган.

Суспільний лад: аристократія, джентрі (середнє та дрібне дворянство), віллани (селяни).

Державний лад: король, королівська рада (канцлер, керівник канцелярії, королівський камергер та ін.). Управління в графствах – шериф, в містах – мер.

Третє питання. Велика Хартія Вольностей 1215 р. та її історична роль у конституційному розвитку Англії. Іоан Безземельний (1199-1216 рр.). Поразка у війні з Францією. Конфлікт короля з Папою Римським Інокентієм III. Війна баронів проти короля (весна 1215 р.).

«Велика Хартія Вольностей» (15.06.1215 р.): 68 статей (30 – інтереси баронів, 7 – лицарства, 3 – міщан). Створення комітету баронів (25 осіб) – контроль за виконанням Хартії. Перегляд Хартії за часів правління наступників Іоана Безземельного. «Велика Хартія Вольностей» 1215 р. – перший документ конституційного значення в Англії.

Четверте питання. Характеристика державного розвитку Англії в період абсолютизму. Столітня війна (1337-1453 рр.).

Війна Червоної та Білої троянд (1455-1485 рр.).

Прихід до влади Генріха VII Тюдора (1485-1509 рр.). Створення Суду Зоряної палати (1487-1641 рр.). Генріх VIII (1509-1547 рр.). Заснування англіканської церкви. Правління Едуарда I, Марії I, Єлизавети I.

Державний лад: король, таємна рада (лорд-канцлер, лорд-скарбник, лорд-зберігач печатки, лорд-адмірал та ін.).

«Зоряна палата» – надзвичайний суд в кримінальних та цивільних справах. Міліція на чолі з лорд-лейтенантами. Приход (збори прихожан, начальник приходу, старости, мирові судді).

П'яте питання. Правова система Англії у 1066-1484 рр.: джерела (звичаєве право, судові рішення). Право власності.

Сімейне і спадкове право. Кримінальне право (злочини: зрада; тяжкі кримінальні злочини; менш тяжкі кримінальні злочини (тризни, фелонії, місдімінор). Судоустрій і судочинство (змагально-звинувачувальний процес). Правозахисники (баристери, соліситори – XII ст.).

Правова система Англії у 1485-1640 рр.: джерела права (судовий прецедент, рішення «суду справедливості», статuti Парламенту, ордонанси короля, праці відомих юристів).

Право власності. Кримінальне право. Судоустрій і процес.

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Державний лад Британії у англосаксонський період.
2. Феодальна Англія у період станово-представницької монархії.
3. «Баронські статті» та «Велика Хартія вольностей».
4. Суспільний лад Англії у період станово-представницької монархії.

5. Державний лад Англії у період станово-представницької монархії.
6. Феодальна Англія у період абсолютної монархії. Зоряна палата.
7. Право феодальної Англії:
 - 7.1. Кримінальне право феодальної Англії.
 - 7.2. Шлюбно-сімейне право феодальної Англії.
 - 7.3. Судовий процес феодальної Англії.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. Які відмінності в правовому статусі ерлів та керлів?
2. Які права баронів закріплювала «Велика Хартія вольностей»?
3. Коли в Англії було утворено парламент?
4. Які повноваження мала Зоряна палата?
5. Які покарання закріплювала «Правда короля Етельберта»?
6. Назвіть головні функції вітенагемота.
7. Назвіть головні положення Кларендонської конституції 1164 р.
8. Що передбачав Глостерський статут 1278 р.?
9. Кому з англійських державних діячів належать наступні слова: «Якщо ти негайно не виконаєш моєї вимоги, я заберу в тебе сина, клянуся Богом»?
10. Дайте визначення термінам «тризн», «фелонія», «місдімінор».
11. З правлінням якого англійського короля, пов'язують такі законодавчі акти як: «Декрет мудрих (уїтанів) Англії» та «Судебник міста Лондона»?
12. Видання збірки «Страшного суду», пов'язують з ім'ям?
13. Назвіть сім ранньофеодальних англосаксонських королівств.
14. Посилення королівської влади і централізації державної влади в Англії пов'язане з правлінням короля?
15. Вільні селяни в середньовічній Англії називалися?

Продовжте думку

1. Особливість становлення ранньофеодальної Англії полягає в тому, що:
2. Серед англосаксонських правд VII-XI ст. найбільш відомими були:
3. Особливістю судового процесу за англосаксонськими правдами є те, що він:
4. Данелаг або область данського права – це територія у північно-східній частині Англії, що відрізнялася особливою правовою та соціальною системами. Для неї були характерні наступні риси:
5. Статті «Великої Хартії вольностей» можна умовно поділити на три групи:
6. Війна Червоної і Білої троянд в Англії – це війна за:
7. Англійське феодальне право сформувалося під впливом наступних чинників:
8. Королівське законодавство або статутне право у феодальній Англії передбачало:
9. Особливістю права справедливості у феодальній Англії було те, що:

10. Поняття фелонії у феодальній Англії включало:

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. Початок завоювання Британії англосаксами датовано:	
2. Кентська «Правда Етельберта» датована:	
3. Заснування Йоркського єпископату відбулося в:	
4. Кетська «Правда Хлотаря та Едрика» датована:	
5. Прийняття закону «Правда Іне» відбулося в:	
6. Кентська «Правда Уітреда» датована:	
7. Підкорення королем Екбертом Великим більшої частини Англії (Мерсія, Нортумбія, Кент, Суссекс, Ессекс, Східна Англія) датоване:	
8. Встановлення закону «Правда короля Альфреда» відбулося в:	
9. Дата написання «Закону про ордалії»:	
10. Норманське завоювання Англії почалося в:	
11. «Кларендонські конституції» були прийняті в:	
12. Судова реформа Генріха II відбулася в:	
13. «Велика хартія вольностей» була прийнята в:	
14. Трактат Г. Брактона «Про закони і звичаї Англії» датований:	
15. «Глостерський статут» був прийнятий в:	
16. Виступ Джона Уїкліфа, спрямований проти домагань папи на стягнення поборів з Англії та з вимогою церковної реформи відбувся в:	
17. Війна Червоної та Білої Троянд відбулася в:	
18. Створення Зіркової палати Генріхом VII відбулося в:	
19. Ост-Індійська компанія була заснована в:	
20. Ухвалення «Петиції про право» відбулося в:	

Семінарське заняття № 4.

Тема: Держава і право періоду Нового часу

Мета: систематизувати та поглибити знання за темою держава і право феодальної Німеччини; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно.

Термінологічний словник: імперське лицарство, імперські князі, імперські міста, Індекс заборонених книг, курфюрсти, Рейнський союз міст, рейхстаг, Реформація, Саксонське зерцало, Швабське зерцало.

Література: [1; 8; 11]

Перелік питань семінару

1. Державний устрій. Королівська влада і центральні органи управління.
2. Територіальна роздробленість Німеччини.
3. Реформація та Селянська війна у Німеччині.
4. Німеччина за часів абсолютної монархії.
5. Характеристика німецького феодального права.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Утворення Німеччини. Особливості її розвитку у період феодальної роздробленості. Суспільний лад. Прихід до влади Людовіка Німецького (843 р.) в Німеччині. Герцогства: Саксонія, Тюрінгія, Франконія, Швабія, Баварія.

Державний апарат управління (двірцево-вотчинна система).

Феодальна роздробленість, нерівномірність політичного і економічного розвитку герцогств, слабкість товарно-грошових відносин.

Суспільний лад: світські і духовні князі, герцоги, маркграфи, барони, рицарі; городяни – бюргери; селяни.

Правління Генріха I (918-976 рр.).

«Священна Римська імперія німецької нації». Правління Оттона I (936-973 рр.). Завоювання Італії (962 р.). Коронування Оттона I імператорською короною.

Відродження імперії під лідерством Німеччини (962-1806 рр.).

Друге питання. Формування станово-представницької монархії. «Золота Булла». Рейхстаги (з'їзди): курфюрсти, великі князі, інша знать, представники імперських міст.

В князівствах ландтаги: дворянство, духовенство, міщани, вільні селяни. Вибори імператора на з'їздах курфюрстів. Вплив Папи Римського.

«Золота Булла» (1356 р.) – новий порядок виборів імператора та зміщення його з посади. Послаблення впливу Ватикану на Німеччину.

Третє питання. Реформація. Селянська війна 1524-1526 рр.

Протестантський рух Мартіна Лютера (І-а половина XVI ст.). «95 тез» М. Лютера. Томас Мюнцер – головний ідеолог селянсько-плебейського крила Реформації.

Селянська війна 1524-1526 рр. «12 статей», «Статейне письмо». Ідея створення «Християнського союзу і братства». Основні вимоги: скасування кріпацтва, пом'якшення панщини, свобода полювання тощо.

Наслідки Реформації: розкол Німеччини на протестантську і католицьку частини.

Четверте питання.

Князівський абсолютизм. «Освічений» абсолютизм. Абсолютна монархія в розрізнених німецьких князівствах (XVII ст.). Особливості абсолютизму у Пруссії та Австрії.

«Освічений абсолютизм» (середина XVIII ст.). Фрідріх II Великий (Пруссія). Йосип II Габсбург (Австрія).

П'яте питання. Джерела та загальні риси права феодальної Німеччини X-XV ст.: Саксонське і Швабське зеркала – приватні кодифікації XIII ст.

Цивільне право. Речове право. Сімейне право. Спадкове право. Кримінальне право. Судоустрій і судочинство.

Джерела та загальні риси права Німеччини XVI-XVIII ст.: «Кароліна» як джерело права. Кримінальне право. Цивільне право. Судоустрій і судочинство.

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Утворення Священної Римської імперії німецької нації.
2. Реформація. Селянська війна 1524-1526 рр.
3. «Саксонське зеркало» як джерело права.
4. «Кароліна» як джерело права.
5. Рейхстаг і ландтаги як станово-представницькі органи феодальної Німеччини.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. На які періоди прийнято поділяти історію феодальної німецької держави?
2. Хто такі «міністеріали»? Назвіть їх функції.
3. Що передбачали «Оттонівські привілеї»?
4. Які основні положення передбачала «Золота булла»?
5. З яких колегій складався рейхстаг?
6. Що гарантував «Закон на користь духовних князів» 1220 р.?
7. Що передбачала теза «Sola Scriptura»?
8. Які види злочинів передбачало Уложення «Кароліна»?
9. Охарактеризуйте основні положення «Кримінального уложення Терезії».
10. Кого з німецьких монархів французький історик та публіцист Жуль Мішле характеризував наступним чином: «Мало знала сама, проте вміла оточувати себе здібними людьми, які здійснювали її політику»?

11. «Імперське право» – це?
12. Сутність принципу майорату полягає в тому, що?
13. За німецьким феодальним правом злочини розподілялися на?
14. Селянська війна в Німеччині відбулася в?

Продовжте думку

1. Особливістю судової влади в Німеччині доби феодалізму було те, що:
2. Поясніть суть вислову «васал мого васала – не мій васал», де він місце, коли:
3. Основні феодальні стани Німеччини – це:
4. Обласний (княжий) характер абсолютизму в Німеччині XVII-XVIII ст. обумовлений тим, що:
5. Міста-республіки феодальної Німеччини мали особливості свого управління тому, що:
6. Особливістю кримінального права та кримінального процесу часів абсолютизму в Німеччині було:
7. Найбільшого поширення в середньовічній Європі дістало право таких німецьких міст як:

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. В якому році Папа римський коронував Оттона I імператорською короною:	
2. Латеранський собор відбувся в:	
3. Вормський конкордат між папою і імператором був підписаний в:	
4. Складання «Саксонського зерцала» відбулося в:	
5. Період «Великого міжцарювання» в Німеччині припадає на:	
6. Утворення Рейнського союзу міст відбулося в:	
7. Запис «Швабського зерцала» відбувся в:	
8. Утворення на території імперії Конфедерації швейцарських кантонів (Швейцарський союз) відбулося:	
9. Оприлюднення «Золотої булли» імператора Карла IV відбулося:	
10. Формування Швабського союзу сталося в:	
11. Грюнвальдська битва відбувалася в:	
12. «Реформація імператора Сигізмунда» пройшла в:	
13. Велика Селянська війна тривала у:	
14. Тридцятирічна війна тривала в:	
15. Війна за «іспанську спадщину» тривала у:	
16. Петербурзька конвенція про перший розділ Польщі відбулася в:	

17. Реформи Йосипа II тривали впродовж:	
18. Запровадження німецької мови як офіційної на всій території Австрійської імперії сталося в:	
19. Реформа цивільного і кримінального законодавства в Німеччині відбулася в:	
20. Петербурзька конвенція про другий розділ Польщі була підписана в:	
21. Петербурзька конвенція про третій розділ Польщі була підписана в:	

Семінарське заняття № 5.

Тема: Держава і право періоду Нового часу

Мета: *систематизувати та поглибити знання за темою буржуазна держава і право Франції; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно; сприяти формуванню правової грамотності.*

Термінологічний словник: ебертисти, жирондисти, кантон, Кодекс Наполеона, Конвент, Паризька Комуна, роялісти, санкюлоти, термідор, Термідоріанський переворот, федерати, якобінці.

Література: [1; 8; 11]

Перелік питань семінару

1. Початок Французької буржуазної революції та «Декларація прав людини і громадянина» (1789 р.).
2. Якобінська диктатура та Термідоріанський переворот.
3. Характеристика права буржуазної Франції.
4. Паризька Комуна та утворення Третьої Французької республіки.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Причини Французької буржуазної революції та її основні етапи. Конфлікт між новими продуктивними силами та феодалськими виробничими відносинами. Станова нерівність. Загальна криза французького абсолютизму. Ідеологія французького Просвітництва (Ф. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.). Революційна ситуація 1788-1789 рр.

Основні етапи Великої Французької революції:

1. 14.07.1789 р. – 10.08.1792 р. – перетворення Франції на конституційну монархію.
2. 10.08.1792 р. – 2.06.1793 р. – утворення республіки.
3. 2.06.1793 р. – 27.07.1794 р. – диктатура якобінців.

Початок революції і «скасування феодалізму». Прийняття «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.), її історичне значення. Взяття Бастилії (14 липня 1789 р.). Створення буржуазних муніципалітетів, національної гвардії. Аграрна революція.

Декларація прав людини та громадянина (26.08.1789 р.). Принцип національного верховенства, непорушність природних прав людини, рівність людей, принцип поділу влади, відповідальність і підзвітність посадових осіб, принцип презумпції невинуватості, свобода слова, совісті та преси, рівномірний розподіл податків та ін.

Законотворча діяльність Установчих зборів. Конституція 1791 р. та її основні положення. Установчі збори – декрети про відміну станів, про передачу державного майна в розпорядження нації (1789 р.), про церковну реформу, про

запровадження цивільного шлюбу, про введення цензової виборчої системи й розподіл громадян на активних і пасивних та ін.

Прийняття першої Конституції Франції (3.09.1791 р.). Права і свободи людини та громадянина. Поділ громадян на «активних» і «пасивних» під час виборів. Принцип розподілу влади: законодавча влада (національні збори), виконавча влада (король і міністр), суд – незалежний від законодавчої і виконавчої влади.

Перша республіка у Франції (10.08.1792 р. – 2.06.1793 р.).

Друге питання. Якобінська диктатура, державний лад та законодавчі акти. Конституційний акт 1793 р. Арешт і страта Людовіка XVI (21.01.1793 р.). Прихід до влади якобінців (2.06.1793 р.). Прийняття нової декларації та нової Конституції (24.06.1793 р.). Розширення демократичних свобод. Заходи щодо захисту республіканського ладу.

Законодавчий корпус (верховний орган законодавчої влади). Виконавча рада (виконавча влада). Місцеві органи управління (комуни, дистрикти, департаменти). Формування диктатури якобінців (Національний конвент. Комітети громадського порятунку і громадської безпеки. Комісари на місцях. Револьюційний трибунал). Запровадження революційного терору. Повалення якобінської диктатури (27.07.1794 р.).

Державний лад Франції від падіння Першої республіки до падіння Першої імперії (директорія, консульство, імперія):

1. Термідоріанський переворот і Конституція 1795 р. Термідоріанський переворот 9 термідора (27.07.1794 р.). Прихід до влади великої буржуазії. Контрреволюційний терор. Ліквідація революційних органів влади. Паризьке народне повстання (квітень – травень 1795 р.). Прийняття нової Конституції (серпень 1795 р.), її антидемократичний зміст. 2-х палатний Законодавчий корпус, Рада п'ятисот та Рада старійшин. Директорія (5 осіб) – виконавча влада. «Політика гойдалки». «Змова рівних» (Г. Бабеф). Роялістський заколот у Парижі, його придушення Н. Бонапартом.

2. Переворот генерала Бонапарта і Конституція 1799 р. Переворот 18 брюмера (9.11.1799 р.). Усунення від влади Директорії, встановлення Консульства. Конституція 1799 р. Заснування Французького банку (1800 р.). Уряд (3 консули). Влада першого консула Н. Бонапарта (2 інші – дорадчі голоси).

Законодавча влада (Державна рада, Трибунат, Законодавчий корпус, Сенат). Місцеве самоврядування (департаменти на чолі з префектами). Створення Міністерства поліції. Укладення конкордату з Папою Римським (католицизм – релігія більшості французів). Плебісцит 1802 р. (Наполеон пожиттєво перший консул).

3. Правління Наполеона 1804-1814 рр. Проголошення Н. Бонапарта імператором (1804 р.). Скасування республіканських органів влади. Створення консульської гвардії. Наполеонівські війни (1803-1815 рр.). Поразка у війні 1812 р. Створення антифранцузької коаліції. Зречення Наполеона I від влади (11.04.1814 р.). Відправка Наполеона I на о. Ельба.

Реставрація Бурбонів. Хартія 1814 р. Відновлення династії Бурбонів (Людовік XVIII). Хартія 1814 р. – проголошення Франції конституційною монархією. Король – глава держави та виконавчої влади (армія, міністри, підпис законів). Двопалатний Парламент (палата перів та палата депутатів) – законодавча влада. Майновий і віковий ценз. Невдоволення різних верств населення (роялісти, духовенство, селяни, колишні офіцери та урядовці).

Відновлення влади Наполеона I (березень 1815 р.). 100 днів Наполеона I. Битва під Ватерлоо (18.06.1815 р.). Друге падіння імперії (22.06.1815 р.). Заслання Наполеона I на о. Св. Єлени.

Революція і Хартія 1830 р. Смерть Людовіка XVIII (1824 р.). Прихід до влади Карла X. 4 «ордонанси» Карла X (25.07.1830 р.). «Три славетні дні» (27-29.07.1830 р.) – перемога революції. Луї – Філіп Орлеанський. «Хартія 1830 р.» – відновлення демократичних свобод і традицій. Підвищення ролі Парламенту.

Друга республіка у Франції. Конституція 1848 р. Революційна ситуація наприкінці 1847 р. Збройне повстання 22-23.02.1848 р. Перемога революції. Створення Тимчасового уряду. Проголошення Франції республікою. Прийняття Конституції Другої республіки (листопад 1848 р.). Національні збори – вищий законодавчий орган. Президент – глава виконавчої влади. Державна рада – розгляд законопроектів.

Друга імперія у Франції. Конституція 1852 р. Державний переворот 2.12.1851 р. Встановлення режиму диктатури Луї Наполеона Бонапарта. Проголошення Другої імперії у Франції (Наполеон III, 2.12.1851 р.). Військова диктатура. Прийняття нової Конституції (січень 1852 р.). Створення авторитарної системи влади. Необмежені повноваження імператора. Невдала війна з Пруссією. Повалення імперії Наполеона III (4 вересня 1870 р.).

Третє питання. Характеристика права буржуазної Франції. 1804 р. – Цивільний кодекс («Кодекс Наполеона»). 1806 р. – Цивільно-процесуальний кодекс. 1807 р. – Торговий кодекс. 1808 р. – Кримінально-процесуальний кодекс. 1810 р. – Кримінальний кодекс.

Четверте питання. Паризька Комуна 1871 р. - перша пролетарська держава. Революційна ситуація (лютий-березень 1871 р.). Повстання проти уряду А. Т'єра (18.03.1871 р.). Створення Центрального комітету Національної гвардії. Втеча уряду А. Т'єра до Версалю. Вибори Паризької комуни (28.03.1871 р.) – вищого законодавчого і виконавчого органу.

Декларація «До французького народу» (19.04.1871 р.) – проголошення республіки, як єдиної форми правління, повної автономії комун на території Франції. Ліквідація старої армії, поліції, жандармерії. Створення Національної гвардії. Виконавча комісія – вищий орган влади у Парижі.

Створення десяти галузевих комісій (функції колишніх міністерств). Введення виборності на посади. Робітничий контроль. Відокремлення церкви від держави. Створення народного суду. Падіння Паризької комуни (21.05.1871 р.).

Третя республіка у Франції (1871-1900). Державно-політичний лад Франції напередодні Першої світової війни. Прихід до влади Е. Мак-Магона.

Конституція Третьої республіки (1875 р.) – три конституційних акти: «Про організацію Сенату» (24.02.1875 р.), «Про організацію державної влади» (25.02.1875 р.), «Про відносини державної влади» (26.02.1875 р.).

Національні збори – вищий законодавчий орган (Палата депутатів – 600 осіб, на 4 роки; Сенат – 300 осіб, на 9 років). Сенат – постійно діючий орган, оновлення на 1/3 через 3 роки. Національні збори працювали сесійно, одночасно дві палати приймали закони, але без затвердження Сенатом вони не набирали чинності.

Президент – глава держави (обирався Національними зборами на 7 років). Повноваження: право законодавчої ініціативи, оголошення законів, контроль за їх виконанням, керівництво збройними силами, право розпуску

Палати депутатів за згодою Сенату та ін. Передбачалося створення Ради Міністрів, але її статус не був визначений. Зберігалася Державна рада – консультативні функції. Конституційні закони 1875 р. діяли до 1945 р. (скасовані рішенням референдуму).

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Криза абсолютизму. Характеристика Франції кінця XVIII ст. Просвітництво.
2. Велика Французька революція (1789 р.).
3. Перша французька республіка.
4. Термідоріанський переворот. Директорія.
5. Цивільний та кримінальний кодекси Наполеона.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. Назвіть основні положення «Декларації прав людини і громадянина».
2. Яку форму правління закріпила Конституція Франції 1791 р.?
3. У чому суть якобінської диктатури та режиму консульства?
4. Назвіть передумови приходу до влади Наполеона I.
5. Чому відбулася криза та падіння імперії Наполеона Бонапарта?
6. Чим була викликана реставрація монархії Бурбонів?
7. Які обмеження королівського свавілля було встановлено Хартією 1814 р.?
8. Яким був державний лад Франції за Конституцією 1848 р.?
9. Яким був державний лад Паризької Комуні?
10. Чим відрзнялася Конституція Франції 1875 р. від інших Конституцій держави?
11. Жирондистська республіка у Франції – це?
12. Якобінська республіка у Франції – це?
13. Директоріальна республіка у Франції – це?
14. Консульська республіка у Франції – це?
15. Декрет Конвенту про реорганізацію революційного трибуналу був прийнятий?

Продовжте думку

1. Історичні межі Нового часу зумовлені подіями:
2. Основні ідеї нової державності у Франції, були теоретично обґрунтовані у працях таких французьких просвітителів як:
3. Ідеали нового державного та правового порядку у Франції останньої чверті XVIII ст. знайшли своє відображення в:
4. Форма державного правління Франції за Конституцією 1791 р. відома як:
5. Початок першої Республіки у Франції було покладено:
6. Ідейно-політична і практична програми якобінського режиму були засновані:
7. Сутність принципів «представництва за плебісцитом» та «верховенства» уряду, за Конституцією 1799 р. у Франції, полягає в тому, що:
8. Період Першої імперії у Франції охоплює роки:
9. За своєю суттю монархія Бонапарта (1804-1814 рр.) була:
10. Легітимна французька монархія – це:
11. «Груднева» монархія у Франції – це:
12. «Вереснева» республіка у Франції – це:
13. Основними рисами Паризької Комуни як різновиду соціалістичної республіки були:
14. Незмінність республіканської форми правління у Франції була закріплена в:

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. «Декларація прав людини і громадянина» була прийнята:	
2. Прийняття нового адміністративно-територіального поділу Франції на департаменти, дистрикти, кантони та комуни відбулося в:	
3. Прийняття декрету «Вітчизна в небезпеці» відбулося в:	
4. Проголошення Франції республікою відбулося в:	
5. Формування Конвентом Комітету національної оборони було проголошено в:	
6. Декрет про загальну мобілізацію чоловіків і жінок на захист вітчизни був підписаний:	
7. Переворот 9 термідора відбувся:	
8. Запровадження франка як єдиної грошової одиниці Франції відбулося в:	
9. Антироялістський переворот у Парижі відбувся в:	
10. Наполеон Бонапарт став консулом в:	
11. Період Першої імперії датований:	
12. Проголошення Наполеона Бонапарта довічним Першим консулом відбулося в:	

13. Наполеон був проголошений імператором французів в:	
14. Прийняття Цивільного Кодексу Наполеона відбулося в:	
15. Трафальгарська битва відбулася в:	
16. Варшавське герцогство було створено в:	
17. Запровадження Кримінального кодексу Франції відбулося в:	
18. «Битва народів» при Лейпцигу відбулася в:	
19. Реставрація династії Бурбонів у Франції відбулася в:	
20. Битва при Ватерлоо відбулася в:	
21. Конституція Другої Французької республіки прийнята в:	
22. Конституція Другої Французької імперії була прийнята в:	
23. Проголошення Третьої Республіки у Франції відбулося в:	
24. Паризька комуна прийшла до влади в Парижі в:	
25. Антиклерикальний Закон про об'єднання був оголошений в:	

Семінарське заняття № 6.

Тема: Держава і право Новітнього періоду

Мета: *систематизувати та поглибити знання за темою держава і право новітнього періоду на прикладі Великої Британії; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно; сприяти формуванню правової грамотності.*

Термінологічний словник: Вестмінстерський статут 1931 р., генерал-губернатор, домініон, Ірландська республіканська армія (ІРА), Ольстреське питання, Співдружність націй, тетчеризм.

Література: [6; 10; 11]

Перелік питань семінару

1. Повоєнна урядова політика лейбористів та консерваторів.
2. М. Тетчер та особливості політичного курсу Дж. Мейджора.
3. Особливості права новітньої Англії.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Великобританія після Першої світової війни: основні тенденції розвитку. Політичні партії. Виборчі реформи 1918, 1928, 1948 та 1969 рр.

Великобританія – конституційна монархія. Монарх – глава держави. Влада передається в спадок старшому синові, якщо його немає – старшій дочці. Конституційна угода: монарх «царствує, але не управляє». Таємна рада – 300 осіб – дорадчий орган монарха (приймає рішення у формі прокламацій і наказів).

Британський парламент: корона, палата лордів, палата громад. 1999 р. – скасування інституту спадкового перства. Титул дарує монарх.

Кодекс поведінки членів Палати лордів 2001 р. – виконувати свої обов'язки безоплатно.

Палата громад 635 депутатів на 5 років. Фракція, що має більшість депутатів, формує уряд. Офіційний статус опозиції у Палаті громад (основа – партія, що посіла 2 місце на виборах). Опозиція створює «тіньовий кабінет». «Батоги» – наглядачі за партійною дисципліною в Палаті громад. Спікер. Комітети (7-8).

Реформи виборчого права. 1918 р. – загальне виборче право для чоловіків і часткове виборче право для жінок. 1928 р. – рівні виборчі права чоловіків і жінок. 1948 р. – скасування подвійного вотуму. 1969 р. – зниження вікового цензу до 18 років. Лейбористи і консерватори.

Зміни в державному устрої. Уряд (Кабінет) – 20-22 міністри – центральна ланка політичної системи. «Внутрішній кабінет» – неформальне об'єднання 3-5 міністрів, які мають найбільшу довіру Прем'єр-міністра.

Офіційний уряд формує Прем'єр міністр з депутатів правлячої партії (близько 100 осіб) складається з 4-х груп:

1. Міністри, що займають провідні позиції в Кабінеті;
 2. Міністри без портфелів, члени уряду, що обіймають традиційні посади (лорд-голова Ради, лорд-охоронець печатки та ін.);
 3. Державні міністри – заступники найвпливовіших міністрів;
 4. Молодші міністри (забезпечують зв'язок міністрів з Парламентом).
- Кабінет – вища виконавча влада (визначення політичного курсу держави, контроль за виконанням актів Парламенту, координація діяльності органів виконавчої влади).

Прем'єр-міністр – лідер партії переможця парламентських виборів у Палату громад. Повноваження Прем'єр міністра: керівництво урядом, стосунки між урядом і монархом, посада Першого канцлера Казначейства тощо.

Друге питання. Правління М. Тетчер, Дж. Мейджора, Т. Блера, Д. Камерона, Т. Мей.

Третє питання. Конституційні акти Великобританії:

1. Акт про Парламент (1911 р.).
2. Закон про зміни «Акта про Парламент 1911 р» (16 грудня 1949 р.).
3. Акт про місцеве управління (1972 р.).
4. Акт про громадянство (1981 р.).
5. Акт про народне представництво (1983 р.).
6. Акт про об'єднання з Шотландією (1704 р.).
7. Акт про Палату громад (управління справами) (1978 р.).

Сімейне право: Закони «Про власність одружених жінок», «Про деліктну відповідальність подружжя у відносинах між собою» – майно належить порівну. Підстави для розлучення – зрада, жорстоке поводження, невиліковна душевна хвороба. Заява про розлучення можлива не раніше 3-х років після одруження.

Соціальний захист населення (трудове законодавство, медичне обслуговування).

Кримінальний процес.

Адвокати: соліситор – веде справу до суду, барристер – захищає інтереси клієнта в суді.

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Основні зміни в економіці, політичній системі та в державному устрої в першій половині ХХ ст.
2. Криза Британської колоніальної імперії після Першої та Другої світових воєн.
3. Практика консолідованих законів у Великій Британії
4. Розвиток британської партійної системи. Консерватори і ліберали.
5. Спроби реформування парламентської системи.
6. Правовий статус королеви. Закон 2011 р. про престолонаслідування.
5. Джерела та характерні риси права Англії.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. Що таке політика «делегованого законодавства» у міжвоєнній Англії?
2. Як вплинули на кількісний склад виборців проведені у XX ст. виборчі реформи?
3. Як змінювався склад Британської співдружності націй за час її існування?
4. У чому полягає здійснювана повоєнним урядом лейбористів політика націоналізації?
5. Які реформи у сфері конституційного права були проведені лейбористами у 50-60 рр. XX ст.?
6. За що М. Тетчер назвали «Залізною леді»?
7. Що таке «тетчеризм»?
8. Кого називають «євроскептиками»?
9. Які повноваження британського монарха?
10. Як британським монарх взаємодії з іншими органами влади?
11. Джерелами кримінально-процесуального права в сучасній Англії є насамперед?
12. Якими судами в Англії розглядаються кримінальні справи?
13. В яких роках була проведена реформа англійського Верховного суду?
14. В якому році в Англії було знижено виборчий ценз до 18 років?
15. Хто такі «євроскептики»?

Продовжте думку

1. В Англії цивільне право розглядається як:
2. У нову епоху основними джерелами англійського цивільного права виступають:
3. Некодифіковане в цілому англійське право, починаючи з другої половини XIX-XX ст., зазнає певних спроб надати йому систематизованого виду, про що свідчать:
4. Сучасними джерелами цивільного процесуального права Англії виступають:
5. Характерною рисою сучасного англійського трудового права є:
6. Згідно зі ст. 1 Закону про кримінальне право (1967 р.) було закріплено розподіл злочинних діянь на:
7. За сучасним англійським кримінальним правом з процесуальної точки зору злочини поділяються на групи:
8. За сучасним англійським кримінальним правом санкції складаються з:
9. Сучасна англійська пробація припускає залишення засудженого на волі за умови виконання низки встановлених судом вимог:

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. Введення загального виборчого права для чоловіків з	
--	--

21 року відбулося в:	
2. Жінки отримали право голосу в:	
3. Акт про парламент був прийнятий в:	
4. Закон про автономію Ірландії був прийнятий в:	
5. Акт про народне представництво був прийнятий в:	
6. Виборчі реформи у Великій Британії відбулися в:	
7. Акт про поліцію був прийнятий в:	
8. Закон про надзвичайні повноваження був прийнятий в:	
9. Створення «Ірландської вільної держави» відбулося в:	
10. Закон про трудові конфлікти і професійні спілки був прийнятий в:	
11. Заснування Співдружності Націй відбулося в:	
12. Вестмінстерський статут, за яким генерал-губернатори домініонів мали призначатися з місцевих уродженців був прийнятий в:	
13. «Битва за Атлантику» розпочалася в:	
14. Запровадження безкоштовного медичного обслуговування відбулося в:	
15. Визнання права Індії на незалежність відбулося в:	
16. Закон про реформу порядку розриву шлюбу був прийнятий в:	
17. Прийняття Декларації Співдружності Націй відбулося в:	
18. Обрання М. Тетчер лідером консервативної партії Великої Британії відбулося в:	
19. Закон про рівну зарплату чоловіків і жінок був прийнятий в:	
20. Закон про суди був прийнятий в:	
21. Закон про чесну торгівлю був прийнятий в:	
22. Оприлюднення Акту про громадянство відбулося в:	
23. Закон про перепродаж товарів був прийнятий в:	
24. Консолідований Закон про шлюбно-сімейні справи був прийнятий в:	
25. Закон про охорону здоров'я був прийнятий в:	
26. Фолклендський військовий конфлікт тривав:	
27. Оприлюднення Акту про народне представництво відбулося в:	
28. М. Тетчер пішла у відставку з поста прем'єр-міністра Великої Британії в:	
29. Дж. Мейджор став прем'єр-міністром Великої Британії в:	
30. Англійське місцеве самоврядування регламентується законами:	
31. Закон про суди і правове обслуговування був прийнятий в:	
32. Закон про поліцію і докази з кримінальних справ був	

прийнятий в:	
33. Закон про власність був прийнятий в:	
34. Закон про компанії був прийнятий в:	
35. Закон про рівні права чоловіків і жінок був прийнятий в:	
36. Закон про зайнятість був прийнятий в:	
37. Закон про професійне навчання був прийнятий в:	
38. Закон про профспілки і трудові відносини був прийнятий в:	

Семінарське заняття № 7.

Тема: Держава і право Новітнього періоду

Мета: систематизувати та поглибити знання за темою виникнення та розвиток незалежних держав у Центрально-Східній Європі; розширити знання про особливості державно-правового устрою країн центральноєвропейському регіону у новітній період; виховувати зацікавленість дисципліною та прагнення отримувати нові знання самостійно; сприяти формуванню правової грамотності.

Термінологічний словник: Боснійська криза 1992-1995 рр., комендант, Мала Конституція, Народна скупщина, «план Бальцеровича», Празька весна, «Хартія 77».

Література: [2; 11; 12]

Перелік питань семінару

1. Історія держави і права новітньої Польщі.
2. Історія держави і права Чехословаччини.
3. Спільне у повоєнному розвитку держави і права держав Центрально-Східної Європи.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на наступні аспекти теми.

Перше питання. Утворення незалежної Польщі та її розвиток між двома світовими війнами. Тимчасовий закон «Про організацію верховної влади» (Мала конституція):

1. Законодавча влада в країні належить Сейму;
2. Начальник держави керує міжнародною політикою, виконавчою гілкою влади;
3. Уряд призначається начальником держави за згодою Сейму;
4. Начальник держави і уряд відповідальні перед Сеймом.

Ризький мирний договір 1921 р.

Конституція Польщі (1921 р.):

1. Польща – республіка, в якій влада належить народові;
2. Законодавча влада належить виключно парламенту, який складається з двох палат (Сенат, Сейм). Парламент обирається на 5 років на основі прямого, загального виборчого права при таємному голосуванні;
3. Активне виборче право належало особам від 21 року, а пасивне – від 30 років. Особи мають проживати в Польщі не менше року;
4. Закони приймаються Сеймом, а затверджуються Сенатом;
5. Виконавча влада належить Президентові та уряду;
6. Президент обирається на 7 років на спільному засіданні обох палат парламенту;

7. Уряд (Кабінет Міністрів) призначається Президентом, але несе відповідальність перед Сеймом;

8. Лише Президент видає міжнародними відносинами. Для оголошення війни та укладення миру Президент повинен одержати згоду Сейму;

9. Конституція гарантує свободу слова, друку, зборів, об'єднання в спілки, вибору місця проживання, недоторканість особи і помешкання, рівність усіх перед законом, свободу пересування;

10. 8-годинний робочий день. Передбачено забезпечення широких соціальних прав громадян, охорона материнства та дитинства, праці підлітків, безкоштовна освіта.

Президента Г. Нарutowич. Ю. Пілсудський. Режим «санация» (оздоровлення). Польща під час Другої світової війни.

Діяльність «Солідарності». «Звернення до людей праці Східної Європи». Перехід Польщі до демократичного розвитку. Л. Валенса. Вступ в НАТО і Європейський Союз.

Друге питання Розвиток Чехословаччини між двома світовими війнами. У листопаді 1918 р. у Празі виник Національний комітет, який узяв владу до своїх рук і проголосив незалежність Чехословаччини. 28 жовтня 1918 р. у Празі була проголошена Чехословацька Республіка, а 14 листопада її президентом було обрано Т.Г. Масарика, який тричі переобирався на цьому посту – у 1920 р., 1927 р. та 1934 р.

Конституція (1920 р.):

1. Чехословаччина – демократична республіка;

2. Законодавча влада належить Національним зборам, депутати яких обиралися на основі загального виборчого права при таємному голосуванні;

3. Національні збори складалися з двох палат – Палати представників і Сенату;

4. Право обирати Палату представників мали громадяни від 21 року, а право обирати Сенат – від 26 років;

5. Палата представників обиралася на 6 років, а Сенат – на 8 років;

6. Парламент обирався за пропорційною виборчою системою;

7. Главою держави був Президент, який обирався на 7 років кваліфікованою більшістю голосів депутатів парламенту;

8. Президент мав право укладати міжнародні договори, вводити військовий стан, скликати і розпускати Парламент, повертати на доопрацювання законопроекти, призначати і звільняти міністрів, здійснювати верховне командування армією;

9. Передбачалася велика кількість прав і свобод громадян.

«Празька весна» (1968 р.). «Клуб 231». «Клуб заангажованих безпартійних» (КЗБ). «Хокейні заворушення» (1969 р.). Г.Гусак та політика нормалізації.

Оксамитова революція 1989 р. «Хартія 77» – правозахисна організація 1970-1980-х рр. В. Гавел. «Громадянський форум», «Суспільство проти насильства». Вступ Чехії до НАТО та Європейського Союзу.

Чеський парламент. Палата депутатів (*Poslanecká sněmovna*) і сенату (*Senát*). Пропорційне представництво. Верховний суд.

Третє питання. В усіх країнах розгорнулася національно-визвольна боротьба проти фашизму. Її, переважно, очолювали комуністи. Вони створювали Народні національні фронти, які ставали органами влади. Після перемоги в Другій світовій війні комуністи, опираючись на радянську армію, і вдаючись до насильства, захопили владу у свої руки, почали будівництво соціалізму.

Законодавство було спрямоване на зміцнення соціалістичної власності й захист тоталітарного режиму. Конституційне, цивільне, трудове законодавство передбачало різні права, свободи, зокрема – право на працю, соціальний захист, а кримінальне право мало яскраво виражений репресивний характер. Воно було спрямоване на переслідування за реальні чи вигадані замаху на новий економічний та політичний лад, на суспільну власність, проти спекуляції.

Для кримінального права була характерна жорсткість покарань, хоча водночас воно переслідувало за мету перевиховання особи. Тому воно передбачало такі покарання, як виправні роботи без позбавлення волі, громадський осуд, умовне засудження тощо.

Було знищено демократичні судові установи. Структура судових органів була спрощена. Формально існував принцип виборності суддів, але фактично вони призначалися правлячою комуністичною чи соціалістичною партією.

Функція прокуратури обмежувалася лише функцією підтримання державного обвинувачення, хоча пізніше їй було надано право нагляду за дотриманням законності.

Кримінальний процес формально базувався на принципах законності, публічності, гласності, права звинуваченого на захист, презумпції невинності, але на практиці органи слідства та суду їх не дотримувалися.

Теми рефератів/електронних презентацій до семінарського заняття

1. Європейська інтеграція країн центральноєвропейських держав.
2. Розпад соціалістичного блоку та утворення незалежних держав Центральної Європи.
3. Діяльність «Солідарності» в Польщі.
4. «Оксамитова революція» 1989 р. в Чехословаччині.
5. Дайте характеристику основних положень Конституції Польщі 1921 р.
6. Розкрийте структуру органів центральної влади Чехословаччини за Конституцією 1920 р.

Питання та завдання для закріплення навчального матеріалу

1. Якого державного діяча в Польщі називали «Комендант», «Воскреситель держави»?
2. Коли в Польщі була прийнята Мала Конституція?
3. Що передбачав «план Бальцеровича»?

4. Чи можна Конституцію Чехословаччини 1921 р. вважати демократичною?

5. Чи були правові підстави для анексії Чехословаччини нацистською Німеччиною у 1939 р. ? Відповідь обґрунтуйте.

6. Коли відбулася «Празька весна»?

7. Назвіть основні положення правозахисної організації «Хартія 77».

8. Коли відбувся розпад Чехословаччини на незалежні держави Чехія та Словаччина?

9. Яка форма державного правління домінує у країнах Центрально-Східної Європи у посттоталітарний період і чому?

10. Які фактори державно-правового розвитку посттоталітарних країн регіону дозволили їм стати повноправними членами НАТО і ЄС?

Продовжте думку

1. У березні 1921 р. Сейм прийняв Конституцію Польщі, яка затвердила:

2. В 1926 р. в Польщі встановлено диктаторський режим Ю. Пілсудського, який отримав назву:

3. В 1935 р. була прийнята Конституція Польщі, яка зосредила верховну владу в руках:

4. Польська Конституція 1952 р. проголосила, що влада в країні належить:

5. З 1.09.1997 р. набула чинності нова Конституція Польської Республіки. Вона проголошувала Польщу:

6. Кошицька урядова програма (5.04.1945 р.) передбачала:

7. 9.12.1989 р. Федеральні збори обрали президентом Чехії:

8. Згідно затвердженої в 1993 р. Конституції Чехія є:

9. За Конституцією Чеської Республіки парламент складається з палат:

10. За ініціативи Чехії 15.02.1991 р. була створена Вишеградська група країн (Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина) з метою:

Заповніть хронологічну таблицю (впишіть правильну відповідь):

1. Проголошення Акта створення Польської держави відбулося в:	
2. Призначення Ю. Пілсудського верховним главою держави відбулося в:	
3. Вбивство президента Г. Нарutowича відбулося в:	
4. Грошова реформа В. Грабського була проведена в:	
5. Напад Німеччини на Польщу відбувся в:	
6. Напад СРСР на Польщу відбувся в:	
7. Об'єднання Польської робітничої партії (ППР) та Польської соціалістичної партії (ППС) в Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП) відбулося в:	
8. Прийняття Конституції Польської Народної Республіки	

(ПНР) відбулося в:	
9. Вступ Польщі до військово-політичного союзу Організація Варшавського договору датований:	
10. Виникнення Незалежної профспілки «Солідарність» на чолі з Л. Валенсою відбулося в:	
11. Генерал В. Ярузельський очолив Військову раду національного спасіння в:	
12. Політика «шокової терапії» відбувалася впродовж:	
13. Затвердження чинної Конституції Польщі відбулося в:	
14. Польща вступила в НАТО в:	
15. Підписання Польщею договору про вступ до Європейського Союзу відбулося в:	
16. Проголошення Національною радою Чехії Чеської держави відбулося в:	
17. Тешинський конфлікт між Чехословаччиною та Польщею відбувся в:	
18. Військово-політичний блок країни «Малої Антанти» був створений в:	
19. Чехословаччина підписала Варшавський договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу в:	
20. Збройна інтервенція країн Варшавського договору до Чехословаччини відбулася в:	
21. Заснування правозахисної групи «Хартія 77» відбулося в:	
22. Обрання президентом лідера Громадського форуму В. Гавела відбулося в:	
23. Зміна офіційної назви країни, яка стала називатися Чеська та Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР) відбулася в:	
24. Створення Чеської Республіки (ЧР) та Словацької Республіки (СР) відбулося в:	
25. Чехія вступила до НАТО в:	
27. Чехія стала країною-членом Європейського Союзу в:	

РОЗДІЛ 6. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Тема 1: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу

Питання для самостійної роботи

1. Давньоєврейська державність.
2. Джерела права часів давньоєврейської державності.
3. Характеристика давньоєврейського права (сімейне, майнове, кримінальне право)

Література: [1; 3; 7]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. У безпосередній близькості від Вавилону виникла державність і в євреїв. Єврейські кочові племена з'явилися на землях історичної Палестини на початку II тис. до н.е. Приблизно в XIII-XII ст. до н.е., у період тимчасового ослаблення впливу Єгипту на держави Палестини і Фінікії, союз споріднених племен із загальною назвою Ізраїль витіснив і підпорядкував собі племена ханаанейв, що жили там. У політичному відношенні це була стадія формування надобщинних владних структур. Союз племен управлявся радами родової знаті і т.зв. «суддями» – виборними вождями. Зберігалися племінні народні збори, але найбільше значення мало внутрішньо общинне управління із владою глави роду-клану.

У XI ст. до н.е. під впливом зовнішньої небезпеки з боку нових племен филистимлян ізраїльські общини і племена утворили єдину протодержаву. На зборах представників племен був обраний перший цар Ізраїлю – Саул. Надалі обрання (або загальнонародне затвердження) носія влади стало принципом ранньої державної організації. Початок формування реальної державної організації визначається з часом правління царя Давида (кінець XI – початок X ст. до н.е.), коли з'явилася наймана армія, і особливо знаменитий біблійний мудрець цар Соломон (X ст. до н.е.). За часи його правління була встановлена система державних податків, постійна армія, система державно-розподільного господарства.

В 928 р. до н.е. під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників єдина держава розпалася на два окремих царства: Ізраїльське, що об'єднало більшість із старих племен, із центром у м. Наблус, і Іудейське, із центром у Єрусалимі, де правили нащадки царя Давида.

Наприкінці VIII ст. до н.е. Ізраїльське царство було завойовано Ассирією. Іудея, в свою чергу, на початку VI ст. до н.е., потрапила під владу Нововавилонського царства («вавилонський полон»). Пізніше політична

спільність єврейського народу відновилося, але Палестина підпала спочатку під владу персів, потім імперії Олександра Македонського і, згодом, Римської імперії.

Друге питання. Походження юдейського права пов'язане з формуванням юдаїзму як релігії. Юдаїзм – одна із давніх релігій, що збереглася до наших днів. Юдаїзм розповсюджений переважно серед євреїв, але відомі факти поширення юдаїзму і серед неєврейського населення.

Шлях розвитку цієї релігії можна умовно поділити на п'ять етапів (Д. Рід):

1. Епоха левітів, служителів релігійних культів у стародавніх євреїв. Її пов'язують із закінченням складання Мойсеевого закону – законодавчої основи юдейського права.

2. Епоха фарисеїв, представників суспільно-релігійної течії. Фарисеї виражали інтереси переважно представників середніх верств населення та прагнули тлумачити юдейське право з урахуванням нових соціально-економічних умов єврейського суспільства.

3. Епоха талмудистів. Цей період відрізнявся суворістю в дотриманні правил і норм, що містить Талмуд. В цей час особлива увага приділялась положенням, що перешкоджали асиміляції євреїв-єдиновірців з народами тих держав, на території яких вони проживали.

4. Проміжний етап емансипації євреїв.

5. Епоха сіонізму.

Єврейське право є однією з найстаріших систем світу, йому понад три тисячі років. Для нього є характерним декілька особливостей:

1. Право є складовою частиною юдаїзму. Це співвідношення обумовлено декількома чинниками:

1.1. Спільність походження, а також збіг джерел права і джерел релігії;

1.2. Єдність релігійних і правових вимагає суворого дотримання не тільки релігійних настанов та приписів, а також і юридичних законів;

1.3. Право і релігія об'єднанні спільними правозастосовними органами – ті органи, які розглядали релігійні спори, також розглядають і правові.

2. Правова система має мононаціональний характер – право поширюється лише на євреїв.

3. Право розвивалося і формувалося в складних історичних умовах, зокрема впродовж тривалого хронологічного періоду євреї взагалі не мали власної держави. В таких умовах вони змогли не лише зберегти, але й розвинути своє право. Цьому сприяли судові й адміністративні автономії єврейських громад.

4. Заборонні і зобов'язальні норми є переважною частиною юдейського права. В праві імперативні норми переважають над диспозитивними.

5. Тривалий час право існувало в усній, неписьмовій формі.

Третє питання. Джерела права:

1. Звичаєве (не писемне право) – каббала. Заборона фіксування правил поведінки в письмовій формі була обумовлена тим, щоб постулати юдейської віри не стали надбанням інших народів.

2. Старий Заповіт – частина Біблії, що складається з книг, написаних до пришествя Христа. Новий заповіт юдаїзмом не визнається.

3. Тора – «конституція» єврейського народу. Особливістю цього джерела є те, що заповіді юдаїзму викладені в ньому в віршованій формі. Тора складається з п'яти книг, які розповідають про створення світу і людства, про вихід юдеїв з Єгипту, про вирізнення з юдейського суспільства привілейованого коліна Левітів, про літочислення єврейського народу та спроба систематизувати все вищевикладене в попередніх чотирьох книгах відповідно.

4. Талмуд – багатотомний збірник єврейських релігійних, правових та етичних норм. Після Біблії є другою найважливішою священною книгою для єврейського народу.

Питання для самоконтролю

1. Хто такі филистимляни?
2. В якому столітті в Іудеї правив цар Соломон?
3. В якому році розпалося Ізраїльське царство?
4. Поясніть значення терміну «синедріон».
5. Що таке Галахом?
6. Поясніть суть «Законодавства Мойсея».
7. Назвіть найважчі види злочину у давньоєврейському суспільстві.
8. Що таке Талмуд?
9. Що таке Мішна?
10. Поясніть суть визначення «ортодоксальний іудаїзм».

Тема 2: Держава і право Античного світу

Питання для самостійної роботи

1. Утворення Стародавньої Спарти.
2. Розвиток Спарти з V ст. до н.е.
3. Суспільний лад та державний устрій Стародавньої Спарти.

Література: [2; 8; 9]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше та друге питання. Вивчаючи історію держави і права Стародавньої Спарти, необхідно досліджувати особливості виникнення спартанської держави. Як відомо, вона утворилася шляхом завоювання дорійськими племенами місцевого ахейського населення півострова Пелопоннес. Саме з цього факту буде випливати особливість державного устрою Давньої Спарти, оскільки тут була створена олігархічна республіка. На відміну від Давніх Афін у Давній Спарті керівну роль у державній системі здійснювала рада старійшин і колегія вищих посадових осіб.

Утворення та розвиток Стародавньої Спарти. XI ст. до н.е. – підкорення дорійцями ахейців. X-IX ст. до н.е. – утворення держави у Лаконіці (аграрна країна, господарство патріархальне, військова держава).

Особливості суспільного ладу:

1. Спартанці – 9-10 тис. осіб (IX-VIII ст. до н.е.); близько 6 тис. – V ст. до н.е.

2. Періеки – вільні люди, без політичних прав.

3. Неодамоти – вільновідпущеники.

4. Ілоти – раби. Криптії.

Третє питання. Державний устрій.

1. Два царі (воєначальники-жерці).

2. Колегія ефорів (5 осіб).

3. Герусія (рада старійшин) – 30 чоловік.

4. Народні збори (апелла) – одружені спартіати з 30 років.

5. Суд (царі, ефори, герусія).

Джерела та риси права:

Звичаєве право. Закони Лікурга «Велика ретра» (Конституція Спарти). – близько 700 р. до н.е. Плутарх «Про реформи Лікурга», «Про герусію в Спарті», «Про майнові відносини серед спартанців» та ін. Право власності. Шлюбно-сімейне право. Кримінальне право.

Досліджуючи право Давньої Спарти, варто пам'ятати про особливості існування спартанської «громади рівних». Тому дослідження спартанського права доцільно будувати, насамперед, на законодавчій діяльності Лікурга. Соціальний і політичний устрій Стародавньої Спарти цього періоду було закріплено ретрою (договором), що приписується законодавцю Лікургу. Лікург,

як історична особистість, ймовірно, не існував. Час його реформ досі точно не встановлений. Вважається, що ретра відноситься до VIII-VII ст. до н.е., а остаточно «лікургов лад» склався до кінця VII – початку VI ст. до н.е.

Реформи Лікурга були проведені в основних сферах життєдіяльності спартанського суспільства.

Спартанське суспільство очолювала рада старійшин – герусія. Саме 28 старійшин, залежно від ситуації, ставали на бік або народу або царя, тим самим забезпечуючи певну рівновагу сил. Саме герусія мала право законодавчої ініціативи. Крім того, вона була вищою судовою інстанцією у кримінальних справах та визначала напрямки державної політики.

Народні збори (апела) Спарти теоретично мали всю повноту державної влади, однак в житті їхні повноваження були істотно обмежені – вони могли лише затверджувати чи відхиляти закони в цілому, але не допускались до участі в їх обговоренні та не мали права вносити поправки, уточнення тощо. Реформатор Лікург «переконав» співгромадян відмовитись від власності на землю на користь держави, заново поділити її і всім жити в рівних умовах, щоб жоден не був вищим за інших.

Зрозуміло, така рівність була дуже відносною: більші ділянки отримали – спартіати (повноправні громадяни Спарти); менші – дісталися періекам (неповноправні громадяни, нащадків давніх ахейців). Земельні наділи були спадковими, але право власності на землю належало виключно державі. Для остаточного скасування соціальної та майнової нерівності, Лікург прагнув поділити і рухоме майно. Було вжито низку заходів стимулювання громадян до «добровільної» відмови від майна, за винятком предметів першої необхідності. Зокрема, було вилучено з обігу золоті та срібні монети (їх замінили на залізні), що максимально ускладнило торгівлю, обіг всередині Спарти і призвело до її автаркії. Одним із наслідків «фінансової реформи» було поступове зникнення крадіжок у Спарті. Лікург заборонив більше одного разу воювати з одним і тим самим ворогом, щоб той не звик чинити опір і не став войовничим. Додатково ліквідовувалися «непотрібні» або «зайві» ремесла, що призвело до граничного обмеження товарного виробництва в самій Спарті.

Реформи Лікурга надавали важливого значення організації публічних обідів: громадяни мали збиратись за загальним столом і їсти страви, прописані законом, – прості, поживні та невибагливі, що підтверджувало відмову від розкоші та індивідуалізму. Ціла низка настанов спрямовувалася спеціально проти розкоші.

Досить радикальними були реформи Лікурга і у шлюбно-сімейних відносинах. Укладання шлюбу усіяко заохочувалося для природного відтворення нечисленного населення Спарти. Більше того, неодружені піддавалися громадському осуду, оскільки, не перебуваючи у шлюбі, вони тим самим не корилися закону (до них застосовувалися і суттєві обмеження правоздатності). Повноправні спартіати мали право мати двох дружин чи дружину, спільну для кількох братів або двох друзів. Спартанські жінки були значною мірою зрівняні в правах з чоловіками. Вони могли займатися спортом

та військовою справою. На себе Спартанська держава брала турботу щодо виховання усіх без винятку дітей.

За реформою Лікурга було встановлене єдине і обов'язкове виховання та навчання усіх спартіатів. Спартанський спосіб життя мав охоронятися численними заборонами на спілкування з іноземцями, нововведеннями у релігійній сфері тощо. Навіть розмовляти спартіати мали особливо – лаконічно, економлячи слова.

Законодавчі настанови та рекомендації реформатора Лікурга були викладені у так званих ретрах – відповідях оракула Аполлона на запитання царя. Вони не були записані, але їх священний зміст мав забезпечити збереження вимог на віки. Відповідно задуму Лікурга стабільність спартанського суспільства мала забезпечуватися і звичаями, і загальним укладом життя, і державними установами, в яких суспільство в цілому реалізувало владу. Одна із спартанських ретр завершувалася фразою: «Панування і влада нехай належать народу». За висловом Плутарха «спартанці вважали, що вони належать не собі, а батьківщині». Фактично їхнє законодавство, зокрема Лікургові закони, цілком відповідало цим уявленням. За переказами, сам Лікург, коли від нього вимагали запровадити демократію виголосив: «Запровадьте спершу демократію в себе вдома».

Питання для самоконтролю

1. Які відмінності у державно-правовому розвитку Стародавньої Спарти та афінської держави Ви можете виділити?
2. Між ким велася Пелопоннеська війна?
3. У які державно-політичні союзи входила Стародавня Спарта?
4. Які форми власності існували в державі спартанців?
5. Які джерела права Стародавньої Спарти Ви знаєте?
6. Для чого спартанцям були необхідні сиситії?
7. Хто такі ілоти?
8. Чим пояснюється існування у державі спартанців інституту подвійної царської влади?
9. Хто такі періеки?
10. Як називалася «священна війна» спартанців проти ілотів?

Тема 3: Держава і право доби феодалізму

Питання для самостійної роботи

1. Державний устрій Візантійської імперії. Джерела візантійського права.
2. Характеристика права Візантійської імперії.
3. Виникнення та розвиток держави Арабський Халіфат та світової релігії ісламу.
4. Відмінності у розумінні державно-правових питань у різних течіях ісламу. Правовий статус особи за шари'атом. Галузі мусульманського права.
5. Основні риси східного феодалізму.
6. Виникнення і розвиток феодальних держав Далекого Сходу (Китай, Індія, Японія)

Література: [1; 8; 9]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Поділ Римської імперії в 395 р на дві частини – Західну та Східну. Західна Римська імперія припинила своє існування у V ст., Східна Римська імперія або Візантія, проіснувала ще майже ціле тисячоліття.

Хронологічні періоди:

1. IV – середина VII ст. – пізня антична централізована монархія.
2. Середина VII – перша половина IX ст. – становлення феодальної держави (державного феодалізму).
3. Друга половина IX – початок XII ст. – централізована феодальна монархія.
4. XIII-XV ст. – криза Східної Римської імперії.

Візантійська імперія (Латинська імперія 1204-1261 рр., Нікейська імперія 1204-1261 рр., Епірський деспотат (Епірське царство) 1204-1337 рр. Трапезундська імперія 1204-1453 рр.).

Правове становище населення. Сенатори. Куріали. Декуріони. Духовенство. Селянство (вільні дрібні землевласники, «вільні» колони, «приписні» колони).

Державний устрій імперії. Імператорська влада. Базилевс. Державна рада (консисторій). Синкліт. Органи центрального управління імперією (префект преторія Сходу, префект столиці, квестор, управитель палацу, два коміта фінансів, два магістра армії).

Основні посади логофетів: логофет генікона або логофет громадських маєтностей, логофети стратиотиків або логофети армії, логофет дромю, логофет стад, логофет секретів, логофет приватного майна, великий логофет. Доместик армії, друнгарій флоту.

Місцеве управління. Префектури: Східна та Іллірійська. Префект преторія, діоцези, президи. Равеннський або Італійський екзархат. Карфагенський або Африканський екзархат. Феми. Стратиг.

Друге питання. Візантійське право:

1. Еклога і законодавство імператорів-іконоборців.
2. Землеробський закон (про хліборобів; про крадіжки; про погоничів худоби; про збитки, заподіяні тваринами; про збитки; про смерть тварин; про садові дерева; про пожежу; про рабів; про нові будівлі).
3. Військовий закон – статут військової дисципліни.
4. Морський закон або Родоський морський закон (суднобудування; перевезення вантажів; фрахтування; право на викинуті за борт і врятовані вантажі; визначав норми оплати екіпажу корабля; правила підтримки порядку на кораблях; визначав відповідальність власника корабля та ін.).
5. Мойсеїв закон – морально-релігійні приписи.
6. Прохірон.
7. «Ревізія стародавніх законів».
8. Епанагога.
9. Базиліки (Василіки) («царські закони»).
10. «Шестикнижжя».

Цивільне право. Речове право. Іпотека. Емфітевзис. Зобов'язальне право (договори купівлі-продажу, обміну, найму, позики, поклажі, товариств та інші).

Шлюбно-сімейне право (*sine damno, sine damno*). Спадкове право (фідеікомісс, кодіцилл, легат). Закон Фальцидія. Кримінальне право. Афект. Система покарань. Види покарань: смертна кара, тілесні покарання, грошові штрафи, конфіскація майна, вигнання, обстриження).

Судовий процес.

Характерні риси процесу:

1. Застосування катувань;
2. Виключення представництва як з боку обвинувача, так і з боку обвинуваченого;
3. До уваги не бралися письмові свідчення свідків; у кримінальних справах суддя був зобов'язаний допитувати обвинувачених та свідків, кожного окремо, а їх свідчення фіксувати письмово;
4. На відміну від свідків у цивільних справах, свідки у кримінальних справах викликалися за розпорядженням судових органів та були зобов'язані з'явитися до суду;
5. Свідками не могли бути неповнолітні, жінки, найманці, недоумкуваті, родичі, незаможні люди, слуги, товариші за товаришів, слуги за слугу, сини за батьків і батьки за синів, глухі, німі, єретики та євреї проти християн та ін. суд міг у тих чи інших випадках вимагати від свідків складання присяги.

Третє питання. Виникнення ісламу. Об'єднання арабів та утворення Арабського Халіфату. Мекка – Мухаммед (570-632 рр.) – 610 р. – перша проповідь – проголосив себе пророком Аллаха. 622 р. – Мухаммед тікає до Медини, 630 р. – повертається в Мекку (релігійний і світський правитель). Кааба – «Чорний камінь» (Мекка). Іслам – третя світова релігія. Муджахіри та ансари. «Праведні халіфи» (Абу Бакр, Омар, Осман, Алі). Халіфат – теократична монархія – VII ст. Органи державної влади та управління Арабського Халіфату.

Державний лад: халіф (світська влада (емірат) та духовна влада (імамат)). Перші халіфи обиралися, наступні приходили до влади по заповіту. Головний радник і вища посадова особа – візир. Центральні органи – дивани (військовий, внутрішніх справ, поштовий та ін.). Місцеві органи влади: провінції (еміри, наїби). Міста і селища (старійшини, шейхи). Суд: халіф, колегія авторитетних богословів, каді. Армія – реформи VII-VIII ст. – постійне військо, добровольці.

Правове становище суспільних станів за мусульманським правом (шаріатом). Повноправні – лише мусульмани (крім малолітніх, розумово неповноцінних і п'яниць). П'ять обов'язків: сповідування віри, молитва (5 разів на день), місяць рамазан, милостиня (1/40 від прибутку), паломництво у Мекку. Немусульмани (зиммії) – не мають права одружуватись з мусульманками, повинні мати спеціальний одяг, забезпечувати військо харчами, сплачувати поземельний та подушний податки тощо. Політика арабізації та ісламізації.

Джерела мусульманського права (шаріат: Коран, Сунна, Іджма, Фетва, укази та розпорядження Халіфа).

Четверте питання. Відмінності у розумінні державно-правових питань у різних течіях ісламу. Поділ мусульман на суннітів та шиїтів.

Сунніти – прихильники Муавії (Аллах дав доручення общині обрати собі правителя (довіряє йому функції керівництва і через муджтахідів (знавців мусульманського права) контролює його).

Шиїти – прихильники халіфа Алі (влада передається в спадщину не общині, а імаму – представнику Аллаха та пророку. Імам підкоряється лише Аллаху і мусульманському праву, його влада священна. Радикалізм, фанатизм, нетерпимість щодо іновірців.

Загальні риси мусульманського права:

1. Речове право («вакуф», «хіджаз», «джихад», «мульк», «ікт»).
2. Зобов'язальне право.
3. Шлюбно-сімейне право та спадкове право.
4. Кримінальне право.
5. Суд і судочинство.

Основні риси східного феодалізму. Виникнення і розвиток феодальних держав Далекого Сходу.

П'яте і шосте питання. Феодальна держава і право Китаю. Династії середньовічного Китаю. Династія Сун. Династія Юань. Династія Мін (1368-1644 рр.). Імператор Хонью. Перші реформи. Суспільний лад та державний устрій середньовічного Китаю. Місцеве управління. Судова система та армія. Правова система середньовічного Китаю.

Феодальна держава і право Індії. Делійський султанат. Імперія Великих Моголів. Суспільний та державний устрій. Основні риси права. Власність, обов'язки, шлюб та родина. Злочин та покарання.

Феодальна держава і право Японії. Династична історія Японії. Дзьомон (13 тис. років до н.е. – III ст. до н.е.). Яйой (III ст. до н.е. – III ст. н.е.). Ямато (300-710 рр.). Джерела з історії Середньовічної Японії. Держава Ямато. Дзимму – імператор, якого не було. Монобе та Сога. Сьотоку Та асі. Сетоку Тайсі. Падіння Сога. Котоку. Переворот Танка. Рабовласницькі пережитки після

перевороту Тайка. Надільна система. Правління Фудзивара. Державне управління. Тайра і Мінамото. Сьогунат Мінамото (1185-1333 рр.). Реставрація Кемму (1333-1336 рр.). Період Муроматі. Сьогунат Асикага (1336-1573 рр.). Період Адзуті-Монояма (1573-1603 рр.). Об'єднання Японії. Тоетомі Хідеесі.

Імперська політика. Період Едо. Сьогунат Токугава (1603-1868 рр.). Сьогунат і провінції. Сьогун та імператор. Феодальне суспільство Японії. Даймьо. Самураї (бусі). Надільна система і селяни. Синтоїзм – «шлях богів». Бусидо. Сепуку. Сьогунат і даймо. Державний апарат. Місцеве управління. Армія.

Основні риси права. Цивільне право. Шлюбно-сімейне право. Карне право. Судовий процес.

Питання для самоконтролю

1. На які хронологічні періоди прийнято поділяти історію Східної Римської імперії?
2. Кого із візантійських імператорів-реформаторів називали «безсонний правитель»?
3. Назвіть основні функції Державної ради.
4. Які питання охоплював звід Еклога?
5. Назвіть головні розділи візантійського Землеробського закону.
6. Охарактеризуйте положення візантійського Морського закону.
7. В якому році був виданий Прохірон?
8. Які нормативні документи у Візантійській імперії називали «царські закони»?
9. Назвіть останню відому пам'ятку візантійського права.
10. Поясніть різницю між розлученням «cum damno» та «sine damno».
11. Ким і коли була створена ісламська держава Арабський Халіфат?
12. Хто виступав спадкоємцем влади пророка Мухаммеда?
13. Які держави і коли були підкорені Арабським Халіфатом?
14. Які джерела мусульманського права Ви знаєте?
15. Яку структуру має Коран?
16. Як мусульмани трактували поняття «держава»?
17. Хто такі сунніти та шиїти?
18. Що таке Рамадан (Рамазан)?
19. Що таке п'ять священних обов'язки правовірного мусульманина?
20. Що означають терміни «хіджаз», «джихад», «мульк»?
21. Яку назву має мусульманська середня та вища школа, у якій готували служителів культу, учителів?
22. У яких випадках жінка-мусульманка мала право подати на розлучення?
23. Які види злочинів у мусульман вважалися найважчими?
24. Які речі не могли знаходитися у власності мусульман?
25. Які кримінальні покарання застосовували мусульмани?
26. Як здійснювався в Арабському Халіфаті судовий процес?

Тема 4: Держава і право періоду Нового часу

Питання для самостійної роботи

1. Буржуазні революції і виникнення буржуазної держави та права.
2. Ідея народного представництва, конституціоналізму та її реалізація.
3. Кодифікація права.

Література: [2; 6; 12]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Вивчення історії держави і права нового часу бажано розпочати з аналізу причин буржуазних революцій. Зрештою, саме вони сприяли виникненню та розвитку буржуазної держави та права.

Слід зупинитися на різноманітності шляхів становлення влади буржуазії та буржуазних національних правових систем у різних країнах. Буржуазна революція – соціальна революція, основним завданням якої є знищення феодального ладу або його залишків. Така революція являє собою стрибкоподібний перехід від традиційного суспільства, заснованого на феодальній ієрархії, до приватновласницького суспільства, яке ґрунтується на рівності всіх громадян перед законом, визнанні принципу суверенітету народу і демократичних свобод. У ході буржуазної революції завершується перетворення станів феодального суспільства, пов'язаних з кругообігом капіталу, в буржуазію як окремий суспільний клас.

Головними рушійними силами буржуазної революції є буржуазія та селянство, останнє – найбільш зацікавлене у перерозподілі земельної власності на свою користь. Буржуазна революція утверджує принцип недоторканності приватної власності, який забезпечує економічну незалежність людини від держави. Хоча буржуазна революція не завершується радикальною зміною попередніх соціальних структур, вона створює умови для формування елементів громадянського суспільства.

1. Нідерландська революція – повстання сімнадцяти провінцій у боротьбі за незалежність від Іспанської імперії. У результаті повстання була визнана незалежність Семи Об'єднаних провінцій. Області, відомі нині як Бельгія та Люксембург (ті з сімнадцяти провінцій, які залишилися під правлінням Габсбургів), отримали назву Південних Нідерландів. Першим лідером революції був Вільгельм Оранський. Нідерландська революція стала одним з перших успішних розколів у Європі та призвела до виникнення перших європейських республік сучасного часу.

Північні провінції здобули незалежність спочатку «де факто», а в 1648 р. – «де юре». Під час революції Нідерландська республіка швидко зростала, стаючи світовою силою завдяки торговим суднам, економіці та науці, які швидко розвивалися, а також культурному розвитку. З часом виникла Нідерландська колоніальна імперія.

2. Англійська революція XVII ст. – процес переходу Королівства Англія від абсолютної монархії до конституційної, за якої владу монарха обмежено владою парламенту, а також гарантовано цивільні свободи. Революція набула форми конфлікту виконавчої і законодавчої влад (король Карл I і роялісти (кавалери) проти парламенту на чолі з Олівером Кромвелем), що вилився у громадянську війну, а також форму релігійної війни між англіканами та пуританами.

В Англійській революції був присутнім, хоча грав і другорядну роль, також елемент національної боротьби (між англійцями, шотландцями та ірландцями).

Приводом до війни були неконституційні акти короля, а причиною – боротьба за владу між королем і парламентом. Воєнні дії почалися серією поразок роялістів, що завершилися полонем короля в 1647 р. та його стратою в 1649 р. Війна тривала до останнього розгрому роялістських військ в 1651 р. (під Вустером). Кромвель правив до своєї смерті в 1658 р. Закінчилася парламентським заколотом («Славетна революція»), що привів на англійський престол штатгальтера Нідерландів Вільгельма Оранського.

3. Французька революція почалася у травні 1789 р. та було проголошено конституційну монархію. У вересні 1792 р. монархію замінено на Першу французьку республіку, а в січні 1793 р. було страчено короля Людовіка XVI. Далі тривав період революційно-політичної нестабільності, що завершився призначенням Наполеона першим консулом (1799 р.). Саме цю дату прийнято вважати кінцем революції.

Французька революція стала однією з найважливіших подій в історії Франції, вона спричинила радикальні зміни у французькому суспільстві. Її прийнято вважати головним переломним моментом в історії західної демократії – як епоха переходу від доби абсолютизму і аристократії, до доби демократії за участі широких верств населення в житті країни.

Друге питання. Розглядаючи особливості розвитку буржуазних держав, варто зосередитись і на війні за незалежність, оскільки вона є складовою світової буржуазної революції. У цьому контексті необхідно розглянути еволюцію та пристосування старих державно-правових інститутів до нових умов. Одним із наслідків буржуазних революцій є формування та втіленні принципу буржуазного демократизму. На цьому етапі слід розглянути ідею народного представництва, конституціоналізму та її реалізація.

Конституціоналізм можна трактувати як:

1. Система знань політико-правового характеру, предмет дослідження якої становлять фундаментальні цінності демократії, обґрунтування необхідності встановлення конституційного ладу, аналіз історії і практики конституційного розвитку держави, їх груп і світового співтовариства.

2. Механізм державної влади, обмежений конституцією;

3. Політична система, що спирається на конституцію і конституційні методи управління.

Поняття *конституціоналізм* має два аспекти:

1. Об'єктивний – сукупність конституційно-правових актів, що регулюють важливі соціальні зв'язки;

2. Суб'єктивний – наявність теорії конституції, прогресивних уявлень про устрій суспільства і держави; сприйняття конституції, інших нормативних актів населенням.

Сам термін *конституціоналізм*, на думку Г.Дж. Бермана, був введений у науковий оборот наприкінці XVIII – на початку XIX ст. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над звичайними законами. Проте реальність цього феномену вперше виявилася ще в міських правових системах Західної Європи в XI-XII ст.

Становлення конституціоналізму у світі пов'язане з оформленням конституційного ладу в розвинених країнах Європи та Америки у період боротьби проти феодального абсолютизму (XVII ст.).

В розвитку сучасного конституціоналізму виділяють чотири етапи:

1. *Перший етап конституційного розвитку* бере свій початок у XVIII ст. й до закінчення Першої світової війни. Це період становлення і утвердження буржуазного конституціоналізму в Америці і передових країнах Європи. Саме в цей період з'являються перші конституції: Конституція США (1787 р.), яка має найбільш тривалу історію існування; Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.), Конституції Франції і Польщі, а також перший конституційний акт в Україні – «Правовий устрій і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького», відомий як Конституція П. Орлика (1710 р.).

Конституція США та Франції поклали початок двом конституційним моделям:

1. Американській – конституції організації і діяльності державної влади;

2. Французької – ліберальній конституції, призначеній максимально обмежити втручання держави в життя громадянського суспільства й окремого індивіда.

Американська конституція була прийнята на основі Декларації про незалежності США, яка була затверджена 4.07.1776 р. Основні її положення втілювали ідеї природного права, що відстоювалися в той час американськими революціонерами демократами Т. Пейном та Т. Джефферсоном. Декларація закріпила такі основні положення:

- рівність всіх на природні права такі як право на життя, свободу, недоторканість, власність, щастя і безпеку;
- право на знищення уряду, що не задовольняє інтереси народу;
- ідея суверенітету народу;
- принцип розподілу влад;
- право народу на вибір такої форми правління, що відповідає його інтересам;
- ідею про те, що уряд лише слуга народу і повинен діяти в інтересах народу.

2. *Другий етап конституційного розвитку* – це період між двома світовими війнами, який характеризується поділом єдиного світового конституційного процесу в результаті створення в Росії соціалістичної держави.

Фактично, сформувалися дві антагоністичні конституційні моделі «капіталістична» і «соціалістична».

Капіталістична – в основі залишилася ліберальна концепція. Сформувалися нові тенденції конституційного розвитку, виникнення яких обумовлювалося змінами, що мали місце в соціально-економічних і політичних структурах суспільства.

Соціалістична – основу цієї моделі склали постулати марксистської теорії про закономірності розвитку суспільства і держави в їхній класовій природі. Були закріплені основні принципи організації державної влади, політичної, соціальної й економічної організації суспільства, правового становища особистості і її відношень з суспільством і державою. Ці принципи суттєво відрізнялися від принципів «капіталістичної» моделі конституції.

Таке роздвоєння конституційної ідеології надовго спричинило вороже ставлення однієї частини світової спільноти, що мала капіталістичні орієнтири розвитку суспільства до іншої частини яка сповідувала комуністичні ідеали розвитку суспільства.

3. Третій етап *конституційного розвитку* – період від завершення Другої світової війни до початку 1990-х. Він характеризується розширенням масштабів конституційного процесу й істотними змінами його утримання та удосконалення. Конституційному процесу на цьому етапі властиве різноманіття основних конституційних моделей і їхніх різновидів.

Основними конституційних моделей на цьому етапі були:

- західна конституційна модель склалася на попередніх етапах конституційного розвитку;
- соціалістична модель представлена радянськими конституціями, згодом конституціями інших соціалістичних країн, що з'явилися на території Європи;
- нова конституційна модель втілена в конституціях країн, що розвиваються.

4. Четвертий етап конституційного розвитку – це період, що почався на межі 1980-1990-х рр. Початок розвитку цієї моделі було покладено зі зламом Берлінської стіни та об'єднанням Східної і Західної Німеччини у одну державу. Далі був вихід з СРСР Прибалтійських країн та припинення існування СРСР як держави.

Третє питання. Разом з аналізом державного оформлення буржуазії, бажано розглянути і принципи буржуазного права, головною особливістю якого є стабільність і наступальність правової надбудови, її гнучкість.

Крім того, необхідно дослідити і особливості кодифікації буржуазного права. При підготовці до питання необхідно пригадати, що громадянське суспільство поряд з державою зумовило появу права якісно нового типу. Важливу роль у його становленні відіграли англійська (XVII ст.) та французька (XVIII ст.) революції, які були серйозним випробуванням на міцність правової надбудови, що залишилася від середньовіччя. Поклавши початок перевороту в галузі економіки й політико-державних структур, вони започаткували й новий правовий порядок, котрий ґрунтувався на визнанні загальної рівності всіх людей від народження, рівності всіх перед законом – принципах, які було

покладено в основу нового, юридичного світогляду. Оскільки цей правопорядок був зумовлений якісно новими суспільними відносинами – відносинами буржуазними, то й право нового типу стало визначатися як право буржуазне. У процесі становлення буржуазне права набуло таких рис:

1. Буржуазне право виникло не на порожньому місці. Воно формувалося на підвалинах дореволюційних правових систем, які функціонували в суспільстві, котре вже знало і відносини приватної власності, і ринкові відносини, і досить високий рівень юридичної техніки. Тому значна частина норм середньовічного права увійшла в оновленому вигляді до нового права, а відмова в ході буржуазних революцій і в подальші періоди від норм «старого права» відбувалася головним чином стосовно тієї його частини, яка суперечила економічним та політичним потребам капіталізму й ускладнювала подальшу еволюцію самої правової системи.

2. Буржуазне право виникало у вигляді інтегрованих національних правових систем. Використовуючи певною мірою правову спадщину минулої епохи, буржуазне право рішуче відкидало ті її частини, котрі ставали на заваді економічним та політичним інтересам буржуазії. Такими були насамперед роз'єднаність і феодальний партикуляризм, які базувалися на станових, регіональних, митних та інших бар'єрах. Ламаючи їх, буржуазні відносини призвели до виникнення не тільки національних держав, але й національних правових систем.

3. Правова система, яка складалася, набувала нової якості, нового способу свого існування: систему законодавства й систему права, що практично лише в зародковому вигляді були присутні у станово-кастовому суспільстві. Особливе значення у формуванні нового права мало законодавство. Стаючи основним джерелом права, саме воно стає стрижнем правової системи, правотворчим фактором.

4. Організаційне оформлення галузей права. Поряд з такими «старими» галузями права, як цивільне та кримінальне, виникають нові, наприклад, конституційне право, яке, незважаючи на свою молодість, стає свого роду ядром у національних правових системах

Питання для самоконтролю

1. Що означає термін індустріалізація?
2. Назвіть хронологічні межі періоду Нового часу.
3. Що означає поняття «конституціоналізм»?
4. Що передбачала ідеологія Просвітництва?
5. Дайте визначення поняттю «свобода громадянина»
6. Назвіть характерні риси кодифікації права у період Нового часу.
7. Коли була підписана «Велика ремонстрація»?
8. Коли відбувся Перший, Другий та Третій Континентальні конгреси?
9. Хто був автором трактату «Про дух і закон»?
10. Хто розпочав політичну боротьбу за об'єднання Німеччини в одну державу?

Тема 5: Держава і право періоду Нового часу

Питання для самостійної роботи

1. Виникнення буржуазної держави та об'єднання Німеччини.
2. Німецький Союз та Північно-німецький Союз.
3. Німецька правова система.

Література: [1; 3; 11]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Розвиток Німеччини в першій половині XIX ст. Конституція 1848 р. та її значення. Священна Римська імперія германської нації: 380 держав (1806 р. – припинила існування). Створення Рейнського союзу.

Проведення буржуазних реформ. Вплив Наполеона I. Віденський конгрес (1815 р.).

Друге питання. Акт про створення Німецького союзу (34 держави, 4 вільних міста). Бундесрат – вищий орган Союзу (посли держав-учасниць). Відсутність єдиного керівництва і єдності. Провідна роль Австрії. Митний союз (1834 р.) – 18 держав.

Середина XIX ст. Два об'єктивні можливості об'єднання Німеччини (революційна і реакційна). Поразка революція 1848 р. Можливість об'єднання Німеччини під владою Австрії чи Пруссії.

Конституція 1848 р. Проголошення демократичних прав і свобод, відсутність можливості їх реалізації.

Об'єднання Німеччини. Конституція Німецької імперії 1871 р. Створення Північно-Німецького Союзу (18 держав). Прийняття Конституції Союзу (1867 р.).

Провідне становище Пруссії. Президент Союзу прусський король Вільгельм I. Союзна рада (голова – союзний канцлер). Отто фон Бісмарк. Рейхстаг (297 депутатів) – прийняття законів і затвердження бюджету. Союзний прапор – чорно-біло-червоний стяг.

Перемога у війні з Францією (вересень 1870 р.). Проголошення у Версалі створення Німецької імперії (18 січня 1871 р.) – 22 монархії, 11 великих герцогств, 7 князівств, 3 вільні міста.

Конституція Німецької імперії 1871 р.

Німецька імперія: за формою правління – конституційна монархія, за формою державного ладу – федерація. Глава імперії – імператор (кайзер) – король Пруссії.

Союзна рада (Бундесрат) – законодавчі та адміністративні права (58 представників). Голова Бундесрату – імперський канцлер, його роль і повноваження. Рейхстаг (3,5 років). Імперська армія (служба 7 років) – підпорядкована імператору.

Третє питання.

Право Німеччини.

1. Цивільне право: Німецьке цивільне уложення 1896 р. (право зобов'язань, речове право, сімейне право, спадкове право).
2. Торговельне право: Торговельне уложення 1897 р. (про купецький стан, торговельні товариства, торговельні угоди, морську торгівлю).
3. Кримінальне право: Кримінальне уложення 1871 р. (посилення репресій за політичні злочини. Особливо небезпечні злочини: зрада, повстання, заклики до непокори владі та законам, замах на імператора).

Питання для самоконтролю

1. Німецький державний діяч, який здійснив об'єднання країни на прусській мілітарній основі – це?
2. Верхня палата парламенту Німеччини у 1871-1918 рр. мала назву....
3. Створення Німецької конфедерації відбулося в
4. Баварський кримінальний кодекс був прийнятий в
5. Пруський кримінальний кодекс був прийнятий в ...
6. Австро-Угорщина була створена в ...
7. Цивільний кодекс в Німеччині був запроваджений в ...
8. Союз держав, що зберігають свою незалежність і роздільне існування, створений із певною метою – це?
9. «Битва народів» під Лейпцигом – це?
10. Початок «березневої революції» в Німеччині датований?

Тема 6: Держава і право Новітнього періоду

Питання для самостійної роботи

1. Державно-політичні наслідки Першої світової війни. Соціалістичний революційний рух в Європі та світі.
2. Народження фашистського руху. Авторитаризм.
3. Розвиток Франції між двома світовими війнами. Проголошення та розвиток П'ятої республіки.
4. Право Франції новітнього періоду.

Література: [10; 11; 27]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Різноманітність шляхів розвитку національних правових систем у різних країнах Європи та світу у новітньому періоді. Війни за незалежність. Еволюція та пристосування старих державно-правових інститутів до умов новітнього часу.

Друге питання. Демократизм, народне представництво, конституціоналізм. Принцип розвитку права новітнього періоду. Народження фашистського руху. Авторитаризм Кодифікація права.

Третє питання. Результати Першої Світової війни. Паризька мирна конференція 1919-1920 рр. Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. Нейіський мирний договір 1919 р., Тріанонський мирний договір 1920 р. Ліга Націй.

Розвиток Франції між двома світовими війнами. Локарнські угоди 1925 р. «Велика депресія» 1929-1933 рр.

Франція у Другій Світовій війні. Уряд «Віші».

Четверта республіка у Франції. Конституція 1946 р.

Створення Тимчасового уряду (Ш. де Голь). Референдуми щодо прийняття нової Конституції (жовтень 1945 р., жовтень 1946 р.). Прийняття Конституції Франції (13.10.1946 р.).

Парламент – 2 палати (Національні збори і Рада республіки). Національні збори – на 5 років, 627 депутатів, вибори за пропорційною, а з 1951 р. – за мажоритарною системою. Рада Республіки – 320 депутатів на 6 років. Ротація половини складу 1 раз на 3 роки. Національні збори – вищий законодавчий орган. Рада республіки – дорадчі функції.

Президент – глава держави (обирається на 7 років). Призначає голову уряду, державних радників, головує в Раді міністрів, підписує і ратифікує міжнародні договори. Рада Міністрів (уряд) – виконавчий орган.

Національні збори контролюють роботу уряду. Конституційна реформа 1954 р. Посилення прав Президента, уряду та Ради республіки. Загроза державного перевороту. Надзвичайні повноваження генерала Ш. де Голя

(1.06.1958 р.). Розпуск Національних зборів, створення комісії по підготовці нової Конституції.

П'ята республіка у Франції.

Конституція П'ятої республіки у Франції (5.10.1958 р.) складається з 3-х актів: Конституції 1958 р., Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) і Преамбули Конституції 1946 р. Змішана республіканська форма правління. За формою територіально-політичного ладу Франція є складною унітарною державою.

Встановлення ієрархії органів влади:

1. Президент;
2. Уряд;
3. Парламент.

Президентська влада – основа нового державного ладу. Президент обирається колегією виборців, а з 1962 р. – прямими загальними виборами (з 2000 р. – на 5 років). Президент має великі повноваження: гарант національної незалежності і територіальної цілісності держави, призначає Прем'єр-міністра, головує в Раді міністрів, очолює Збройні Сили, має право дострокового розпуску Національних зборів тощо. Уряд – визначає і здійснює «політику нації».

Парламент – дві палати (Національні збори – на 5 років і Сенат – на 9 років – поновлюється на третину кожні 3 роки). Відповідальність уряду перед парламентом. Конституційна рада – орган конституційного контролю (9 членів на 9 років, по 3 від Президента, Національних зборів, Сенату). Зміни до Конституції (10 переглядів). Скорочення повноважень Президента до 5 років (вересень 2000 р.).

Четверте питання. Судова система та право Франції у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Чотири гілки судової влади:

1. Громадські суди;
2. Суд загальної юрисдикції;
3. Спеціальні суди;
4. Адміністративні суди.

Для суду над вищими посадовцями:

1. Суд правосуддя республіки – суд над міністрами.
2. Високий суд правосуддя – суд над Президентом. Трибунал з конфліктів (голова – міністр юстиції).

Право. Цивільне право – відмова від принципу безумовної обов'язковості сили договору через непередбачувані обставини; підпорядкування французькому законодавству монополій, керівні органи яких перебувають на території Франції та ін.

Шлюбно-сімейне право – право жінки займатися професійною діяльністю. 2005 р. – жінка після народження третьої дитини одержує утримання від держави 750 євро.

Кримінальне право. Перегляд Кримінального кодексу 1960 р. Новий Кримінальний кодекс 1994 р. – посилення відповідальності за особливо тяжкі

злочини (тероризм, виробництво та поширення наркотиків, рекет, тощо). Заміна смертної кари довічним ув'язненням. Обмеження деяких покарань штрафами.

Питання для самоконтролю

1. У міжнародному праві повне або часткове відшкодування матеріальних збитків, завданих війною державі, яка перемогла, державою, яка зазнала поразки – це?
2. Французький уряд, який проголосив новими ідеалами держави «Працю. Сім'ю. Батьківщину»?
3. Четверта республіка у Франції це хронологічний період ...
4. Коли відбувалася Паризька мирна конференція?
5. В якому році були підписані Локарнські угоди?
6. В якому році була підписана Мюнхенська угода?
7. В якому році Франція увійшла до НАТО?
8. Роки президентства Ф. Міттерана ...
9. В якому році Франція приєдналася до Маастрихтського договору?
10. Хто очолював уряд «Віші» в період Другої світової війни?

Тема 7: Держава і право Новітнього періоду

Питання для самостійної роботи

1. Королівська Румунія в роки та після закінчення Першої світової війни. Держава і право Соціалістичної Республіки Румунія. «Різдвяна революція» 1989 р. Сучасна система держави і права Румунії.
2. Болгарія в роки та після закінчення Першої світової війни. Прийняття конституції 1989 р. та початок демократизації. Сучасна система держави і права Болгарії.
3. Розвиток Японія після Другої світової війни. Конституція 1947 р. Право Японії новітнього періоду.
4. Китайська держава до утворення Китайської Народної Республіки. Конституційний процес в КНР 1954-1982 рр.
5. Визвольний рух та проголошення Республіки Індія.
6. Тенденції розвитку держав і правових систем Латинської Америки у другій половині XX – на початку XXI ст.

Література: [11; 28; 36]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Королівство Румунія в роки Першої світової війни. Ідея «Великої Румунії». Румунія між двома світовими війнами.

Румунія в роки другої світової війни. Соціалістична республіка Румунія.

«Різдвяна революція» 1989 р. Румунія на сучасному етапі розвитку. Сучасна система держави і права.

Друге питання. Болгарія в роки Першої світової війни. Нейїський мирний договір. Болгарія між двома світовими війнами.

«Радянізація» Болгарії. Прийняття конституції 1989 р. та початок демократизації.

Болгарія на сучасному етапі розвитку. Сучасна система держави і права.

Третє питання. Японія між двома світовими війнами. Нова політична структура. Концерни «дзайбацу». «Асоціація допомоги трону». Потсдамська декларація (1945 р.). Демократизація і демілітаризація Японії.

Закон про аграрну реформу (1946 р.). Політика декартелізації. Закон про профспілку (1945 р.): робітники і службовці отримали право на організацію профспілок, укладення колективних договорів. Закон про трудові норми (1947 р.): заборона примусової праці, встановлення 8-годинного робочого дня, надбавки за понаднормову роботу, оплачувані відпустки, відповідальність підприємця за охорону; страхування і компенсації при нещасних випадках і з безробіття.

Конституція Японії 1947 р. Принцип народного суверенітету, але спадкова імператорська влада. Імператор є «символом держави і єдності народу».

Японський парламент – двопалатний орган, що складається з палати представників і палати радників. Перша (нижня) палата переобирається повністю кожні чотири роки, але може бути розпущена достроково. Термін повноважень членів палати радників (верхньої) – шість років, з переобранням через кожні три роки половини з них. Обидві палати створюються на основі загальних і прямих виборів. Активне виборче право надається японським громадянам з 20 років, пасивне – з 25 років в нижню і з 30 років – у верхню палату. Ценз осілості, внесення застави кандидатом в депутати.

Система «парламентських кабінетів». Парламент обирає главу Кабінету міністрів, вищого виконавчого органу влади. Ліберально-демократична партія.

«Бюро економічної стабілізації» і «Комітет з регулювання цін». Закон «Про встановлення жорсткого контролю над вугільною промисловістю». Фонд відновлення економіки (1948 р.). Японське «економічне диво».

Четверте питання. Революція 1911 р. Проголошення республіки. Тимчасова Конституція Китайської Республіки. Створення буржуазно-революційної партії «Об'єднаний Союз» (Сунь Ятсен) – 1905 р. Революційна ситуація 1911 р. Повалення влади Цінів. Сунь Ятсен – тимчасовий Президент Китайської Республіки (грудень 1911 р.). Відречення Пу І від престолу. Скасування монархії. Заснування Національної партії (Гоміндану) – квітень 1912 р. Поразка революції. Встановлення диктатури Юань Шикая. Громадянська і національно-визвольна війна в Китаї після Першої світової війни.

Утворення та розвиток Китайської Народної Республіки. Перша Конституція КНР. Капітуляція Японії (2.09.1945 р.). Боротьба між КПК і Гомінданом. Наступ Народно-Визвольної армії (літо 1947 р.). Поразка Гоміндану (січень 1949 р.).

Створення КНР (1.10.1949 р.). Мао Цзедун – голова Центральної народної урядової ради КНР. Прийняття Конституції КНР (вересень 1954 р.). Всекитайські збори Народних представників (голова – Мао Цзедун) – вищий орган влади. Державна Рада – виконавчий орган (Прем'єр – Чжоу Еньлай).

Деформації державного устрою КНР в період «великого стрибка» та «культурної революції» (1958-1976 рр.). Кампанія «лібералізації» (вересень 1956 р.). «Сто кольорів». Свобода критики, вільна творчість тощо. 1957 р. – політика «перевиховання» вільнодумців (5 млн. в'язнів). «Великий стрибок» (травень 1958 р.). Провал реформ в промисловості та сільському господарстві. Агресивний курс КНР на міжнародній арені. Лю Шаоци. Засудження політики «великого стрибку». «Культурна революція» (1958-1976 рр.).

Загони хунвейбінів та цзаофанів. Боротьба з противниками ідей Мао Цзедуна. Директива Мао Цзедуна «Вогонь по штабах». Культ особи Мао Цзедуна.

Китайська держава в період будівництва регульованої ринкової економіки. Конституції КНР 1978 і 1982 рр.

Боротьба за владу між Цзян Цін та Хуа Гофеном. Прихід до влади Хуа Гофена. План «чотирьох модернізацій» (Ден Сяопін) – лютий 1978 р. Дозвіл приватного підприємництва. Передача землі у приватне користування.

Сімейний підряд в сільському господарстві. Іноземні інвестиції в промисловість (США, Японія). Нові економічні зони. Криза 1989 р. (виступ студентів в Пекіні). Приєднання до КНР Гонконгу (липень 1997 р.) та Макао (1999 р.)

Система державних органів КНР. Всекитайські збори Народних представників (ВЗНП) т Місцеві збори Народних представників (ЗНП) – представницькі органи державної влади. Постійні комітети ВЗНП та ЗНП – в період між сесіями зборів. Постійний комітет ВЗНП – найвищий колегіальний орган державної влади. Уряд (Державна Рада), міністерства, державні комітети та державні відомства, місцеві народні уряди різних ступенів, департаменти, відділи, канцелярії та комісії. Центральна військова рада (ЦВР).

Право Китайської Народної Республіки. Конституція КНР 1978 р. Обмеження повноважень Всекитайських Зборів Народних Представників, ліквідація прокуратури, призначення суддів місцевих судів місцевою владою. Підготовка до рішучих змін.

Конституція 1982 р. – влада в КНР – демократична диктатура народу, багатоукладність економіки країни. Розширення прав та обов'язки громадян. Вперше введено статті про громадянство КНР та встановлено рівність громадян перед законом.

Зміни в структурі державних органів:

1. Відновлено інститут Голови КНР.
2. Надання постійному комітету Всекитайських Зборів Народних Представників законодавчого права.
3. Засновано Центральну військову Раду КНР.
4. Відновлено волосну ланку управління.
5. Обмежено строк перебування деяких посадових осіб на своїх постах.

Соціалістична система права (соціалістичні постулати, насиченість нормативних актів нормами принципами, нормами-побажаннями, різноманітними сентенціями. Немає чіткого розмежування між правовим актом і політичною директивою. Закони часто містять положення на правового змісту.

П'яте питання. На початку ХХ ст. Індія залишалась «перлиною в британській короні». Це була країна, що об'єднувала сотні народів різних рас та віросповідань. Традиційне суспільство було вкрай різноманітним у національному, соціальному, кастовому, класовому та релігійному складу. Яскраво свою неоднорідність індійське суспільство демонструвало в конфесіональному плані.

Британське колоніальне панування. 1885 р. створення Індійського національного конгресу (ІНК). Реформа Морлі-Мінто (участь індусів в провінційних законодавчих радах при губернаторах)

Мохандаса Карамчанда Ганді (Махатма Ганді – «велика душа») – очільник боротьби індійців за незалежність і самоврядування шляхом бойкоту британської колоніальної адміністрації.

План реформ щодо управління Індією (липень 1918 р.). Закон «Про управління Індією» (1919 р.) або «реформа Монтегю-Челмсфорда». Новий

двопалатний парламент, створений при генерал-губернаторові, складався з Державної ради та Законодавчих зборів.

Весна 1946 р. – повстання індійських військових моряків у Бомбеї. 16.05.1946 р. було оприлюднено проект Конституції, за якою Індія набувала статусу домініону. 2-3.06.1947 р. останній британський генерал-губернатор Індії лорд Л. Маунтбеттен провів конференцію семи лідерів: Дж. Неру, В. Пателя, Крішні Кріпалані (від ІНК), М. Джинна, Л. Алі-хана, А.Р. Ніштар (від МЛ) та Балдев Сінгха (від сикхів).

«План Маунтбеттена» або «план 3 червня». 26.11.1949 р. прийняття Конституції Республіки Індія. Акт від 26.01.1950 р. – Індія проголошувалась суверенною та демократичною державою. Основний закон закріплював демократичні права та свободи, визнавав рівність громадян незалежно від каст і релігії, до яких вони належать. Запроваджувалось всезагальне виборче право, в тому числі й для жінок, активне – з 21 року, пасивне – з 25 років. За своєю національно-територіальною організацією Індія визнавалась федеративною державою, та на час проголошення складалась з 14 штатів та 6 територій, які залежно від рівня розвитку поділялись на три групи. За формою правління Індія була конституційована у парламентську республіку, а її державний устрій будувався на принципах народного суверенітету, розподілу влади, верховенства права та свободи особистості.

Рада штатів, Народна палата.

Президент обирається на п'ять років колегією виборщиків, яка створювалась з депутатів федерального парламенту та парламентів штатів. За Конституцією президент є главою держави, главою виконавчої влади, а також вищим посадовцем, що очолює весь державний апарат. Він призначає прем'єр-міністра, губернаторів штатів, членів Верховного суду. Наділений правами розпуску Народної палати, накладення вето на законопроекти, видання указів, що мають силу закону (у проміжках часу між сесіями парламенту). Передбачена й процедура імпичменту за звинувачення у скоєнні тяжкого злочину.

Віце-президент обирається також на п'ять років на спільному засіданні обох палат парламенту. Він головує в Раді штатів, допомагає президентові та заступає його в разі тимчасової або постійної нездатності виконувати свої повноваження.

Виконавча влада належить урядові – Раді міністрів, яка складалась з прем'єр-міністра та міністрів.

Право.

Цивільно-процесуальний кодекс 1908 р. Закон Про передачу власності (1929 р.). Прецедентне право. Верховний суд.

В 1955 р. набув чинності індуїстський закон про шлюб, який уніфікував сімейне право індуїстів та привів його у відповідність до сучасних вимог. Після 1956 р. було прийнято ще три закони: про неповнолітніх та опіку; про успадкування та усиновлення; та про аліменти.

Шосте питання. Латиноамериканські держави на в перші десятиліття ХХ ст. Право країн Латинської Америки в середині – наприкінці ХХ ст.

Ліберальний реформізм у Латинській Америці та його особливості. Особливості соціально-політичного розвитку окремих країн. Режим «революційного кауділ'їзму» в Мексиці у 1920-1928 рр.

«Велика депресія» 1929-1933 рр. та загострення ситуації у регіоні. «Ліберальна революція» 1930р. та прихід Ж. Варгаса до влади в Бразилії. Участь країн Латинської Америки у Другій Світовій війні та розвиток міжамериканської співпраці у 1939-1945 рр. Основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку держав регіону у 40-50-ті рр. Пероністський уряд в Аргентині. Кубинська революція.

Характерні риси та основні напрямки політики неоконсервативної модернізації у Латинській Америці 70-80-х рр. та її наслідки. Встановлення військово-терористичної диктатури А. Піночета в Чилі. Процес деколонізації у Карибському басейні наприкінці 70-80-х рр. Нові тенденції у політичному та соціально-економічному житті Латинської Америки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Наслідки розвитку країн Латинської Америки у 2000-ні роки.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть суть «курсу броньованого кулака» генерала Танака.
2. В чому суть «доктрини С. Йосіди»?
3. В чому суть «доктрини Т. Фукуда»?
4. В якому році уряд Чан Кайші підписав із США договір «Про дружбу, торгівлю і мореплавство»?
5. В якому році КНР почала будівництво «соціалізму з китайською специфікою»?
6. В якому році до влади в Китаї прийшов Мао Цзедун?
7. Що передбачала політика «трьох червоних знамен»?
8. Назвіть головні положення китайської «Політики реформ та зовнішньої відкритості»
9. В якому році єдина Британська Індія розділилася на два домініони – Індія та Пакистан?
10. Поясніть суть виразу «бананові республіки».
11. Назвіть причини Мексиканської революції 1917-1920 рр.
12. Поясніть суть терміну «революційний каудилізм».
13. Що означає термін режим «максимата»?
14. Що означає політика «трабальїзму»?
15. За яким латиноамериканським державним лідером закріпилося прізвисько «президент тисячі вбивств»?
16. Що передбачало гасло «Куба для кубинців»?
17. В якій латиноамериканській державі був створений «Трибунал честі»?
18. Назвіть причини державного перевороту 1952 р. на Кубі.
19. Поясніть суть ідеї «перманентної мексиканської революції».
20. Назвіть головні причини, які призвели до встановлення військового авторитарного режиму в Бразилії у 1964-1984 рр.
21. Назвіть першу в історії Бразилії жінку, яка стала президентом країни.

22. В якому році на Кубі був встановлений режим диктатури Ф. Батисти?
23. Коли до влади на Кубі прийшов Ф. Кастро?
24. Що означає кубинське гасло «Соціалізм або смерть!»?
25. Поясніть значення виразу «ефект текіли» (Мексика).
26. Поясніть суть мексиканської ліберальної реформи на основі ідеї «екуменічного гуманізму».
27. Назвіть причини Чилійської революції 1970-1973 рр.
28. Що означає визначення експерти «чиказької школи» (Чилі)?
29. Назвіть головні положення президентської програми М. Бачелете «100 днів. 36 обіцянок».
30. Назвіть головні складові ідеї «Великої Румунії».
31. Розкрийте суть аграрної реформи уряду П. Грозу 1945 р.
32. Розкрийте суть румунських законів, ухвалених у 1948-1949 рр. (про націоналізацію промислових і торгових підприємств, транспорту, про заборону купівлі та продажу землі).
33. В якому році першим секретарем ЦК був обраний Н. Чаушеску?
34. Що означає термін «секурітате»?
35. Коли в Румунії відбулося падіння режиму Н. Чаушеску?
36. Назвіть головні причини оголошення імпічменту президенту Румунії Т. Бесеску з боку парламенту.
37. В якому році Румунія вступила до ЄС?
38. Які положення румунської Конституції було змінено відповідно до вимог Євросоюзу?
39. Назвіть головні положення урядової політики «затягування пасків», що стала причиною масових виступів в країні (2012 р.).
40. Назвіть головні причини Балканських війн початку ХХ ст.
41. Кому з діячів Болгарії належить вислів «болгарською буде та земля, на якій залишить слід болгарський кінь»?
42. Назвіть головні напрямки реформ уряду А. Стамболійського.
43. Назвіть головні напрямки реформ Народного блоку.
44. Визначить характерні риси розвитку Болгарії часів «народної демократії» 1944-1948 рр.
45. Поясніть суть визначення «живковізм».
46. Що передбачало урядове рішення 1987 р. «Про державні символи та атрибути влади»?
47. Розкрийте суть урядової програми «Болгарія 2001».
48. В якому році Болгарія вступила до ЄС.
49. В якому році Т. Живков подав у відставку.

РОЗДІЛ 7. ГЛОСАРІЙ НАЙУЖИВАНІШИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

А

A COMMUNI OBSERVANTIA NON EST RECEDENDUM (лат.) – не можна нехтувати тим, що прийнято усіма.

A MENSA ET TORO (лат.) – буквально: «від столу і ліжка», тобто припинення подружніх стосунків; сучасною мовою – розлучення.

A POSTERIORI (лат.) – виходячи з досвіду, на підставі досвіду.

A PRIMA FACIE (лат.) – на перший погляд.

A PRIORI (лат.) – заздалегідь, без перевірки.

AB ESSE AD POSSE VALET, A POSSE AD ESSE NON VALET CONSEQUENTIA (лат.) – з дійсності можна зробити висновок про можливість.

AB EXECUTIONE (лат.) – використовувати самоуправство.

AB HODIERNO (лат.) – від сьогоднішнього дня.

AB OVO (лат.) – з самого початку.

ABSENS HERES NON ERIT (лат.) – відсутній не буде спадкоємцем.

ABSENTE REO (лат.) – за відсутності обвинуваченого (підсудного).

ABSOLVITUR (лат.) – виправдувальний вирок.

ABUSUS NON TOLLIT USUM (лат.) – зловживання не відміняє вживання.

ACCIPERE QUID UT JUSTITIAM FACIAS, NON EST TAM ACCIPERE QUAM EXTORQUERE (лат.) – прийняття винагороди за вчинення правосуддя є не стільки прийняттям, скільки є здирством.

ACCUSARE NEMO SE DEBET, NISI CORAM DEO (лат.) – ніхто не зобов'язаний звинувачувати самого себе, хіба що перед Богом.

ACT (англ.) – дія, закон.

ACT OF ATTAINDER (англ.) – у Великій Британії законодавчий акт, що передбачає застосування покарання без розгляду суду; ухвалений парламентом приватний закон про засудження в порядку імпічменту.

ACT OF STATE (англ.) – акт державної влади, здійснений монархом або від імені монарха, що не може бути предметом судової суперечки.

ACTIO CIVILIS (лат.) – цивільний позов.

ACTIO IN PERSONAM (лат.) особистий позов.

ACTIONES JURIS (лат.) – юридичні акти.

ACTIS TESTANTIBUS (лат.) – згідно документів.

ACTORE NON PROBANTE REUS ABSOLVUTUR (лат.) – у разі не доведення позивачем позову відповідач звільняється.

ACTORI INCUMBIT ONUS PROBANDI (лат.) – тягар доказу лягає на позивача.

ACTUM ATQUE TRACTATUM (лат.) – зроблено і обговорено.

ACTUM EST, ILICET (лат.) – справу закінчено, можна розходитися.

AD ABSURDUM (лат.) – приведення до безглузлого висновку.

AD ACTA (лат.) – в архів.

AD AVISANDUM (лат.) – для попереднього повідомлення.

AD DISPUTANDUM (лат.) – для обговорення.

AD FONTES (лат.) – звертатися до джерел, до оригіналів.

AD IMPOSSIBILIA LEX NON COGIT (лат.) – закон не вимагає неможливого.

AD INSTANTIAM (лат.) – за клопотанням.

AD LAPIDEM BIS OFFENDERE (лат.) – робити одну й ту саму помилку.

AD LITTERAM (лат.) – буквально, дослівно.

AD MELIOREM FORTUNAM (лат.) – для кращого стану майна.

AD MELIUS INQUIRENDUM (лат.) – на дослідження.

AD NOTAM (лат.) – до відома.

AD REM (лат.) – по суті справи, до справи.

AD REM NIHIL FACIT (лат.) – справи не стосується.

AD VERBUM (лат.) – слово в слово.

ADEQUALANCE (лат.) – неупереджено.

ADITUM NOCENDI PERFIDO PRAESTAT FIDES (лат.) – довіра, що висловлюється віроломному, дозволяє йому шкодити.

ADVERSA FORTUNA (лат.) – за несприятливих обставин.

AEQUITAS ENIM LUCET PER SE (лат.) – справедливість сяє сама по собі.

AEQUUM ET BONUM EST LEX LEGUM (лат.) – справедливість і благо – закон законів.

ALIENI IURIS HOMO (лат.) – людина чужого права.

ALIIS INSERVIENDO CONSUMOR (лат.) – служачи іншим, згораю сам.

ALITUR VITIUM VIVITQUE TEGENDO (лат.) – приховуванням порок живиться і підтримується.

ALIUD EST TACERE, ALIUD CELARE (лат.) – одна справа – мовчати, інша – замовчувати.

ALLGEMEINES LANDKECHT FUR PREUSSISCHEN STAATEN (нім.) – загальний земський закон для пруських провінцій 1794 р.

ALTER EGO (лат.) – друге я (замінник при юридичній угоді).

ALTERA PARS (лат.) – інший бік.

ANIMO DELIBERATO (лат.) – з відповідною обдуманістю.

ANIMUS AD OMNE JUS DICIT (лат.) – кожен закон звернений до суті справи.

ANIMUS INJURIANDI (лат.) – злочинний намір.

APERTO LIBRO (лат.) – з листа, без підготовки.

APICES JURIS (лат.) – тонкощі права.

APPELLATE COURT (англ.) – суд, що розглядає апеляції на рішення нижчих судів щодо перегляду ухваленого судового рішення.

ARGUMENTUM A CONTRARIO (лат.) – доказ від протилежного.

ARGUMENTUM AD IGNORANTIAM (лат.) – аргумент, розрахований на непоінформованість співрозмовника.

ARGUMENTUM AD MISERICORDIAM (лат.) – аргумент до милосердя, розрахований на жалість.

ARGUMENTUM AD OCULOS (лат.) – наочний доказ.

ARGUMENTUM ARGENTARIUM (лат.) – грошовий аргумент (хабар).

ARGUMENTUM BACULINUM (лат.) – паличний аргумент (доказ за допомогою насильства).

ARREST (англ.) – позбавлення особи свободи законною владою з метою зупинити злочинні дії або пред'явити комусь звинувачення в порушенні вимог кримінального або цивільного закону.

ASSIZE (англ.) – указ, закон, статут, постанова; виїзна сесія суду присяжних.

ATTORNEY GENERAL (англ.) – генеральний аторней, уповноважений, правомочний (в США – у справах федерації або штату в кримінальному або цивільному суді).

AUCUPIA VERBORUM SUNT JUDICE INDIGNA (лат.) – буквоїдство нижче гідності судді.

AUDIENDA ET ALTERA PARS (лат.) – має бути вислухана й інша сторона.

AUTODICIAE JUS (лат.) – право самосуду.

В

BARRISTER (англ.) – в Англії адвокат, який має право виступати в судах вищої інстанції.

BENE PLACITO (лат.) – згідно доброї волі.

BENEFICIUM COMPETENTIAE (лат.) – поблажливість влади (судової).

BENEFICIUM LATRONIS NON OCCIDERE (лат.) – благодіяння розбійника – не убити.

BONA FIDES SEMPER PRAESUMITUR, NISI MALAM FIDEM ADESSE PROBETUR (лат.) – якщо не доведений злий намір, завжди передбачається сумлінність.

BONORUM CESSIO (лат.) – добровільна поступка своїм майном.

BURGERLICHES GESETZBUCH (нім.) – Німецький цивільний кодекс 1900 р.

С

CAETERIS PARIBUS (лат.) – за інших рівних умов.

CASUS DELICTI (лат.) – випадок правопорушення.

CAUSA CAUSARUM (лат.) – причина причин.

CAUSA EFFICIENS (лат.) – діюча причина.

CAUSA FINITA EST (лат.) – питання вирішене.

CAUSA JUSTA (лат.) – справедлива, поважна причина.

CAUSAS, NON FATA, SEQUI (лат.) – шукати правоту справи, а не прихильність судді.

CESSANTE CAUSA, CESSAT EFFECTUS (лат.) – з припиненням причини припиняється дія.

CHECKS AND BALANCES (англ.) – «взаємний контроль та рівновага» (гілок влади) в конституційній системі США.

CHIEFDOM (англ.) – чіфдом, влада вождя, централізоване керування плем'ям або конфедерацією племен.

CIRCULUS VITIOSUS (лат.) – порочне коло.

CITATO LOCO (лат.) – у цитованому місці, там само.

CIVIL LAW (англ.) – громадянське (цивільне) право як галузь в системі правового спілкування та регулювання.

CIVIL LIBERTIES (англ.) – громадянські свободи (і права) в США.

CIVIL SERVICE (англ.) – цивільна служба; державна служба. Усі наймані працівники в апараті урядової влади, за виключенням військовослужбовців. В Англії – будь-яка служба в урядовому апараті, службове місце в якому гарантується результатами конкурсних публічних іспитів.

CIVILIZATION (фр.) – цивілізація, іноді вживається як синонім поняття культура.

CIVITAS (лат.) – громада міста-держави, міська (цивільна) громада римлян.

CODE CIVIL DES FRANCAISE (CODE NAPOLENIEN) (франц.) – цивільний кодекс французів (Кодекс Наполеона) 1804 р.

COGITATIONIS POENAM NEMO PATITUR (лат.) – ніхто не несе покарання за думки (одне з фундаментальних положень римського права).

COMMON LAW (англ.) – загальне право, частина англійського юридично-правового матеріалу, що не включає в себе законодавчий матеріал (common law is common reason – загальне право є загальним розумом).

COMPOS MENTIS (лат.) – при повному розумі.

COMPOS SUI (лат.) – у повній свідомості.

CONDITIO SINE QUA NON (лат.) – умова, без якої не можна обійтися.

CONFESSIO EXTRAJUDICIALIS IN SE NULLA EST; ET QUOD NULLUM EST, NON POTEST ADMINICULARI (лат.) – позасудові признання нічого не вартують, а то, що нічого не вартує, не може бути опорою.

CONSENSUS (лат.) – згода, угода сторін із наміром взяти на себе зобов'язання.

CONSENSUS OMNIUM (лат.) – загальна згода.

CONSENSUS, NON CONCUBITUS, FACIT MATRIMONIUM (лат.) – шлюб створюється згодою намірів, а не співжиттям.

CONSORTES LITIS (лат.) – учасники процесу.

CONSTITUTIO CRIMINALIS CAROLINA (лат.) – каральний судовий збірник Карла V, імператора Священної Римської імперії в скороченому викладі на латині (скорочена назва – «Кароліна»).

CONSTITUTIONAL RIGHTS (англ.) – конституційні права і свободи, що гарантуються конституцією федерації або конституцією штату та захищені від втручання виконавчої гілки влади.

CONSTITUTIONALISM (англ.) – конституційна організація держави, заснована на домінуванні права та відокремленості гілок влади, варіант практичного втілення ідеї правової держави.

CONSUETUDO (лат.) – звичай, у римлян також звичаєве право – «сукупність юридичних переконань, що вийшли з народної свідомості та увійшли у звичай».

CONTRA FACTUM NON DATUR ARGUMENTUM (лат.) – проти факту доказ не надається.

CONTRADICTION IN ADIECTO (лат.) – протиріччя у визначенні.

CORPORE VALIDUS, MENTE INFIRMUS (лат.) – тілом сильний, розумом слабкий.

CORPUS DELICTI (лат.) – речові докази («тіло злочину»).

CORPUS JURIS (лат.) – звід законів.

CORPUS JURIS CANONICI (лат.) – Зведення (збірник) канонічного права.

CORPUS JURIS CIVILIS (лат.) – Зведення (збірник) цивільного права (Збірник Юстиніана).

CRIMEN (лат.) – злочин; звинувачення.

CRIMINAL LAW (англ.) – каральне (кримінально-виправне) право.

CUI BONO? (лат.) – кому потрібно?

CUI PRODEST? (лат.) – кому вигідно?

CUJUS PERICULUM, EJUSDEM COMMODUM (лат.) – чий ризик, того і прибуток.

CULPA LATA DOLO COMPARATUR (лат.) – груба недбалість порівнюється до наміру.

CULTURE (POLITICAL AND LEGAL CULTURE) (англ.) – культура як норми звичаїв, ритуалів та як система переконання, а також як норми та переконання політичні та правові.

CURATOR PERPETUUS (лат.) – постійний опікун.

CURRICULUM VITAE (лат.) – короткий життєпис.

CUJUS COMMODUM – EJUS PERICULUM (лат.) – чия вигода, того і ризик.

D

DAMNATUS (лат.) – засуджений.

DE DOLO MALO (лат.) – за злим наміром.

DE FACTO (лат.) – фактично.

DE JURE (лат.) – юридично, по праву.

DE LEGE FERENDA (лат.) – з точки зору закону.

DEBES, ERGO POTES (лат.) – повинен, означає можеш.

DEBITO TEMPORE (лат.) – в потрібний час.

DECIPI QUAM FALLERE EST TUTIUS (лат.) – краще бути обдуреним, ніж обдурити іншого.

DELEGATED LEGISLATION (англ.) – делеговане законодавство здійснюється міністрами корони, місцевою владою та іншими установами, згідно повноважень, якими їх наділив той чи інший статут (парламентський закон). У кожному окремому випадку відповідний статут передбачає відповідну процедуру для делегованого законодавства. Ця процедура може вимагати або

не вимагати парламентського схвалення кожного фрагменту делегованого законодавства, однак в будь-якому випадку, згідно конституційної доктрини, положення делегованого законодавства можуть бути анульовані в судах у тому випадку, якщо законовстановлювач перевищив передбачені статутном повноваження або ж відхилився від передбаченої ним процедури. Загальноприйнятими (але не скрізь) формами делегованого законодавства в Англії є узаконенні зобов'язання (букв. – засоби – instruments), що встановлюються держсекретарями (міністрами), або автономні правила (bylaws), що приймаються органами місцевої влади.

DHAMMAPADA (палійськ.) – канон буддизму (священний текст) мовою палі.

DHARMA (санскр.) – Закон Обов'язку та Благочестя.

DIC – DUC – FAC (лат.) – говори – веде – роби.

DILIGENTIA QUAM SUI REBUS ADHIBERE SOLET (лат.) – дбайливість, яку він зазвичай застосовує щодо своїх речей.

DIVIDE ET IMPERA (лат.) – розділяй і володарюй.

DIXI (лат.) – сказав (все сказано, додати нічого).

DO UT DES (лат.) – я передаю тобі право власності на річ із тим, щоб ти передав мені право власності на іншу річ.

DROIT (фр.) – право.

DUE PROCESS OF LAW (англ.) – відповідно законної процедури; використання закону, що має відповідати фундаментальним правовим принципам та поширюватися на всіх громадян без будь-яких виключень та забобон. В американській практиці це правило встановлено П'ятою конституційною поправкою, яка вимагає, щоб урядова влада не позбавляла будь-кого «життя, свободи, власності» без повного або часткового дотримання правил та процедури, які встановлені законом.

DUOBUS CERTANTIBUS TERTIUS GAUDET (лат.) – коли двоє б'ються – третій радіє.

DURA LEX, SED LEX (лат.) – суворий закон, але це закон (тобто дотримання закону будь-що).

Е

E INCUMBIT PROBATIO, QUI DICIT, NON QUI NEGAT (лат.) – вага доказу лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує.

EEGANTIA JURIS (лат.) – юридична тонкість.

EO IPSO (лат.) – внаслідок цього, тим самим.

EPISTULA NON ERUBESCIT (лат.) – папір не червоніє.

EPLURIBUS UNUM (лат.) – множина в єдиному (девіз уряду США).

EQUITY (англ.) – система законів, що доповнює існуючі закони та наближає до реалізації ідеалу «природної справедливості». У деяких кодексах судді зобов'язуються під час прийняття судового рішення керуватися одночасно вимогам права та принципам справедливості.

ERARE HUMANUM EST, STULTUM EST IN ERRORE PERSEVERARE (лат.) – людині властиве помилятися, безглуздо – упиратися в помилці.

ERROR IN RE (лат.) – помилка по суті.

ERROR JURIS (лат.) – правнича помилка.

EX ADVERSO (лат.) – (доказ) від протилежного.

EX FACTO JUS ORITUR (лат.) – з факту виникає право.

EX LEGE (лат.) – згідно закону.

EX NIHILO NIHIL FIT (лат.) – ні з чого нічого не виходить.

EX OFFICIO (лат.) – згідно службового обов'язку.

EXCEPTIS EXCIPIENDIS (лат.) – за винятком того, що має бути виключено.

EXPRESSA NOCENT, NON EXPRESSA NON NOCENT (лат.) – сказане шкодить, не сказане – не шкодить.

EXTRA JUS (лат.) – за межами закону (поза законом).

F

FACTA CONCLUDENTIA (лат.) – факти достатні для висновку.

FACTA CONTRA JUS NON VALERE (лат.) – зроблене всупереч праву – недійсне.

FACTA PROBANTUR, JURA DEDUCUNTUR (лат.) – дії доводяться, право виводиться.

FACTA SUNT POTENTIORA VERBIS (лат.) – вчинки сильніші за слова.

FACTA, NON VERBA (лат.) – справи, а не слова.

FACTUM EST FACTUM (лат.) – факт залишається фактом.

FACTUM TACENDO CRIMEN FACIAS ACRIUS (лат.) – змовчавши, посилюєш злочин.

FALSUS IN UNO, FALSUS IN OMNIBUS (лат.) – неправдиве в одному, неправдиве в усьому.

FAS ATQUE NEFAS (лат.) – дозволене і недозволене.

FATETUR FACINUS IS, QUI IUDICIUM FUGIT (лат.) – зізнається в злочині той, хто ухиляється від суду.

FESTINATIO JUSTITIAE EST NOVERCA INFORTUNII (лат.) – квапити правосуддя означає закликати нещастя.

FICTIO (лат.) – фікція юридична, юридична вигадка; визнання на законній підставі існування певного відомого факту, якого в дійсності не існує (фікція юридичної особи тощо).

FLAGRANTE DELICTO (лат.) – на місці злочину з речовим доказом.

FORMALITER ET SPECIALITER (лат.) – формально і зокрема.

G

GESETZ (нім.) – закон.

GRAMMATICA FALSA NON VITIAT CHARTAM (лат.) – граматичні помилки не роблять документ недейсним.

GRATA, RATA ET ACCEPTA (лат.) – прийнятно, законно і прийнятно.
GROSSO MODO (лат.) – у загальних рисах.

Н

HABEAS CORPUS (лат.) – початкові слова наказу англійського судді, з якими він звертається до начальника в'язниці або поліцейської ділянки щодо доставки ув'язненого (затриманого) до суду з необхідними документами, що підтверджують законність утримання. За зволікання або ухилення від доставки затриманого до суду, винні мають сплатити значний штраф як відшкодування моральної шкоди особи, незаконно заарештованої або, яка вже перебуває у в'язниці. Ця процедура закріплена в Habeas Corpus Amendment Act 1679 р. (зміненому законі про процедуру «хабеас корпус»).

HERES HEREDIS MEI EST MEUS HERES (лат.) – спадкоємець мого спадкоємця є мій спадкоємець.

HOMICIDIUM CAUSALE (CULPOSUM) (лат.) – випадкове (за недбалістю) вбивство.

HOMICIDIUM VOLUNTARIUM (лат.) – навмисне вбивство.

HOMO SUM ET NIL HUMANI, A ME ALIENUM ESSE PUTO (лат.) – я людина і вважаю, що усе людське для мене не чуже.

HOSTES HUMANI GENERIS (лат.) – вороги роду людського.

HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS (англ.) – права та фундаментальні свободи людини.

І

IGNORANTIA JUDICIA EST CALAMITAS INNOCENTIS (лат.) – нецтво судді – лихо для безневинного.

IGNORANTIA NON EST ARGUMENTUM (лат.) – незнання не є доказом.

IMPEACHMENT (англ.) – публічне офіційне звинувачення вищої цивільної особи у неналежному виконанні своїх обов'язків, що відбувається в парламенті у відповідності з формальними правилами та вимогами до процедури висунення обвинувачення та розгляду, а також наступне притягнення до відповідальності, у вигляді позбавлення довіри, відсторонення від посади, передання справи до суду. В англо-американській політичній практиці використовується імпічмент у разі звинувачення в хабарництві, у державній зраді, притягнення до відповідальності за пошкодження майна, дискредитацію свідка або його показань тощо.

IMPERITIA PRO CULPA HABETUR (лат.) – незнання визнається за провину.

IMPOSSIBILIMUM NULLA EST OBLIGATIO (лат.) – немає зобов'язань, якщо його предмет неможливий.

IN AB INFESTATO (лат.) – без заповіту.

IN JURE CESSIO (лат.) – судова поступка.

IN MAXIMA POTENTIA MINIMA LICENTIA (лат.) – чим сильніше влада, тим менше свободи.

IN SUMMA (лат.) – в результаті.

INJUDICANDO CRIMINOSA CELERITAS (лат.) – у проведенні суду поспіх злочин.

INJURIA REALIS (лат.) – образа дією.

INJURIA VERBALIS (лат.) – образа словом.

INTER ARMA LEGES SILENT (лат.) – коли говорить зброя, закони мовчать.

IPSA SCIENTIA POTESTAS EST (лат.) – саме знання є сила.

IPSISSIMA VERBA (лат.) – слово в слово.

IPSO FACTO (лат.) – в силу очевидного факту.

IPSO JURE (лат.) – в силу самого права.

J

JURA IN RE ALIENA (лат.) – право на чужі речі; особливий вид римських речових прав, що означає користування чужими речами зі спеціально обумовленою метою та випадках (сервітути, суперфіцій тощо).

JURISDICTION (лат.) – судова влада, захист прав, вирішення справ.

JURISPRUDENSE (лат.) – правознавець (синонім – *jurisconsultus*).

JURISPRUDENTIA (лат.) – наука права, розуміння права.

JURISTEN BOSE CHRISTEN (нім.) – юристи – погані християни (середньовічна німецька приказка).

JURY (GRAND JURY) (англ. та фр.) – журі, колегія присяжних (в Англії – велике журі, колегія з 12-23 присяжних, яка вирішує питання щодо передання обвинуваченого до суду).

JUS (JURIS) (лат.) – право в розумінні «правил та норм, що визначають порядок спільного життя людей» та в розумінні «волі людини, його здатності вільної дії», а також в розумінні «судового розгляду справи».

JUS EST ARS BONI ET AEQUI (лат.) – право – наука про те, що добре і справедливе.

JUS GENTIUM (лат.) – в минулі часи результат правотворчості претора перемісників, який у своїх едиктах посилався на схожі звичаї народів. А також на справедливість (*aequitas*) та природний розум (*ratio naturalis*); право, загальносупільне право, згодом – міжнародне право.

JUS PRIVATUM (лат.) – приватне право.

JUS PUBLICUM (лат.) – публічне право.

JUS PUBLICUM PRIVATORUM PACTIS MUTARI NON POTEST (лат.) – публічне право не може бути змінено угодою приватних осіб.

JUSTITIA (лат.) – справедливість, законність.

JUSTITIA EST OBTEMPERATIO SCRIPTIS LEGIBUS (лат.) – справедливість – це покора писаним законам.

JUSTITIA NEMINE NEGANDA EST (лат.) – не можна нікому відмовляти в правосудді.

L

LA DECLARATION DES DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN 1789 (фр.) – Декларація прав людини та громадянина. Вона проголосила, що метою суспільства є загальне благо і що урядова влада встановлюється з метою, щоб людина могла користуватися своїми природними правами (ст. 1). Ці права – рівність, свобода, безпека, власність (ст. 11). Усі люди рівні за природою та перед законом (ст. 111). Декларація включена як перший розділ Конституції 1791 р.

LAW (англ.) – право (в об'єктивному розумінні), закон (law favours order and abhors confusion – закон сприяє порядку і відкидає невизначеність).

LAW OF CONSTITUTION (англ.) – конституційне право (закони, що регулюють розподіл державної влади).

LEGEM BREVERN ESSE OPORTET (лат.) – необхідно, щоб закон був коротким.

LEGES HUMANAЕ NASCUNTUR, VIVINT ET MORIUNTUR (лат.) – людські закони народжуються, живуть і помирають.

LEGIS VIRTUS EST: IMPERARE, VETARE, PROMITERE, PUNIRE (лат.) – доблесть закону полягає в тому, щоб повелівати, забороняти, вирішувати, карати.

LEX (LEGES) (лат.) – закон, обов'язки для всіх, загальне правило. У вузькому значенні слова постанова всього римського народу, народних зборів; в імператорський період – норми і правила, запроваджені юристами. У широкому розумінні розпорядження цивільного права на протигагу преторському або звичаєвому праву. Схоже *jus* передбачає вільне, приватне оголошення волі при укладанні договору, при здійсненні юридичного акту, в якому така воля є головною та необхідною умовою.

LEX AEQUITATE GAUDET; APPETIT PERFECTUM (лат.) – право насолоджується справедливістю; прагне до досконалості.

LEX EST NORMA RECTI (лат.) – право є панування того, що є правильним.

LEX EST RATIO SUMMA QUAE JUBET QUAE SUNT UTILIA ET NECESSARIA, ET CONTRARIA PROHIBET (лат.) – право є домінування розуму, яке вимагає тих речей, що є корисними і необхідними, і забороняє зворотнє.

LEX EST TUTISSIMA CASSIS; SUB CLYPEO LEGIS NEMO DECIPITUR (лат.) – право є безпечний шолом; під захистом права ніхто не буває обдурений.

LEX NEMINEM COGIT AD IMPOSSIBILIA (лат.) – закон ні від кого не вимагає неможливого.

LEX NEMINI OPERATUR INIQUUM, NEMINI FACIT INJURIAM (лат.) – закон ніколи не чинить несправедливості, нікому не завдає шкоди.

LEX PROSPICIT NON RESPICIT (лат.) – закон дивиться вперед, а не назад.

LEX RESPICIT AEQUITATEM (лат.) – право з повагою ставиться до справедливості.

LEX SEMPER DABIT REMEDIUM (лат.) – закон завжди передбачає спосіб захисту.

LEX SEMPER INTENDIT QUOD CONVENIT RATIONI (лат.) – закон завжди має на увазі те, що відповідає розуму.

LEX SPECIALIS DEROGAT GENERALI (лат.) – спеціальний закон усуває основний закон.

LEX UNO ORE OMNES ALLOQUITUR (лат.) – закон говорить з усіма однаково («одним ротом»).

LEX VIGILANTIBUS, NON DORMIENTIBUS (SUBVENIT) (лат.) – закон для діяльних, а не для тих, хто дрімає.

LOI (фр.) – закон.

M

MANIFESTUM NON EGET PROBATIONE (лат.) – очевидне не потребує доказу.

MATERIA TRACTANDA (лат.) – предмет обговорення.

MELIOR EST CAUSA POSSIDENTIS (лат.) – становище того, хто володіє краще.

MENDAX IN UNO, MENDAX IN OMNIBUS (лат.) – брехун в одному – брехун в усьому.

MODUS VIVENDI (лат.) – порядок взаємовідносин (буквально спосіб життя).

MORTEM EFFUGERE NEMO POTEST (лат.) – ніхто не може уникнути смерті.

MUS IN PISO (лат.) – миша в горосі (тобто становище з якого важко знайти вихід).

MUTATIS MUTANDIS (лат.) – зі змінами, із застереженням.

N

NATURA NON FACIT VACUUM; NEC LEX SUPERVACUUM (лат.) – природа не терпить порожнечі; закон не робить нічого зайвого.

NE CUI DOLUS SUUS, PER OCCASIONEM JURIS CIVILIS, CONTRA NATURALEM AEQUITATEM PROSIT (лат.) – злий намір нікому не повинен піти на користь під приводом права, всупереч природній справедливості.

NE VARIETUR (лат.) – зміні не підлягає (незмінний).

NEC CURIA DEFICERET IN JUSTITIA EXHIBENDA (лат.) – суд не повинен обділяти будь-кого в наданні правосуддя.

NEMINE CONTRADICENTE (лат.) – без заперечень, одноголосно.

NEMO BIS PUNIRI PRO UNO DELICTO (лат.) – ніхто не повинен бути покараний двічі за один злочин.

NEMO JUDEX IN PROPRIA CAUSA (лат.) – ніхто не суддя у власній справі.

NEMO SAPIENS, NISI PATIENS (лат.) – ніхто не мудрий, якщо не терплячий.

NEMO TENETUR SE IPSUM ACCUSARE (лат.) – ніхто не зобов'язаний сам себе звинувачувати (некараність за самообвинувачення).

NIHIL FIT SINE RATIONE SUFFICIENTI (лат.) – нічого не повинно робитися без достатнього обґрунтування.

NIL (NIHIL) ADMIRARI (лат.) – ні з чого не дивуватися.

NON BIS IN IDEM (лат.) – не притягати до відповіді двічі за одне й те саме.

NON EXEMPLIS SED LEGIBUS JUDICANDUM EST (лат.) – необхідно судити на підставі не прикладів, а законів.

NON LIQUET (лат.) – не ясно.

NON PROGREDI EST REGREDI (лат.) – не йти вперед, означає йти назад.

NUDIS VERBIS (лат.) – голослівно.

NULLA REGULA SINE EXCEPTIONE (лат.) – немає правила без виключення.

NULLUM CRIMEN NULLA POENA SINE LEGE (лат.) – ніякого злочину, ніякого покарання, якщо вони не передбачені законом.

NULLUM MALUM SINE ALIQUO BONO (лат.) – немає такого поганого, в чому б не було хоча б краплини гарного.

О

OCCASIO FACIT FUREM (лат.) – випадок робить людину злодієм.

OLIGARCHIA (грец.) – олігархія, правління небагатьох; форма правління, за якої невелика група людей здійснює владний контроль, як правило, з корисливою метою «той, хто говорить організація, говорить олігархія».

OMNE JUS HOMINUM CAUSA CONSTITUTUM (лат.) – будь-яке право встановлене заради людей.

OPINIO PRUDENTIUM DOCTORUM (лат.) – думка знавців права щодо юридичних питань.

OPTIMA LEGUM INTERPRES CONSUETUDO (лат.) – кращий тлумач законів – звичай.

ORDEAL (англ.) – ордалія, примітивний метод судового рішення щодо винності або невинності шляхом випробування звинуваченого небезпечним способом, який, згідно загальної думки, здійснюється за участі надприродних сил (божества, духа). У давнину практикували випробування вогнем, водою; у давніх індійців – отрутою. За часів середньовіччя додалися випробування хрестом, поєдинком тощо.

Р

PACTA SUNT SERVANDA (лат.) – договорів необхідно дотримуватися.

PAR IN PAREM NON HABET JURISDICTIONEM (лат.) – рівний серед рівних не має юрисдикції.

PATER FAMILIAS (лат.) – батько родини.

PATRIA POTESTAS (лат.) – батьківська влада.

PAX QUAEERENDA EST (лат.) – миру необхідно добиватися.

PEREAT MUNDUS ET FIAT JUSTITIA (лат.) – правосуддя повинно відбутися, хоч би і світ загинув.

PERICULUM EST IN MORA (лат.) – небезпека у зволіканні.

PERSONA (NON) GRATA (лат.) – особа, яка (не) користується довірою.

PERSONALITER (лат.) – особисто.

PLUS PECCAT AUCTOR QUAM ACTOR (лат.) – підбурювач винен більше, ніж виконавець.

POST FACTUM NULLUM CONSILIUM (лат.) – після того, що сталося рада не потрібна.

POST HOC, ERGO PROPTER HOC (лат.) – після цього – означає внаслідок цього.

POST HOC, NON EST PROPTER HOC (лат.) – після цього – не означає через це.

PRAETOR PEREGRINUS (лат.) – претор у справах іноземців.

PRAETOR URBANUS (лат.) – претор міста.

PRECEDENT (англ. та фр.) – прецедент судовий.

PRESUMPTION (англ.) – презумпція, припущення.

PRIMUS INTER PARES (лат.) – перший серед рівних.

PRO ET CONTRA (лат.) – за і проти.

PRO UT DE LEGE (лат.) – законним шляхом.

PROBATUM EST (лат.) – схвалено.

PROVOCATIO AD POPULUM (лат.) – у часи республіки апеляція проти рішення магістрату до коміцій (центуріатним – у разі засудження до страти, трибутним – у разі грошового штрафу); використовувалась як політичний засіб протесту проти перевищення посадової влади, зловживання нею. Із часом почала розглядатися як головна гарантія політичних прав римського громадянина, як прояв суверенності римського народу.

PUNCTUM SALIENS (лат.) – важливий пункт, важлива обставина.

Q

QUI PARCIT NOCENTIBUS INNOCENTES PUNIT (лат.) – хто щадить винних – карає невинних.

QUI PECCAT EBRIUS, LUAT SOBRIUS (лат.) – п'яний злочинець має бути покараний, коли він тверезий.

QUI PRO QUO (лат.) – непорозуміння («одне замість іншого»).

QUI TACET, CONSENTIRE VIDETUR (лат.) – хто мовчить, той (мабуть) погоджується.

QUI VULT DECIPI, DECIPIATUR (лат.) – хто бажає бути обдуреним, нехай буде обдурений.

QUIS CUSTODIET IPSOS CUSTODES? (лат.) – хто ж вартуватиме самих вартових?

QUIVIS PRAESUMITUR BONUS DONEC PROBETUR CONTRARIUM (лат.) – кожен вважається чесним, доки не доведене зворотнє.

QUOD ERAT DEMONSTRANDUM (лат.) – що і необхідно було довести.

QUOD NON HABET PRINCIPIUM, NON HABET FINEM (лат.) – те, що не має початку, не має кінця.

QUOD QUISQUIS NORIT IN HOC SE EXERCEAT (лат.) – нехай кожен займається тим, в чому він розбирається.

QUOD TIBI FIERI NON VIS, ALTERI NE FECERIS (лат.) – чого не бажаєш собі, не роби іншому.

QUODCUNQUE ALIQUIS OB TUTELAM CORPORIS SUI FECERIT JURE ID FECISSE VIDETUR (лат.) – все, що людина робить для власного захисту, вважається зробленим законно.

QUOT CAPITA, TOT SENTENTIAE (лат.) – скільки голів, стільки і розуму (думок).

R

REBUS SIC STANTIBUS (лат.) – доки обставини не змінилися (середньовічна формула, яка обґрунтовувала можливість відмови від виконання домовленості при обставинах, що змінилися).

RECHTSSTAAT (нім.) – правова держава.

REDUCTIO AD ABSURDUM (лат.) – доказ від протилежного.

REMOTIS TESTIBUS (лат.) – без свідків.

RESPONDERE, CAVERE, AGERE (лат.) – надавати відповідь, складати документи, виступати в суді (три основних форми діяльності римського юриста).

RESPUBLICA (лат.) – «зібрання багатьох людей, об'єднаних згодою в питаннях права та зі спільними інтересами» (Цицерон, I ст. до н.е.).

RIGHT (англ.) – право.

RULE OF LAW (англ.) – домінування права, правління закону.

S

SALUS PATRIAE (POPULI) SUPREMA LEX (лат.) – благо вітчизни (народу) – вищий закон.

SCIRE LEGES NON HOC EST VERBA EARUM TENERE, SED VIM AC POTESTATEM (лат.) – знання законів – не в тому, щоб пам'ятати їх слова, а в тому, щоб розуміти їх сенс.

SEMEL HERES SEMPER HERES (лат.) – особа, яка стала спадкоємцем один раз, залишається в цьому статусі назавжди.

SEPARATION DES POUVOIRS (фр.), SEPARATION OF POWERS (англ.) – взаємне відособлення влади (в державі), найчастіше перекладається як «розподіл влади».

SEQUI DEBET POTENTIA JUSTITIAM, NON PRAECEDERE (лат.) – сила повинна йти за правосуддям, а не передувати йому.

SERVITUTES (лат.) – чітко визначене право на чужу річ (наприклад, право проїзду, перевозу та прогону згідно давньоримського добросусідського права).

SI VIVIS ROMAE, ROMANO VIVITO MORE (лат.) – якщо живеш в Римі, живи за римськими звичаями.

SIC VOLO, SIC JUBEO, SIT PRO RATIONE VOLUNTAS (лат.) – так я хочу, так я повелюю, нехай аргументом буде моя воля.

SILENTIUM VIDETUR CONFESSIO (лат.) – мовчання рівносильне визнанню.

SINE PRECE, SINE PRETIO, SINE POCULO (лат.) – без прохання, без підкупу, без пиятики.

SOLICITOR (англ.) – британський юрист, який надає консультації клієнтам адвокатської фірми, веде справи в судах нижчої інстанції та готує матеріали для ведення справи в судах вищої інстанції барристером.

STAR DECISIS (лат.) – вимога до суду жорстко дотримуватися правил та принципів, що встановлені попередніми судовими рішеннями та заснована на прецеденті. Латиною це правило вимагає буквально «керуватися вже ухваленими рішеннями».

STATUS (лат.) – статус (юридичний).

STATUTE (англ.) – статут, прийнятий парламентом закон у Великій Британії та деяких інших країнах.

Т

TACITO LOCACIO (лат.) – автоматичне продовження договору на новий термін.

TESTIS UNUS – TESTIS NULLUS (лат.) – один свідок – не свідок.

TORAH (давньоєвр.) – Закон, П'ятикнижжя Мойсея.

TOTA RE PERSPECTA (лат.) – взявши все до уваги.

TRES FACIUNT COLLEGIUM (лат.) – троє складають колегію.

TRUST (англ.) – устрій справ, при якому особа або група осіб, які називаються довіреною особою або довіреними особами, володіють власністю в інтересах самого засновника трасту або інших осіб, які отримують вигоду (бенефіціаріїв).

U

UBI FACTA LOQUUNTUR NON OPUS EST VERBIS (лат.) – де говорять факти, немає потреби в словах.

ULTRA POSSE NEMO OBLIGATUR (лат.) – нікого не зобов'язують робити понад його сили.

UNCONSTITUTIONAL (англ.) – неконституційний.

UNITED NATION'S UNIVERSAL RIGHTS OF MAN DECLARATION (англ.) – Загальна декларація прав людини Організації Об'єднаних Націй (1948 р.).

USUS EST OPTIMUS MAGISTER (лат.) – досвід – кращий учитель.

V

VEDA (санскр.) – знання; будь-яка з чотирьох стародавніх священних книг індуїзму, що складається з молитов, пісень, священних формул тощо. Входить до складу багатьох слів та виразів, наприклад «правознавство», «законознавство» тощо.

VERBATIM (лат.) – слово в слово.

VERDICT (лат.) VERE DICTUM – вірне, дійсне, надійне слово; англ. та фр. – рішення суду присяжних, як правило, з оголошенням «винності» або «невинності» обвинуваченого.

VERITAS ODIUM PARIT, OBSEQUIUM AMICOS (лат.) – істина породжує ненависть, лестощі друзів.

VETO (лат.) – забороняю.

VIM VI REPELLERE LICET (лат.) – силу можна відбивати силою.

W

WRIT HABEAS (англ.) – документ, що випускається певним судом з вимогою здійснення певних дій (наприклад, наказ «corpus ad subjiciendum» щодо доставки в суд особи, яка перебуває під вартою, для з'ясування правомірності утримання його під вартою).

РОЗДІЛ 8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

8.1. Основна література

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
2. Гапотій В.Д., Попенко Я.В. Термінологічний словник-довідник з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн»: навч. посіб. Мелітополь, 2014. 280 с.
3. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 768 с.
4. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / уклад. Г.Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. 130 с.
5. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): навч. посіб. / за ред. Б.Й. Тищика. Львів: Світ, 2006. 696 с.
6. Маймескулов Л.М., Тихоненков Д.А., Россіхін В.В., Власенко С.І. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2011. 520 с.
7. Орленко В.І., Орленко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн: посіб. для підготовки до іспитів. Київ: Вид ПАЛИВОДА А.В., 2008. 244 с.
8. Попенко Я.В., Гапотій В.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: навчально-методичний посібник. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 440 с.
9. Попенко Я.В., Гапотій В.Д., Куйбіда Є.О. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя): підручник для студентів вищих навчальних закладів. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 603 с.
10. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. юридичн. спеціал. вищ. закл. освіти. Харків: Право, 2001. 416 с.
11. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Львів: «Новий Світ-2000», 2008. 475 с.
12. Шостенко І.І., Шостенко О.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2003. 104 с.

8.2. Допоміжна література

13. Бачур Б.С. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. Одеса: Астропринт, 2007. 72 с.
14. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн (Держава і право епохи станово-кастового суспільства): навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. 340 с.
15. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2013). Київ: «Слово», 2014. 1056 с.

16. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. 130 с.
17. Кучма В.В. Государство и право Древнего мира и Средних веков. Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. 548 с.
18. Кучма В.В. Государство и право Нового времени (XVII – XIX вв.): курс лекций. Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2002. 360 с.
19. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. для студ. юр. вузів та фак-тів. Київ: Вентурі, 2007. 304 с.
20. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття: Підруч. для вищих навч. закл. Київ: Генеза, 2005. 816 с.
21. Попенко Я.В., Царькова О.В. Навчально-методичний посібник: Робочий зошит до навчальної дисципліни «Історія держави зарубіжних країн». Мелітополь, 2018. 80 с.
22. Попенко Я.В., Гапотій В.Д. Навчально-методичні рекомендації з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн». – Мелітополь: «Експрес-друк» ПП Белень В.В., 2012. 59 с.
23. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» [Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 76 с.
24. James Ph.S. Introduction to English Law. L., 1989.
25. Kiralfi A. The English Legal System. L., 1990.
26. Horn N. German Private and Commercial Law. Oxford, 1982.
27. Certoma G. L. The Italian Legal System. L., 1984.
28. Cass R. Sunstein, Designing Democracy: What Constitutions Do (Oxford: Oxford University Press, 2001).
29. Book of the States. – 1992-1993. Council of State Governments. – 1993. – P. 233-234.

РОЗДІЛ 9. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

1. <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/23271/1/Posibnuk%20Grubinko.pdf>
2. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/4571/>
3. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/6308/>
4. http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/837/1/830_IR.pdf
5. http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=165:denna-forma-navchannya&Itemid=151
6. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf
7. http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/pr3_06.pdf
8. <http://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-prava-zarubizhnyh-krain-lekcii.html>
9. <https://audioknig.su/literatura/14838-istoriya-derzhavi-i-prava-zarubizhnix-krayin.html>
10. https://pidruchniki.com/82499/pravo/zagalna_istoriya_derzhavi_i_prava_zarubizhnih_krayin
11. <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-sxemu.pdf>
12. https://www.youtube.com/playlist?list=PL47_m_Ga4Aecv3idIws5AjdqvBVVQj6_f
13. Відео лекція «История государства и права зарубежных стран» (<https://www.youtube.com/watch?v=A4vIMHipyE>);
14. Відео лекція «Історія держави і права зарубіжних країн. Період Середньовіччя» (автор Кудін С.В.) (<https://www.youtube.com/watch?v=23Kj8Ec6fSQ>);
15. Відео лекція «Історія держави і права зарубіжних країн. Стародавній Єгипет та Вавилон» (автор Кудін С.В.) (<https://www.youtube.com/watch?v=zZHw7ia6Ylo>).
16. Відео матеріал «Великій Хартії Вольностей 800 років. Випуск 36» (<https://www.youtube.com/watch?v=4WNFGIP6-1U>);
17. Відео матеріал «Війна за Незалежність та утворення США. Нова історія» (<https://www.youtube.com/watch?v=T64hF4T1Zoc>) та ін.
18. Відео матеріал «Декларація незалежності США» (<https://www.youtube.com/watch?v=l2Dz9Fq3JKI>);
19. Історія держави і права зарубіжних країн (Аудіокнига). Навчальний посібник / під ред. доктора юридичних наук, професора Джужи О.М. (https://www.youtube.com/watch?v=TMLizcx7teA&list=PL47_m_Ga4Aecv3idIws5AjdqvBVVQj6_f%5D);

Навчальне видання

Попенко Ярослав Володимирович, кандидат історичних наук, доцент
Солов'євич Інесса Владиславівна, кандидат юридичних наук, доцент
Беседіна Ірина Вікторівна, старший викладач

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
Ч. 1: ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН